

n. iorga

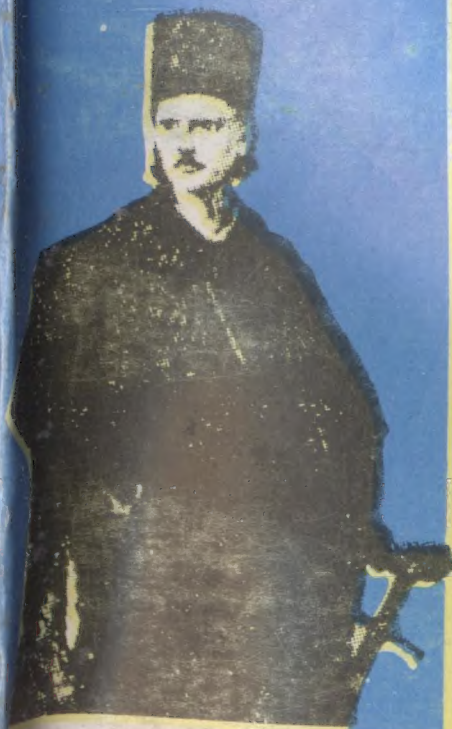
istoria românilor pentru poporul românesc

★★

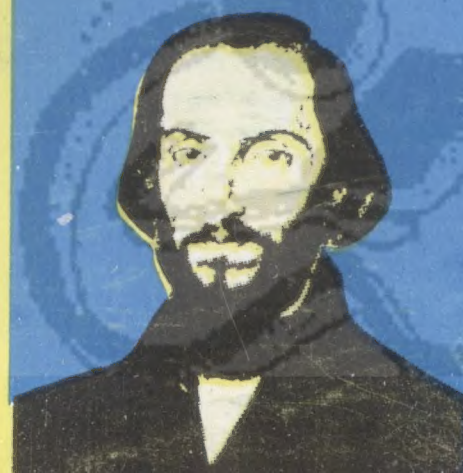
fondată în 1895
bpt
serie nouă

1391

n. iorga

cultură generală

bpt
pentru toți

n. iorga

**„Biblioteca pentru toți” la 98 de ani de
apariție neîntreruptă**

Inițiată din inițiativa scriitorilor I. L. Caragi-
ale, Delavrancea și Al. Vlahuță la începutul anu-
lui 1895 și pusă sub direcția tinărului folclorist și
traducător Dumitru Stăncescu (1866-1899) „Biblio-
teca pentru toți” a fost prezentă în librăriile ro-
mânești, cu întâiul ei volum (Andersen, **Povești
alese**) la sfârșitul lunii martie 1895, fiind editată,
în primii ani, de librăria „Carol Müller” din Bucu-
rești.

Astăzi, după o existență efectiv neîntreruptă
de aproape un secol, „Biblioteca pentru toți” este
cea mai veche și mai populară colecție româ-
nească de literatură și una dintre cele mai vechi
din Europa.

Depășind o scurtă perioadă de criză, „Bi-
blioteca pentru toți” — cu ajutorul unor gene-
roase subvenții guvernamentale — a revenit în
1993 în librării cu multe lucrări de valoare din li-
teratura română și universală, clasică și contempo-
rană, precum și cu sinteze de „cultură generală”,
reciștigându-și prestigiul pe care-l dobândise în
rîndurile a zeci de mii de cititori statornici care
nu s-au lăsat ademeniți de strălucirea efemeră a
cărților de divertisment facil.

COLECȚIA „BIBLIOTECA PENTRU TOȚI” OFERĂ
CITITORILOR LUCRĂRI VALOROASE, AGREA-
BILE ȘI INSTRUCTIVE, O COLECȚIE PENTRU
TOATE GUSTURILE ȘI TOATE VIRSTELE, UNICA
ÎN ROMÂNIA !

ISBN : 973-21-0332-9

ISBN : 973-21-0331-0

1391

editura minerva

$V_1 + V_2 = 676 +$
4 TL
TOTAL = 680 lei

Ilustrația copertei de : *Anton Slavnicu*

nicolae iorga

**Istoria românilor pentru
poporul românesc**

★ ★

EDIȚIE DE
GEORGETA PENELEA FILITTI

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1993
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Lector : CONSTANTIN MOHANU
Tehnoredactor : VASILE CIUCA

Coli tipo 6,75 Bun de tipar 17.02.1993

Tiparul executat sub c-da nr. 198 la
Societatea Comercială — Editură și Imprimerie
„Porto — Franco“ S.A. Galați
B-dul George Coșbuc nl. 223 A
România

I.S.B.N. 973—21—0332—9
I.S.B.N. 973—21—0331—0

ISTORIA ROMÂNILOR PENTRU POPORUL ROMÂNESC

* *

XXXIV

MOȘTENIREA LUI MIHAI VITEAZUL (1601—1632)

1. Din stăpînirea lui Mihai în Ardeal a rămas numai *organizarea bisericească* mai bună a românilor de acolo. Am văzut că, încă de pe vremea lui Sigismund, cînd Mihai era în bună prietenie cu acesta, *vlădica de Prislop, Ioan*, fusese adus în *Alba Iulia*, unde i se îngădui a-și face o mănăstire, și de aici el îndeplinea, *fiind supus mitropolitului din Tirgoviște*, funcțiunea de arhiepiscop față de toate celelalte biserici pe care le aveau ai noștri în ținuturile Ardealului sau în cele ungurești vecine. Mihai l'a mai așezat apoi în *Maramurăș*, unde pînă atunci stătuse un vlădică avînd dreptul de exarh, în mănăstirea *Sfîntului Mihail din Peri*, clădită în marginea Sighetului de fiii lui Sas vodă, un episcop românesc dintre clericii cărturari ai țării lui, pe *Sîrghie, fost egumen de Tismana*. Astfel el hotărî între cele două neamuri care se luptau pentru episcopie, între ruteni și români, puînd un episcop care era în stare să impuie liturghia și datinile bisericești ale românilor. Sîrghie, e drept, a trebuit să se întoarcă, după peirea lui Mihai Viteazul, în Țara Românească, dar alcătuirea unitară a bisericii românești din Ardeal a rămas și mai departe, puîndu-se cel dintîi temei de viață sufletească.

că și cărturărească pentru cei din neamul nostru în părțile ardelenе și ungurești.

2. Mai rămăsese un lucru din isprăvile lui Mihai : vechea legătură de strînsă robie cu turcii fusese ruptă. Românii întraseră iarăși în marea viață istorică a lumii. Era acum în Țara Românească, și chiar în Moldova, *un partid care ținea cu creștinii*.

În el se 'cuprindeau toți oamenii viteji și mîndri cari nădăjduiau un viitor pentru noi. Acest partid era să deie mult de lucru turcilor și celor cari socoteau că, orice am face, tot nu ne putem desprinde din atîrnarea deplină față de aceștia și că, astfel, cel mai bun lucru este să ascultăm smeriți de orice cuvînt 'al împăratului de la Țarigrad și de dregătorii mari și mici ai acestuia.

3. Turcii căutară să pună în locul lui Mihai pe voievodul ocrotit de ei, *Radu, feciorul lui Mihnea Turcul*¹.

Acesta era un tînăr care stătuse la Veneția și ajunsese un bun cunoscător de carte grecească, om blînd și drept, ales gospodar, avînd simțul demnității sale și în stare să impună celor de țară ca și străinilor.

Moldovenii apărau însă și mai departe cauza domnului muntean pe care-l aduseseră ei, *Simion Movilă*, pentru care boierii din Moldova, ca *Nistor Ureche*, se luptară pînă departe în ținuturile muntene și oltene, fiind dăruiti de Simion cu daruri și poate și cu moșii în ceastălaltă provincie a românilor. Din boierimea de țară, partidul creștin, de care a fost vorba, stăruia să-și aibă un stăpînitor din mijlocul său.

Îndată chiar după moartea lui Mihai fu ales, și izbuti la urmă să înlătore orice dușmani și să rămîie, un boier cu numele de *Șerban*, care, ajungînd domn, își zise *Radu*. El se cobora din neamul cel vechi băsrăbesc.

4. Radu a trăit ca bun prieten al lui *Basta*, care întrebuintă toate mijloacele ce le avea la îndemîină

¹ Vezi supra, (n. ed.).

pentru a-l sprijini. Odată chiar ardelenii intrară în țară, pe valea Teleajenului, pînă în *Ogretin* și *Teișani*, pentru ca să apere pe ocrotitul lor împotriva *tatarilor*, cari năvăliseră, aducînd pe *Simion*. Nu s-a cercat o mare luptă cu acești năvălitori, căroră li era acum cu mult mai ușor să vie la noi, deoarece li se îngăduia să steie, vara și iarna, în locurile șese, nelocuie pînă atunci, ale *Bugeacului*, dar tabăra imperialilor rămase neclintită față de atacurile călăreților pustiului. Ostașii din *Apus* erau deprinși cu o astfel de tactică, de a aștepta închiși în dosul șanțurilor și al altor întărituri, dar românii noștri erau nerăbdători și li se părea că se ascund și că este pentru ei o mare umilință în aceasta. Deci unul dintre *Buzești*, *Stroe*, care se afla atunci împreună cu imperialii, ieși la hartă cu tatarii, și purtă o luptă de adevărat viteaz cu însuși cumnatul hanului. El birui pe dușman și-l ucise, dar primi o rană la față, de care muri apoi peste cîteva zile. Pe piatra lui de îngropare în mănăstirea *Stănești*, din părțile *Vîlcii*, se vede cum viteazul nostru doboară pe tatar; care alunecă de pe cal, lăsînd să-i cadă tolba cu săgețile și inscripția, alcătuită în românește, — căci pe atunci limba noastră începea să pătrundă în astfel de inscripții (cum am văzut și în aceea de pe mormîntul lui *Mihai Viteazul*) — zice: „și ieșiră de se loviră în gura *Teleajinului*, la *Teișani*, în luna lui septembrie, 15 zile, anii 7110 (de la *Facerea Lumii*, cum se socotea atunci, deci 1602¹), luni dimineață, pînă sara, și făcură năvală

¹ Deosebirea dintre un sistem cronologic și celalt este de 5508 ani, dar, pentru că anul cel vechi bisericesc bizantino-slav începea de la 1-iu septembrie, se scade 5509 pentru datele cuprinse între luna septembrie și 1-iu ianuar. Acest sistem n-a fost primit de la început în *Moldova*, care a întrebuințat data de 1-iu ianuar pînă în vremea lui *Petru Rareș*. El nu e urmat nici în inscripția din text. (n.a.).

marți dimineața, de trei ori, de toate părțile, iar jupînul Stroe, atîta nevoie pre creștini văzînd, stătu împotriva tatarilor, de se lovi cu cumnatul hanului, și-l înjunghie pre tatar, și dintr-acel război se răni la obraz, și peste trei săptămîni i se tîmplă moartea, în luna lui octomvrie 2 zile, v. leato [=anul] 7110; și nu fu pre voia cînilor de tatarî, Dumnezeu-l ierte“.

De la o bucată de vreme, lucrurile în Ardeal se schimbaseră în rău. Între nobilii maghiari ai țării se ridică bătrînul secui *Moise Székely* (ceea ce înseamnă Moise Secuiul) și fu, împotriva lui Basta, craiu ardelean. Radu alergă să-și facă datoria față de împăratul, cum și-o făcuse tot așa de cîstit și Mihai Viteazul. Un an după lupta cu tatarii pătrunseră iar ostași români în țara care ascultase aproape un an de zile de poruncile domnești. Întîlnirea între românii lui Radu Vodă, care, nu trebuie să se uite, nu mai avea, data aceasta, ajutoare de cazaci și de poloni călări, ca Mihai Viteazul, ci numai boieri și țărani de-ai noștri, se întîmplă chiar în marginea *Brașovului vechi*, într-un loc care este cuprins acum în orașul cel nou. Moise aducea cu dînsul, nu numai o sumă de unguri din nobilime sau din popor, dar și tatarî și turci, cari aveau în fruntea lor pe *pașa din Timișoara*. Nu numai atîta, dar douăzeci și cinci de tunuri se aflau în stăpînirea lui. Totuși așa de fulgerătoare a fost lovitura pe care o dădură românii, avînd în fruntea lor pe domn și doi căpitani cu numele de *Mîrzea*, precum și pe *Gheorghe Raț*, și acesta un bătrîn tovarăș de-ai lui Mihai Viteazul, încît soarta se hotărî „într-o singură clipă“, cum spun izvoarele de atunci.

Rareori în istoria războaielor s-a văzut o strîvire ca aceasta. Sulițele lungi ale românilor lucră ră necurmat, împutînînd rîndurile fugarilor. Au

perit acolo mulți dintre fruntașii nobilimii ardelene. Cei ce se credeau scăpați fură doborâți de țăranii cu seceri și cu ghioage în pădurea care se zice a Dracului. Craiul însuși, Moise, căzu nemerit de un glonț românesc, și capul lui, după ce stătu înfățișat tuturora în piața Brașovului, fu bătut în cuie pe zidurile *Făgărașului*. Aceasta era răzbunarea pentru trădarea de la Mirislău și moartea lui Mihai Viteazul (7 iulie 1603).

6. Din nenorocire pentru imperiali, *Basta* nu știu să întrebuințeze această mare biruință ; poate se sfii să întrebuințeze și mai departe pe Radu, temîndu-se nu cumva să i se întîmple același lucru ca și cu Mihai Viteazul odinioară.

Astfel Ardealul ajunsese în stăpînirea unor fruntași dintre unguri cu cari trebuiră să între în legături de prietenie, atît Radu însuși, cît și domnul moldovenesc de atunci, care era încă Ieremia (a murit, după o lungă domnie fără însemnătate, numai în iunie 1606, și urmaș i-a fost fratele, *Simion*).

Stăpînitorul ardelean cu care domnii noștri încheiaseră pacea era *Ștefan Bocskai*, unchiul lui Sigismund, om bătrîn, cu o mare autoritate și știutor în toate ramurile cîrmuirii. El își zicea *crai*, rege, și era stăpîn și asupra Ungariei de Sus. După moartea lui însă, Ardealul ajunsese în stăpînirea unui alt *Báthory*, *Gavril*, om nestatornic, stricat și nebun ca și Sigismund. Aceasta și făcuse planul să nimească viața de sine stătătoare a sașilor din orașe și să-și facă Scaun de domnie în Sibiu, iar de aici să domine cu ajutorul turcilor, pînă la Dunăre, luînd Țara Românească și Moldova de la domnii lor. De alminterea, ambiția nu i se oprea acolo, ci gîndindu-se la marele rege polon Ștefan, ruda lui, el ar fi vrut să ajungă rege polon.

Nebunul năvăli în Țara Românească la sfîrșitul anului 1610 și sili pe Radu să fugă-n grabă spre

Moldova. Ungurii lui Gavril prădară cu nespusă cruzime, pîngărind și mănăstirile : cea de la *Argeș*, a lui Neagoe, cea de la *Bistrița*, a Craioveștilor, unde egumenul *Teofil*, care a fost pe urmă episcop de Rîmnic, mitropolit și mare sprijinitor al cărții românești, trebui să se ascundă în peștera din apropiere. Țăranii noștri erau chinuiți de acești străini nemiloși peste toate marginile închipuirii, Gavril însuși zburda călare prin tîrguri, împușcînd în drumul lui cîinii.

Dar și de data aceasta, răzbunarea fu la înălțimea păcatului.

În Moldova murise *Simion*, dușmanul neîmpăcat al lui Radu, care-i luase Țara Românească. Acum putu să capete moștenirea părintelui său tînărul *Constantin vodă*, fiul lui Ieremia. Acesta, om nobil și viteaz, menit însă unei soarte nenorocite, avu întîi de lucru cu fiul lui Simion, *Mihăilaș*, care voia să urmeze tatălui său și era sprijinit de turci. Se dădură multe lupte între ostașii celor doi veri, pe cari-i conduceau mamele lor, femei aprige, *Elisaveta*, văduva lui Ieremia, și *Marghita*, a lui Simion. Și polonii se amestecară în acest război pentru domnie, căci fetele lui Ieremia se măritaseră dincolo de Nistru cu nobili poloni. La urmă, *Constantin* birui și *Mihăilaș*, care fusese logodit cu o fată a lui Radu vodă, se adăposti în țara acestuia. Se vede și astăzi în mănăstirea din *Deal*, lîngă Tîrgoviște, mormîntul tînărului domn, mort îndată după înfringere.

Domnul Moldovei, *Constantin Movilă*, se împacă răpede cu Radu, și astfel, cînd acesta fugi în Moldova, el fu bine primit și ajutat. Se făcu o tabără de moldoveni și munteni dintre fugari la *Roman*. Cazaci și poloni se adunaseră pe lîngă această oaste. În *mai*, Radu pătrunse în fruntea ei în Țara Românească și peste cîteva săptămîni, el trecu în Ardeal, ca să-și răzbune.

În ziua de *Sîmpietru*, Gavril primi această știre, pe care o luă în ușor. Alergă bucuros să întîmpine pe români, pentru cari n-avea decît despreț. I

se părea că 'a venit ceasul să răsplătească înfrîngerea ungurească din 1603; chiar locul de luptă a fost același, între satul românesc *Sîmpietru* și *Moara de hîrtie* din marginea Brașovului.

Radu avea călăreți de țară și străini îmbrăcați în platoșe de fier, și putuse căpăta trei tunuri; dar oastea lui Báthory era de toată frumusețea: curteni în haine albastre, secui multime și întreaga nobilime a țării. În frunte stătea „craiul”, îmbrăcat ca husar, purtînd aripi de vultur la coif și umeri. Dar, cu tot atacul îndrăzneț al ungurilor, românii biruiră la sfîrșit cu desăvîrșire. Secuii fugiră, azvîrlind suliițele, care erau așa de multe, încît pe urmă nu călca lumea decît numai pe dinsele, de alcătuiau ca un pod de pămînt (10 iunie st. n. 1611). Cînd, a doua zi, Radu văzu mulțimea morților și a suliiților acelora aruncate de fugari, el zise astfel: „Dumnezeu din ceruri a dat aceasta; eu sunt prea slab pentru a săvîrși o astfel de biruință”.

Nici data aceasta însă Ardealul nu putu fi smuls de la unguri pentru imperiali. Săptămîni întregi de zile se pierdură în nehotărîre, și astfel, nu numai că învinsul putu să-și păstreze stăpînirea asupra Ardealului, dar Radu se trezi că turcii aduc în Țara Românească, pe cînd el era ocupat dincolo de munți, pe *Radu Mihnea*. Trecu atunci în Moldova, la Constantin vodă, care și el era să fie în cîrînd înlocuit, cu bătrînul *Ștefan Tomșa*, ocrotitul turcilor. *Tatarii* mișunau prin această țară și în pădurile de lingă *Bacău* ei năpădiră asupra oștirii oboșite a lui Radu, și o nimiciră. Învinsul își luă doamna, cele două fete, dintre care una se mărită cu Nicolae vodă al lui Mihai Viteazul, iar cealaltă luă pe fiul lui *Andronic Cantacuzino, Constantin*, de făcu dintr-însul cel mai bogat și mai respectat boier al Țării Românești, — și fugi.

Trecu în Polonia, de aici în Austria, unde împăratul îl tinu cu o mică pensie. Cînd muri, nouă ani după biruința lui din Ardeal, el fu îngropat — cîinste deosebită — în biserica de căpetenie de la Viena, a Sfîntului Ștefan. De acolo

a fost strămutat apoi, într-un târziu, prin îngrijirile fiicei sale și ale lui Constantin Cantacuzino, la mănăstirea *Comana*, pe marginea Argeșului, pe care o zidise prin părțile Vlașcei. Acolo se odihnește el, supt o piatră pusă mai în urmă, împreună cu urmașii acelei fiice, cumintea jupîneasă Elina a lui Constantin Cantacuzino. Prin vitejia, ca și prin îndelungata lui nenorocire, Radu Șerban se înfățișează ca unul dintre falnicii domni ai românilor, spre cari se duce în mai mare măsură respectul și recunoștința.

N-avu mai mult noroc nici *Constantin Movilă*. El trebui să părăsească Moldova înaintea turcilor, cari întovărășeau pe Ștefan Tomșa.

Acesta, un om cu o viață zbuciumată pînă atunci, care se luptase pînă în părțile Pirineilor, în războiul dintre francezi și spanioli, putu să stăpînească asupra Moldovei cîțiva ani de zile, — aspru cu boierii, pe cari-i înspăimînta, străbătînd străzile Iașului în fruntea străjerilor lui nemiloși. Constantin încercă mai târziu să-și capete din nou moștenirea, dar fu bătut în lupta de la *Cornul lui Sas*, lingă Ștefănești, pe Prut, și prins de tătari. Se înecă în Nipru, pe cînd îl treceau într-o luntre pe această apă. La *Cornul lui Sas* peri floarea boierimii moldovenești, și călăii lui Ștefan Tomșa desăvîrșiră această ruină a neamurilor vechi, tăind, cum ziceau ei către domn, cu o bucurie crudă, pe „berbecii cei grași”, ale cărora pînă atunci fuseseră toate pășunile țării.

8. Încercările pe care le făcu *doamna lui Ieremia* de a pune în domnie pe unul din fiii săi mai mici, *Alexăndrel* sau *Bogdan*, izbutiră numai să încurce țara și să o dea pradă tatarilor sau polonilor, pe cari îi aducea un partid contra celuilalt.

La urmă, în 1616, doamna fu prinsă, împreună cu fiii ei, batjocorită de turci și dusă la Constantinopol, unde fu măritată cu de-a sila după un agă. Așa soartă avu, ca pedeapsă pentru ambiția ei neînfrînată, care mergea pînă la nelegiuire, frumoasa și isteța doamnă a lui Ieremia. Înainte de a pleca din țară, în culmea deznădejdi, pentru rușinea ce suferise și nenorocirea ce o aștepta, ea-și tăie co-zile, și, plîngînd, le dădu boierilor spre a le duce, ca dar al frumuseții sale către Dumnezeu, la mănăstirea *Sucevița*,

pe care o întemeiaseră Movileștii, plătind ani mulți sume mari de bani, în părțile Bucovinei. Se mai vede acolo într-o cutie rotundă de argint, atârnată de policandrul cel mare, părul castaniu, bogat și lucios al doamnei Elisaveta.

Cu fuga lui Radu Vodă, cu peirea Movileștilor se poate zice că se mîntuie mîndria neamurilor celor mari și neatîrnarea țărilor noastre.

9. Turcii trimet de acum oblăduitori pe cari amîndouă țările-i primesc cu o desăvîrșită supunere umilită. Unii se coboară din domni cari au stăpînit, ca *Radu Mihnea*; alții sunt fii ai pretendenților cari nu izbutiseră să-și capete Scaunul, ca *Alexandru Iliăș*; se rătăcește chiar cîte un urmaș al Movileștilor, ca *Gavrilaș*, fiul lui Simion, care însă pentru ca să ajungă domn, ia drumul pe la Constantinopol și nu domnește în Iași moștenirii sale, ci dincolo, în București, fiindcă așa au voit turcii. Un alt fiu al lui Simion, *Moise*, cîrmui de două ori în Moldova; om slab, care pe urmă se adăposti în Polonia, unde s-a și stins. Un frate al lui Gavrilaș și al lui Moise, care umbla după domnie, se făcu călugăr și ajunsese vestitul *Petru Movilă*, care apără de cotropirea catolicismului Biserica rușilor din Kiev și ajunsese cel mai vestit cleric pe care l-au avut vreodată aceștia și omul de la care pleacă toată viața lor bisericească și culturală de mai tîrziu.

Pe cînd astfel de puteri se pierdeau folosind străinilor, turcii trimeteau ca domn în Moldova pe un aventurier mai rău decît Despot, pentru că nu avea măcar talentul și cunoștințele acestuia, pe un croat (de origine morlac, „vlah negru“, de la Adriatică), un catolic, care ajutase la încheierea păcii dintre germani și turci, trădînd și pe unii și pe alții, *Gășpar vodă Grațiani*, care fusese înainte de aceasta răsplătit cu situația de duce la *Paros* (Paros al lui Despot) și de *Naxos*

Vasăzică domnia noastră ajunsese să fie de o potrivă cu ducate de acestea din Arhipelag, unde turcii puteau numi, nu numai creștini, dar și evrei, cum au numit, la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe vestitul „mare evreu”, de loc din Spania, don Jose.

10. Între toți domnii aceștia se ridică la oarecare însemnătate, prin învățătura, dreptatea și demnitatea sa, ca și pentru faptul că el era urmaș adevărat al dinastiei celei vechi, *Radu Mihnea*. Pe rînd el a stăpînit și în Moldova și în Țara Românească. Nici prin gînd nu-i trecea să înalțe situația țării sale față de turci prin legături cu străinătatea sau prin răscoale, dar era un om chibzuit, înțelept, care știa să-și potrivească lucrurile. Pe cînd alți stăpînitori se strecurau răpede, lăsînd țara lor în nenorocire și sărăcie, el a știut să fie domn mulți ani de zile ; de două ori în Țara Românească, apoi în Moldova (deși asupra acestei țări n-avea nici un fel de drept). A murit la *Hîrlău*, în curțile domnești ale lui Ștefan cel Mare, pe care făcuse să le dreagă, precum dresese și bisericile din Hîrlău, și precum în București el a mărit și împodobit foarte mult mănăstirea ce-i poartă numele. În biserica Radului Vodă din București el se odihnește supt o piatră frumoasă, pe care se povestește, în limpede grai românesc, istoria vieții lui.

Pe atunci, în 1626, domnul muntean era *Alexandru*, fiul tînăr — de aceea i s-a zis și *Coconul* (Copilul) — al lui Radu, pe care aceasta-l lăsase în București cu voia turcilor, atunci cînd el trecuse în Moldova, așa încît se poate zice că între 1623 și 1626 țările noastre erau *unite* supt stăpînirea aceluiasi om, căci de fapt Radu Vodă era tot așa de ascultat în Moldova lui ca și în Țara Românească, a fiului său.

Inscripția pomenită îl laudă ca pe un „bun cinstitor și de Hristos iubitor Domn creștin”. Un stăpînitor respectat

și măreț ca acesta nu l-a avut răpede vreuna din țările noastre, și locul lui de odihnă, cu toate că nu ascunde oasele unui erou, trebuie privit cu evlavie de toți românii cari țin după cuviință la aceea ce a fost mare, supt un raport sau supt altul, în trecutul nostru.

11. Radu Mihnea merită recunoștință și pentru aceea că a împiedecat cît i-a fost cu putință războiul dintre turci și poloni, care, de o bucată de vreme, se purtase cu multă pagubă pentru noi, pe pămîntul Moldovei. Războiul acesta fusese întetît de Gașpar Grațiani care, ajungînd domn, era ispitit să joace un rol mare în părțile acestea. El se înțelegea cu polonii și li dădu încredințarea că este de-ajuns ca o oaste a lor să pătrundă în țară pentru ca aceasta să se răscoale și toată stăpînirea turcească în părțile dunărene să fie primejduită. Polonii, cari nu mai aveau drept conducător pe cumintele Zamoyski, crezură în asigurările lui; îndată după ce Gașpar, urmînd exemplul mai vechi al lui Aron Vodă, ucise pe negustorii turci din Iași, proclamînd astfel răscoala, hatmanul și cancelariul Stanislav Zolkiewski (cetește: Jolchievski), urmaș al lui Zamoyski, trecu Nistrul; strălucit îmbrăcat, în haine ca ale lui Despot în ceasul din urmă, — căci tot la moarte se ducea și Gratiani, deși ea trebuia să-l ajungă ceva mai tirziu, — domnul Moldovei merse de-și uni trupele cu ale polonilor.

Dar puternicul stăpînitor turcesc de la Dunăre, *Schender pașa*, care avea supt ascultarea sa toată linia Dunării și Dobrogea, stînd la Silistra, veni aducînd cu dînsul și pe tatarii Bugeacului, în fruntea cărora stătea un om de înșușiri neobișnuite, *Cantemir*. A treia zi după începerea luptei, la *Țuțora*, vechiul lagăr al lui Zamoyski (șanțurile făcute de acesta se mai păstrau încă, de aceea s-a ales acest loc), hatmanul moldovenesc *Șeptelici*, trecu la turci; îndată întreaga oștire se puse pe fugă.

Retragerea polonilor a fost nespus de nenorocită; se poate asemăna numai, prin suferințele ei fără nume, cu retragerea ostașilor lui Napoleon în iarna anului 1812 prin Rusia. În marginea Nistrului, un tatar, trecînd fulgerător pe lîngă carîta în care se găsea Zolkiewski, îi râtează capul. Un cronicar polon plînge astfel această nenorocire: „Mai bine s-ar fi cufundat în pămînt țara aceea a Moldovei înainte de a fi intrat noi într-însa; niciodată Coroana polonă n-a suferit o așa înfrîngere“.

Păcătosul de Gașpar, care adusese atîta pagubă țării sale și o așa de mare nenorocire asupra creștinilor de dincolo de Nistru, fugi spre munte, crezînd să poată trece

În Ardeal, unde avuse o bucată de vreme visuri de domnie (tocmai ca și Despot; astfel sunt totdeauna aventurierii, cu planuri mari, cu mijloace puține și nenorociți la sfârșit). În satul *Brașiște* însă, postelnicul său, care-l întovărășea în fugă, îl omori, pe când vodă dormea. Aju-tătorul de căpetenie al domnului străin, în această aven-tură nechibzuită, *Bucioc*, un mare și puternic boier moldovean, fu prins de turci și tras în țăpă.

Astfel se deschise războiul. În anul următor, 1621, pentru a pedepsi pe poloni, sultanul *Osman*, om tânăr și îndrăzneț, intră în Moldova, — cel dintâi sultan turcesc care a venit în această țară după *Soliman cel Mare*, care a gonit pe *Rareș* și de atunci pînă la 1672 am fost scutiți de cinstea împovărătoare de a mai găzdui un oaspete ca acesta. El pătunsesse pînă la Hotin, dar *Radu* știu să gă-sească răpede mijlocul de a face să se încheie pacea fără ca turcii și polonii să se frămînte pe pămîntul moldo-venesc.

12. Ca urmaș al politicei lui *Radu Mihnea* tre-buie să fie privit nu fiul său *Alexandru*, care dis-pare răpede prin slăbiciunea lui de tînăr și nedestoi-nicia acelor cari-l epitropiseau, ci ginerele lui, *Mi-ron Movilă Barnovschî*.

Acesta era înrudit prin mamă-sa cu *Movileștii*; de aceea își zicea *Miron Movilă*. Numele *Barnovschî* nu în-seamnă originea polonă a tatălui, ci vine din faptul că acest tată al lui, care avea moșia *Bîrnova*, lîngă *Iași*, unde apoi *Miron* înălță o strălucită clădire bisericească, în stilul mănăstirilor lui *Ștefan cel Mare*, căpătase de la poloni, în mijlocul cărora va fi trăit ani de zile, o dată cu nobleța, numele de *Bîrnoveanul*, în polonește *Barnowski*. *Miron Vodă*, om evlavios și darnic, care a mai făcut, el și maică-sa *Elisaveta*, două biserici în *Iași*, *Sfîntul Ioan* și aceea care-i poartă numele, biserica *Barnovschî* (odini-oară mănăstire¹), a fost și el un domn respectat, stăpînind în stil mare. Cu *tatarii* stătea în legături bune, și nu o dată s-a amestecat el ca să asigure pacea la *Nistru*. Scos de turci de la o bucată de vreme, pentru a face loc

¹ Neamul lui *Barnovschî* era din *Moldova de Sus*, și tatăl său avea curți la *Toporăuți*, în *Bucovina*, unde se mai vede biserica familiei (n.a.).

lui Alexandru Coconul, el încearcă mai târziu să se așeze din nou în Scaun. Atunci când o răscoală a țării goni pe *Alexandru Iliș*, al doilea urmaș al Coconului, turcii îl poftiră să vie la Constantinopol pentru a căpăta însemnele domniei de aici. Îndată ce-l avură în minile lor, se hotărîră să-l pedepsească pentru că îndrăznise, venind din Polonia, unde se adăpostise, a se înstăpîni cu înseși puterile sale în Moldova sultanului. Astfel el a fost osîndit la moarte ca trădător și tăiat.

Cronica țării, scrisă de un om de casă al lui Barnovski, care purta același nume, *Miron Costin*, spune astfel despre moartea lui: „și așa într-o zi l-au luat de la împărăție, și, la vederea Divanului, privind și singur împăratul peirea lui prin fereastră, i-a tăiat capul“. Și *Miron Costin* adaugă că, după moartea lui, când a fost să-i mîne calul la grajdurile sultanului, „el s-a trîntit la pămînt și în loc a murit“. Și noaptea următoare s-a stîrnit foc mare la Constantinopol, arzînd, spune același cronicar, mii de case, ca pe urma unei nedreptăți săvîrșite.

XXXV

RĂSCOALA ÎMPOTRIVA GRECILOR ȘI DOMNIILE ROMÂNEȘTI ALE LUI MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

1. Precum domnii veniți de-a dreptul de la Poartă în veacul al XVI-lea aduceau o mulțime de greci, armeni și levantini, parte rude, parte creditori sau sfătuitori, tot astfel făcură și domnii veniți în aceleași împrejurări în jumătatea întîia a veacului al XVII-lea. Este doar o singură deosebire: acum nu mai luptă pentru domnie orice fel de oameni lipsiți de bani, ci numai de aceia cari dispun singuri de avere, moștenită sau cîștigată de dînșii, ori se găsesc supt ocrotirea unui puternic

grec, ori mai ales levantin, care putea să întrebuițeze sume mari de bani pentru biruința ocrotitului său și stătea de acolo înainte neconținut pe lângă dînsul. Deci se înființează, ca epitropi pe lângă domnul Moldovei și Munteniei din vremea aceasta, un Minetti, un Catargiu și alții. Radu Mihnea, zis Radu cel Mare, pentru destoinicia și apucăturile sale mărețe, avu și el o sumă de casnici din rîndurile levantinilor.

Astfel Bernard Borisi, *Bărnat* al moldovenilor, sau Constantin, zis Batiște Vevelli, cretan, stătuse multă vreme în mijlocul grecilor și moldovenilor adăpostiți în Galitia, făcînd negoț cu banii lui și ai lor.

Între acești curteni din Răsărit, pe cari lumea-i numea, fără deosebire de naționalitate și lege, *greci*, a fost și un agă¹, Nicolae, al cărui fiu, *Lupu*, născut cu o româncă, ajunsese a juca un rol covârșitor în boierimea moldovenească. Grecul născut în țară dintr-o mamă româncă privea însă pe grecul abia sosit ca pe un străin și întrebuița toate mijloacele pentru a-l înlătura de la concurența boierilor. Așa a făcut și acest *Lupu*, căruia-i era sortit să fie domn.

2. În Țara Românească, înrîurirea grecilor era mult mai mare și ei nu pătrunseseră numai în boierii, ci și în biserică. Mitropolitul lui Mihnea a fost un învățat grec, din *Cipru*, *Luca*, altfel om foarte binefăcător, care a învățat carte românească și e îngropat la o mănăstire din județul Buzău, pe care a întemeiat-o. Mulți greci se așezară încă pe la mănăstiri, unde ajunseră *egumeni*. Aceasta se întîmpla, nu atîta din voința domnului, cît pentru faptul că unii ctitori, ca să asigure zidirile lor, înzestrate cu multe moșii, împotriva lăcomiei domni-

¹ Agă (numele e luat de la turci) era întîi o căpetenie militară, de ostași străini, răsăriteni, de seimeni (n.a.).

lor sau puternicilor din vremurile următoare, le *închinau* către o mănăstire din Răsărit, adecă de la Muntele Athos, de la Muntele Sinai sau alte Locuri Sfinte. Mănăstirea „închinată“ făcea un dar în fiecare an acelui loc către care se făcuse închinarea. Obiceiul acesta a fost introdus și de Mihai Viteazul și de boierii moldoveni și munteni din vremea lui, dar mai ales de Radu Mihnea, pe lângă care se oploșeau și arhierii răsăriteni lipsiți de venituri prin părțile lor. Astfel s-a adăpostit la dînsul, mulți ani de zile, vestitul *Chiril Lukaris*, care a fost patriarh de Alexandria și apoi de Constantinopol și e cunoscut prin aceea că a îngăduit să introducă în ortodoxie elemente calvinești, numai să scape de primejdia catolică. În sfîrșit, și mai ales în Țara Românească, pentru adunarea dijmelor, datorite domniei, din tot felul de produse ale țării, se întrebuintau *ispravnici*, adecă „delegați“ greci, cari mergeau cu căruța, strîngînd aceste venituri domnești și luînd ca plată o parte dintr-însele.

3. Astfel se iscă o mare nemulțămire împotriva grecilor. În Moldova, îi urau boierii, cari nu voiau să împartă cu dînșii dregătoriile iar în Țara Românească, ura aceasta era mai întinsă, cuprinzînd și pe clerici. Poporul privea cu ochi răi pe acești străini hrăpareți, obișnuiți a lua mai mult decît se cuvenea după datină. Deci, și într-o parte și într-alta, elementul românesc se pregătea de o puternică mișcare pentru înlăturarea grecilor.

La munteni domnea *Leon Vodă*, fiul lui *Tomșa*, fostul domn moldovenesc.

I se zicea *Stridiagiul*, fiindcă în tinereța lui vînduse stridii, ca negustor mare. Dar aceasta nu-l făcea să apară ridicul în ochii țării, fiindcă era acum datina că orice om care sosea de la Constantinopol, purtînd *cuca*, pălăria înaltă de ienicer în cap și era umbrît de *steagul* dat

de sultan, *sangeacul*, trebuia să fie primit de țară, oricare ar fi fost începuturile vieții sale.

Altfel, Leon, sau cum i se zicea, *Alion Vodă*, nici nu era om așa de rău. Pomenea cu înduioșare oastea din vremurile lui Mihai Viteazul. La mănăstirea de maici *Viforîta*, lângă Dealu, zidită într-un timp pe care nu-l cunoaștem¹, se păstrează o prea-frumoasă icoană îmbrăcată cu argint pe care a dăruit-o el și doamna lui Victoria, o levantină, dar trecută la ortodoxie.

Împotriva lui Leon Vodă începură a se mișca boierii Oltului.

Aici se stinseseră frații *Buzești*, și urmașii lor n-au putut să ajungă la aceeași însemnătate; dar erau ațiția dintre boierii mari și mici și boiernași olteni, mulți la număr și viteji, cari înțelegeau să conducă țara după dă-tine românești și potrivit cu interesele lor.

Din mijlocul lor se ridică un boier din *Brâncoveni*, pe malul Oltului, *Matei*, care se zicea coborîtor, printr-o bogată dezvoltare genealogică, din ultimii purtători ai frumosului nume vechi de Basarab.

4. Răscoala începu în 1630. Boierii nemulțămîți trecură peste graniță în Ardeal, prin părțile Jiului. Aveau în fruntea lor pe *Matei* și pe unul mai mare decît dînsul, pe *vornicul Aslan*, care era din neamul lui Petru Șchiopul și pe care boierii voiau să-l facă domn, la început. Astfel, *Matei* ajunsese candidat la domnie numai după dispariția lui *Aslan*. Aici, în Ardeal, pribegii găsiră nemeși ca să-i ajute. Se adăpostiră în părțile Hațegului, cu voia principelui celui nou al țării, care se ridicase după îndelungata domnie glorioasă a lui Bethlen Gábor (Gavril Bethlen), anume cu voia lui *Gheorghe Rákóczy*.

Acesta înțelegea să înnoiască stăpînirea unui Bocskai, să aibă dominația asupra Ungariei superioare, smulsă de

¹ Mănăstirea Viforîta a fost construită de Vlad Încătu-lul pe la 1530 (n. ed.).

la germani ; el sta necontenit ca dușman față de Casa de Austria și, fără să se strice cu turcii, căuta să orînduiască afacerile Moldovei și Țării Românești după interesele sale.

În zădar încercă Leon Vodă să împace pe protivnici. Aceștia năvăliră în anul următor dar, în lupta ce se dădu la sfîrșitul lui august, chiar la marginea Bucureștilor, — căci pînă acolo ajunseseră răsculații, — domnul cîștigă o biruință.

Și astăzi se vede în curtea bisericii Slobozia o frumoasă piatră care pomeneste pe pribegii căzuți în această luptă. Dar Matei nu putu să fie prins, ci, după ce se apără cîtva timp în mănăstirea *Tismana*, el trecu iarăși în Ardeal.

Cînd, la sfîrșitul anului 1631, Leon Vodă fu schimbat și se numi ca domn *Radu, fiul lui Alexandru Iliaș*, pribegii veniră din nou în țară, intrînd acuma prin Banat. Încă o dată se dădu o luptă mare între cetele lor, care cuprindeau o sumă de români bănățeni și de oameni cu plată dintre sîrbi și unguri, și între oastea de turci și cîțiva boieri de țară a noului Radu Vodă. Lîngă București este mănăstirea *Plumbuita* ; între zidurile ei și șanțul cel vechiu care înconjura orașul, se întinde o cîmpie bogată în gropi : aici a fost războiul, și, data aceasta, au biruit boierii pribegi.

Printr-un preot bulgar, pe care-l făcu mai tîrziu mitropolit al țării, Matei era înțeles cu *Abaza*, puternicul pașă de la Dunăre, care înlocuia pe *Schender* pașa, biruitorul din 1620 al polonilor. Astfel cînd, ales domn de către boieri, el se duse cu o mare ceată dintre aceștia și cu arhieriei țării ca să se plîngă împotriva prădăcinilor grecești, care „au pustiit țara“, era sigur că va găsi sprijinitori ai domniei sale celei nouă. În adevăr, a și fost întărit la începutul anului 1633, începînd astfel o domnie

care era să ție nu mai puțin de douăzeci și unul de ani, lucru foarte rar pe acest timp.

5. Desigur că muntenii se înțeleseseră cu aceia dintre boierii moldoveni cari nu puteau să sufere pe greci, și mai ales pe acel *Veveli*, care era atât de bine privit la Curtea lui Radu Mihnea și ajunsese la o situație precumpănitoare și între curtenii lui Alexandru Iliăș, domnul Moldovei de atunci. Se făcut deci în Iași o mare mișcare a populației, călăuzită de *Lupu*, și *Veveli* fu sfîșiat în bucăți de mulțime.

Miron Vodă Barnovschi, a cărui așezare în Scaun era dorită de toată lumea, făcu — am văzut — greșala de a merge la Constantinopol și-si găsi aici, în loc de întărirea Sultanului, moartea. *Moise Movilă*, domn blind și îndatoritor, fu primit cu bucurie de țară, dar nu era omul potrivit pentru a da turcilor, în noul război pe care-l începură cu polonii pentru stăpînirea *Camenitei*, sprijinul de oameni și provizii pe care-l așteptau de la dînsul. Astfel el fu mazilit și, cum știm, luă drumul Poloniei, de unde nu se mai întoarse îndărăt.

De data aceasta, *Lupu*, veșnicul uneltitor, își ascunsese scopul. Lucrînd prin același mare turc de la Dunăre, Abaza pașa, prin care lucrase și ispitise Matei, domnul muntean, precum și prin șiretul grec cu nume turcesc, *Curt Celebi*, care a rămas agentul său pînă tirziu, el căpătă domnia Moldovei.

Își zise *Vasile Vodă*, după numele împăraților vechi ai Constantinopolului.

Avea oarecare tragere de inimă pentru boierii greci, cu toate că se ridicase tocmai pentru a-i înălătura de acum înainte; dar, precum am zis, mamă-sa era româncă, și el însuși ținea pe fata lui Bucioc, marele boier moldovean care fusese tras în

țapă de turci pentru trădare pe vremurile lui Grățiani. Desigur că, pînă la sfîrșitul domniei lui, Vasile Vodă Lupu a fost destul de bine primit și de boierime și de țară; el a stăpînit numai doi ani mai puțin decît Matei Basarab, avînd deci Moldova timp de nouăsprezece ani.

6. Dacă și unul și altul au putut domni atîta vreme, aceasta se datorește fără îndoială istețimii lui Matei, vitejiei acestuia, care știuse a-și alcătui o oaste de boieri cari țineau la dînsul, unii ca la un tovarăș, alții ca la un tată, și bogăției lui Vasile, care avea mijlocul de a cîștiga astfel pe oricine ar fi stat împotriva intereselor lui. Dar îndelunga dăinuire a amîndurora în țările lor, înfrîngerea tuturor rivalilor, a căror seminție se și pierdu de la o vreme, se lămurește prin altceva: prin împrejurările străine. În Ardeal stăpînea Gheorghe Rákóczy, care putu să treacă puterea sa fiului ce purta același nume. Rákóczy avea de lucru cu imperialii: el se amestecă în Războiul de treizeci de ani, avu legături cu suedezii și francezii, dar față de țările noastre el nu dorea decît o bună înțelegere, în care domnii români ar fi avut întru cîțva o situație inferioară față de dînsul, plătindu-i, supt o formă oarecare, o sumă de bani, care putea să se înfățișeze ca un tribut, și făcîndu-i din cînd în cînd daruri de cai ori trimițîndu-i solii strălucitoare de boieri. N-a sprijinit pe nici un pretendent împotriva lui Matei, și aceeași a fost politica lui și față de Vasile.

Pe de altă parte, turcii, în fruntea cărora stătea acum strașnicul sultan *Murad al IV-lea*, vărsătorul de sînge, aveau de lucru dincolo de mare, în Asia, împotriva *perșilor*, cari nu se dădeau învinși. Astfel sultanul se mulțamea cu plata punctuală a tributului, cu respectul arătat de amîndoi domnii față de poruncile turcești și de dregătorii cari le aduceau, și nu căuta să mai stirnească la Dunăre o nouă primejdie de război, pe lîngă aceea din Asia.

7. Vasile și Matei ar fi asigurat încă mai bine fericirea și înaintarea pașnică a țărilor noastre, dacă primul n-ar fi avut planuri mari de stăpînire, în care se cuprindea și Țara Românească.

Încă din 1637, Vasile, care stătuse pe lângă Radu Mihnea și voia să urmeze politica acestuia, se gândi a pune în locul lui Matei, bănuț de înțelegere cu creștinii, pe fiul său *Ioan*, născut din căsătoria cu Tudosca Bucioc, un băiat tânăr și slăbănog, pe care tatăl său l-a trimis apoi la băi în Răsărit, unde, totuși, se stinse peste puțină vreme. Rákóczy stătea, ca păstrător al păcii și apărător al dreptății, de partea lui Matei, ajutându-l chiar și cu trupe, în fruntea cărora stătea vestitul *Ioan Kemény*. Fără greutate, domnul Țării Românești răspinse pe năvălitori. Boierimea munteană se lupta cu altă tragere de inimă pentru domnul de țară de cum se luptau moldovenii pentru „grecul” Vasile. Lupta se dăduse la *Teleajen*, ca și lupta mai veche dintre moldoveni și munteni, în veacul al XV-lea.

Pacea, impusă de Rákóczy, ținu numai câteva luni de zile.

Acuma se chema însă că Vasile n-a pornit dușmănia de capul său, ci că ajută numai cu oastea moldovenească, precum îi cerea datoria, pe turcii de la Dunăre, cari voiau să pună în locul lui Matei pe bolnăviciosul Ioan. Și tatarii, cu cari se încuscrise Vasile, luând în căsătorie pe o cercheză creștină, *Ecaterina*, ruda hanului, îi stăteau la îndemână. În *novembre* 1639, Lupu era la graniță și-și luă un titlu pe care pînă atunci, de la Mihai, nu îndrăznise a-l purta nimeni : acela de „*Domn al Moldovei și Țării Românești*”.

Matei rămase singur, dar aceasta însemna cu toată boierimea lui și cu toată iubirea pe care ea o păstra pentru dînsul.

Și acum el își puse lagărul la *Teleajen*. Vasile voi să-l scoată din șanțuri, prădînd sate în vederea lui. Atunci Matei se coborî ceva mai jos, spre cursul Prahovei, și, trecînd această apă la *Ojogeni*, el în-

cepu cu îndrăzneală lupta. Și de data aceasta, moldovenii fură puși răpede pe fugă de avîntul boierimii muntene, gata să se jertfească pentru domnul ei.

8. Moartea lui Ioan Vodă, care se întîmplă în curînd, ca și alte motive, astîmpărară pe Vasile. El își găsi de lucru de acum înainte ; astfel ajutînd pe turci în socotelile lor nouă cu rușii, cari întrebuițau și pe *cazacii din Azov*, căutînd să ia în stăpînire portul acesta în Marea cu aceeași nume.

Amîndoi domnii rămîneau prieteni ai lui Rákóczy, deși nu înțelegeau să-l ajute în toate întreprinderile lui și intrară chiar, întîmplător, în legătură tainică cu imperiului, dușmanii ardeleanului. Vasile, în sfîrșit, aflase un alt mijloc de a-și mîguli ambiția, căsătorind pe fata lui cea mare cu un magnat litvan, *Ianus*, din neamul *Radziwillilor*.

Ca semn al împăcării lor, fiecare dintre domni clădi o biserică pe pămîntul vecinului sau, cum își ziceau acum unul altuia, *fratelui*, din celalt principat românesc. În această formă, în legătură cu evlavia și priincioasă artei, își serbară alianța. La *Tîrgoviște* se vede o frumoasă biserică, înaltă, împodobită cu discurile bulbucate, de smalt verde ale turnurilor, care se zice biserica *Stelei*, adică a lui Stelea, negustorul de la care tatăl lui Vasile cumpărase locul și făcuse o bisericuță, pe care o înlocuia acumă minunatul lăcaș zidit, în semn de împăcare cu muntenii, de fiul lui. Iar supt munții Moldovei din părțile Putnei, în satul *Soveja*, trăiește și pînă astăzi o clădire destul de puternică, deasupra ușii căreia se pomenesc în limba slavonă numele lui Matei Basarab și data întemeierii.

9. De la o vreme însă, Moldova începu să aibă greutate mare din partea *tatarilor* și apoi a *cazacilor*. Cei dintii intrară la 1646, prădînd groaznic și scoțînd mii de oameni legați de funii, pe cari voiau să-i întrebuițeze ca robi sau să-i vîndă la Constantinopol. Nenorociții periră însă, în mare parte, de viscolul ce se stirni în cîmpiile pustii de dincolo de Nistru, tocmai cînd treceau pe acolo în șiruri minate ca vitele.

Se înțelege ușor cum Vasile s-a lăsat ademenit, deci, de planul cel mare pe care-l făceau polonii de a intra în țară, de a merge biruitori pînă departe la Dunăre și chiar pînă la Constantinopol, plan de care, firește, nu s-a ales nimic.

După moartea regelui Poloniei, Vladislav, și a lui Rákóczi cel bătrîn, în același an, 1648, cazacii, cari aveau în fruntea lor pe un bătrîn prădalnic și bețiv, cum era și tot neamul, *Bogdan Hmilnițchi*, începură să viseze de prada Moldovei, pe care o gustaseră înaintașii lor din vremea lui Petru Șchiopul și lui Aron Vodă. Ei se răsculară împotriva polonilor și izbutiseră a învinge pe nobilii regatului, cari voiau să-i păstreze și mai departe în atîrnarea lor. Smulgînd, în sfîrșit o pace prielnică noului rege *Ioan Cazimir*, Hmilnițchi își îndreptă luarea-aminte asupra Moldovei. El ceru pentru fiul său, tînărul *Timuș*, un barbar grosolan și stîngaci, pe fata cea mică a lui vodă, *Ruxanda*, care era tot așa de frumoasă pe cît era de bogată. Deocamdată, domnul încercă să zăbovească această legătură de familie care nu-l măgulea nici într-o privință, dar Hmilnițchi știa să pețescă și cu sabia. Moldova fu prădată deci de cazaci mai rău de cum o prădaseră odinioară tatarii, cari, de alminterea, erau acum înțeleși cu hatmanul căzăcesc, și, străbătînd și în Moldova, fiul lui Bogdan își luă prada.

Acum în sfîrșit se făcu nunta, și Timuș, cu tovarășii săi de luptă, și cu druzele căzăcești pe care le adusesese cu dînsul, petrecură după moda țării lor, bătînd pe evreii din Iași și îmbătîndu-se. Mirele nu se pricepea să schimbe o vorbă cu oamenii și cînd rămînea singur se uita pe fereastră, curățindu-și unghiile. Cineva, care a fost față la această ciudată nuntă, spunea că el sămăna cu un lup prins în mărăcini.

10. O dată cu această nenorocire, căci ca o nenorocire trebuie să se privească prinderea Moldovei

în jocul nebun de război al cazacilor, veni pentru Vasile o alta : *Rákóczy cel Tânăr* nu voia să-l mai aibă vecin —, între 'alte pentru că însuși hrănea planuri asupra Poloniei, spre îndeplinirea cărora îi trebuia să aibă la Iași o unealtă credincioasă. Matei nu mai era acum prietenul lui Vasile, care nu-și uitase cu totul obiceiul de a unelti împotriva vecinului său ; el găsi, în sfârșit, pe boierul moldovean *Gheorghe Ștefan*, care avea moșii întinse în părțile Bacăului, pentru ca acesta, unindu-se cu toți nemulțămiiții din Moldova, să se pregătească a înlătura pe domn în folosul său însuși.

Complotul fu descoperit, dar prea târziu pentru a pune mâna pe trădătorul cel mare. *Gheorghe Ștefan* primise ajutor muntenesc, comandat de nepotul de soră al lui Matei Vodă, *Dicul*, care nădăjduia să-i și urmeze în domnie, și acela al lui *Rákóczy*, care trimesese pe un cunoscător al țărilor noastre, pe *Ioan Kemény*. Astfel Vasile Lupu fu aruncat peste Nistru, bucuros măcar că unul din nepoții săi de frate i-a putut aduce vistieria, închisă, în *cetatea Neamțului*. Ca *Ștefan Vodă*, fostul logofăt *Gheorghe Ștefan* începu astfel, în 1653, domnia sa.

Îndată însă după Paști, Vasile se întoarce, aducînd cu dînsul cetele răzbuunătoare ale cazacilor, în fruntea cărora se găsea ginerele său, Timuș, *Gheorghe Ștefan* trebui să părăsească Iașii și după mai multe lupte date în preajma acestui Scaun domnesc, ostașii lui fură învinși.

Dacă s-ar fi mulțămît cu atîta, Vasile Vodă ar fi putut să domnească încă mulți ani de zile, dar el simțea nevoia răsplătirii, mai ales împotriva vechiului dușman de peste Milcov. Astfel el trecu în Țara Românească, pe care o găsi, data aceasta, nepregătită de apărare, dar fu bătut strașnic la Finta (17 mai).

Linia Teleajenului și a Prahovei nu se putea apăra, dar Matei își așezase oastea, strînsă în pripă, dincolo de cursul *Ialomiței*. El avea și acum, ca și pe timpul luptei de la Ojogeni, din 1639, numai luptători din țară, cu foarte puțini unguri. În cele dintîi încercări făcute între cazaci și boierii munteni, străinii biruiră. Acum oastea lui Vasile era numai la o mică depărtare de Tirgoviște; aici, la *Finta*, unde și altă dată se așezaseră oști în tabără, stătea Matei pentru a da cea din urmă luptă a sa întru apărarea țării.

Vasile atacă pe munteni cu o furie nebună și cazacii fură mai viteji decît oricînd, dar cu nici un preț boierii n-ar fi părăsit în nenorocire pe domnul lor. Și acesta mai avu la îndemînă *seimenii* sîrbi și dorobanții de țară, după moda trabanților ardeleni, plătiți foarte bine și unii și alții. Avîntul călărimii boierești și puterea de împotrivire a acestor pedestri deprinși cu războiul hotărî lupta. Matei primi un glonte în genunchi, luptînd înaintea liniei sale, dar cu acest preț el cîștigă biruința. Retragera cazacilor și moldovenilor fu un dezastru.

Pe urma gonacilor veni Gheorghe Ștefan cu cete de munteni și în luna lui *iulie* 1653 el ajungea să stăpînească *Iașul*.

11. Vasile Vodă fugise la cazaci, de aici trecu la tătari și în sfîrșit se duse la Constantinopol. Aici a stat, o bucată de vreme, închis în Cele Șapte Turnuri, o parte din vechiul zid bizantin, prefăcută de turci în închisoare de stat. Apoi fu lăsat slobod, și avu de la un timp nădejdea că va putea căpăta chiar Scaunul Moldovei, dar muri fără a mai fi văzut țara unde se născuse și stăpînise. *Timuș*, din partea lui, se închisese în cetatea Sucevei; aceasta fu încunjurată multă vreme și bătută strașnic cu tunurile, pînă ce, la urmă, o ghiulea sfărîmă genunchiul lui Timuș, și sili pe cazacii rămași fără căpetenie să dea cetatea ungurilor și muntenilor. Acuma domnia lui Gheorghe Ștefan era întemeiată.

Numai cîteva luni de zile mai stăpîni Matei. El avu de lucru cu *seimenii* îmbătați de biruință, cari se ridicaseră împotriva lui și ucisese o samă de boieri în chiar cuprinsul Curții. La urmă, știu să potolească pe acești mercenari obraznici, dar viața-i

era pe sfîrșite. Într-o zi din april 1654, se stîngea la Tîrgoviște, stînd — spune un cronicar străin — „în palatul său domnesc, la locul ce-i plăcea de obicei, supt cerul deschis“.

XXXVI

SFĂRÎMAREA PUTERII POLITICE ȘI MILITARE A ȚĂRILOR NOASTRE DUPĂ MATEI BASARAB (1654—1678)

1. *Dicul* nu putu lua moștenirea lui Matei Vodă, și ea trecu astfel asupra unui boier care rîvnise și altă dată la domnie și fusese însemnat pentru aceasta la nas : *Constantin*, fiul, cu soția unui preot din Dobreni, al lui Radu Șerban. Pentru coborîrea lui din Matei Basarab și pentru că Matei își zisese totdeauna Matei „Basarab“, și Constantin purtă acest nume ; alții îi zic „*Cîrnul*“, pentru slujirea pe care o suferise.

Constantin era om bogat, care avea o moșie acolo la Dobreni și în alte părți de lingă Argeș. Ca și Gheorghe Ștefan, noul domn moldovenesc, el nu putea să urmărească o politică proprie, ci era prins acum în desfășurarea politicii ardelenesti, pe care o făcea, fără cruțare, cu o fantezie de viteaz nebun, *Gheorghe Rákóczy cel Tânăr*.

2. Întîi Constantin se gîndi să facă liniște în țară prin înlăturarea ostașilor plătiți. Aceștia aflară și se răsculară. Nici străinii, nici păgînii cei mai răi n-ar fi făcut prădăciuni așa de grozave cum a fost aceea săvârșită de acești ticăloși. O samă de boieri dintre cei mai mari, și chiar mai buni, precum a fost ruda lui Matei Vodă, *Papa*, fiul lui *Preda*

din *Brâncoveni* fură uciși. Constantin trebui să se facă a încuviința aceste omoruri, dar el ceru sprijinul lui Rákóczy pentru a pune rînduială. Domnul se depărtă cu dibăcie din tabăra răsculaților, cari alcătuiau totuși o oștire de toată frumuseța, și astfel aceștia ridicară domn în ajunul luptei pe unul *Hrizea* cel tînăr sau *Hrizică*, nepot de fată al vestitului ban *Hrizea* de la începutul domniei lui Matei Basarab. Lupta se dădu în părțile *Teleajenului*, lîngă *Șoplea*. *Hrizea* Vodă cel nou se luptă cu o vitejie fără păreche, dar acum boierii toți erau în tabăra străinului. Se așteptau și moldovenii, cu Gheorghe Ștefan, și ceva ajutor tătăresc. Astfel Rákóczy birui, și această biruință cîștigată de dînsul în folosul domnului și al boierilor, pe pămîntul chiar al Țării Românești, însemna nimicirea desăvîrșită a ultimei oștiri vrednice de acest nume pe care a avut-o principatul muntenesc.

Dacă seimenii și dorobanții își meritau soarta, țara nu merita lovitura de a fi lipsită de acum înainte de orice oștire în stare s-o apere. Încunjurat de nemți și de unguri, lăsați de Rákóczy, căruia-i făcuse un nou jurămint de credință, Constantin stăpîni și mai departe.

Dar țara nu-l iubea pe Constantin. Ungurii lui Vodă se arătau tot așa de răi ca și ungurii de pe vremuri ai lui Gavril Báthory ; intrau în biserici ca în casele de petrecere, rupeau argintul de pe icoane, aruncau lemnul sfințit în foc. Răscoale izbucniră din cînd în cînd împotriva prietenului străinilor, și una din luptele cu răsculații se dădu chiar la *Călugăreni*, locul de biruință al lui Mihai Vodă, care ajunse astfel unul din teatrele războiului civil.

3. În curînd un mare război se începu pentru împărțirea Poloniei

Suedezii căutau să smulgă pentru regele lor moștenirea întreagă a lui Ioan Cazimir, și un general al rege-

lui Carol Gustav intră în Cracovia. Rákóczy avea și el planurile lui asupra regatului vecin ; se uni cu regele Suediei și cu electorul de Brandenburg, alt dușman al Poloniei, și pătrunse cu oștirile lui în regat, în adîncul iernii de la începutul anului 1657.

Între luptătorii lui se aflau, de voie, de nevoie, moldoveni și munteni, cei dintîi supt serdarul *Gri-gore Hăbășescu* și căpitanul *Frățilă*, iar ceilalți supt căpitanul *Odivoianu*.

Expediția lui Rákóczy al II-lea se mîntui printr-o groaznică nenorocire : *tatarii* înconjurară pe ardeleni, nimiciră o parte dintre dînșii, iar pe ceilalți, împreună cu Ioan Kemény însuși, îi prinseră robi. Ștefan Vodă din Moldova și Constantin din Țara Românească nu pierdură cu acest prilej numai pe ostașii lor trimeși în aceste locuri străine, unde noi nu aveam nimic de răzbunat, dar în același timp și domnia lor, căci turcii se hotărîră să-i înlăture.

Constantin își adună o mare oaste de strînsură, dar nu cuteză s-o întrebuințeze. Plecă din *București*, arzîndu-l ; peste citeva zile părăsea *Țirgoviștea* și *tatarii*, cari aduceau pe domnul cel nou, *Mihnea*, fiul lui Radu Mihnea, și care-și zicea „Mihai Vodă“, prădară groaznic cealaltă reședință domnească, scotocind și pînă în fundul mormintelor domnești din biserica de lîngă Curte, clădită și împodobită de Matei. În Moldova, Gheorghe Ștefan nu încercă măcar o luptă cu aceștia. El trecu în Ardeal și de acolo, după ce rătăci și prin Rusia, se duse tocmai la *Stettin*, unde-și trăi cei din urmă ani din viață. Muri foarte nenorocit, avînd lîngă dînsul numai o ții-toare rusoaică, și oasele lui fură aduse la mănăstirea *Cașinului*, pe care o clădise. Mănăstirea, drea-să adeseori de egumeni greci, nu mai înfățișează însă astăzi piatra lui de mormînt.

5. Gheorghe Ștefan încercase de la o vreme stînd în Ardeal, să-și capete iarăși tronul. Ba năvălise chiar o dată

în țară, dar fără nici un folos. Din partea lui, Constantin încercă în mai multe rînduri să ia Țara Românească sau Moldova, și izbuti chiar să se așeze la Iași, unde stătu numai cîteva săptămîni de zile; la urmă, își căută un adăpost la cazaci, după ce rătăcise și prin Maramurăș, unde făcu daruri bisericii ortodoxe din Muncaci. Soartă de aventurier, nevrednică de un om care avea în el sîngele lui Radu Șerban.

Tot ca aventurier, și încă de o speță și mai rea, se arată și Mihnea, altfel om mîndru și cu dorința de a face lucruri mari, ba priceput și în cele bisericești. Deși era grecizat cu desăvîrșire și unii îl socoteau chiar ca turc, îi intră în cap că poate să înnoiască isprăvile lui Mihai Viteazul, luînd titlul de „arhiduce“, pentru Făgăraș și *cerînd de la turci Moldova și Ardealul*. Astfel, după ce-și tăiasă de două ori boierii, cari nu-l sufereau, într-o bună zi el ucise și pe străjerii turci puși pe lîngă el și începu să prade pe supușii de pe marginea Dunării ai sultanului; cînd însă turcii și tatarii intrară împotriva lui, el nu cuteză să li steie în față, ci trece în Ardeal, unde și el rătăci un timp; peri după un ospăț pe care i-l dăduse Constantin Basarab, ceea ce îndreptătea bănuiala că acesta l-ar fi otrăvit ca să nu-i mai steie rivalul în cale.

6. Ca aventurier se isprăvi și Rákóczy, cu toată vitejia și energia lui. Turcii îl scoaseră, dînd tronul ardelean lui *Acațiu Barcsai*, român de origine, pe care-l înlocui cîtva timp *Kemény*, scos din robia tatarilor. Apoi, după ce și acesta se stînse, în urma unei răni primite în luptă, Ardealul intră în stăpînirea unui biet nobil din secuime pe care turcii îl aleaseră la întîmplare, *Mihail Apaffy*. Supt acesta fu liniște în sfîrșit, dar rușine și umilință adîncă. Multă vreme Ardealul și-a adus aminte de strașnicile prădăciuni care au întovărășit scoaterea și uciderea lui Rákóczy.

7. Pe cînd Mihail Apaffy stăpînea liniștit în Ardeal, care nu mai avea acum nici o însemnătate pentru politica generală, domni trimișe de-a dreptul de la Poartă tînceau amîndouă țările noastre. Gheorghe Ștefan fusese în-

locuit cu un fost boier al său, *Ghica*, albanez sau arnăut de origine, care avea legături de adevărată prietenie în tinereță cu cel dintîi dintre marii viziri Chiupruli (de la Chiopri; au fost cinci viziri din acest neam), cari, în vremea aceasta, supt sultani slabi, conduc împărăția turcească. *Ghica* înseamnă *Gheorghe*; de aceea noul domn și-a zis *Gheorghe Vodă*. Era un om bătrîn, aproape de sfîrșitul vieții și afacerile au fost conduse de fiul său *Grigore* sau *Grigorașcu*. Acesta se născuse din căsătoria *Ghicăi* arnăutul cu vreo fată de boier moldovean; el însuși luase pe *Maria* din familia *Sturza*; vorbea foarte bine românește și sămăna întru toate cu boierii moldoveni din această vreme. *Grigore* a fost întîi tovarăș de domnie al tatălui său, apoi îl întovărăși în Țara Românească, după gonirea din acest principat a ciudatului *Mihail Voievod Mihnea*. Lucră apoi pentru înlăturarea tatălui său și pentru venirea lui însuși în Scaun.

Pe urma *Ghicleștilor*, moldovenii au căpătat, pe vreo cîteva luni de zile, ca domn pe fiul lui *Vasile Lupu*, *Ștefăniță*, un tînăr cu totul zburdatec, care nu era potrivit decît pentru plăcerile ușoare; el a murit de lingoare în timpul cît stăpînea asupra Moldovei.

Un boier de țară, care ajunsese la o vîrstă înaintată, ducînd o viață patriarhală, *Istrate Dabija*, de loc din părțile Putnei, unde-și avea moșia de baștină, stăpîni apoi cîtăva vreme. De la dînsul avem amintirea unui domn bun și blînd, care bea prea mult, și anume nu din păhar de argint sau de cristal, ci din oală de lut, cum era învățat. *Istrate Vodă*, la judecata căruia se îngrămădea lumea numai înainte de masă, a dus la capăt clădirea, începută de *Miron Vodă*, a mănăstirii *Bîrnova*.

Murind în domnie, el a fost îngropat în această clădire, și locul lui de odihnă e arătat printr-o minunată piatră cu litere slavone meșteșugit săpate.

8. După moartea bătrînului *Dabija* începui, în sfîrșit, a domni asupra Moldovei *Duca Vodă*, un om care cunoștea foarte bine țara, în care îndeplinise atîția ani de zile funcțiuni boierești și care, dacă era lacom de bani și, la întîmplare, crud, știa să cheltuiască pentru biserici și să îmbrace acel exterior de demnitate care a făcut vestit pe un *Radu Mihnea*.

Pe lângă Ghiculești și Duca Vodă, care cîrmuiește luînd numele domnesc de Gheorghe, în amîndouă țările (în Moldova de două ori, în Țara Românească numai o dată), Poarta trimete la munteni pe un fiu al lui Leon Vodă, dinaintea lui Matei Basarab, pe *Radu Leon*, iar în Moldova ajunge a domni un sărac fecior al lui Alexandru Iliăș, numit *Iliăș Alexandru*, cel mai milostiv dintre toți domnii români din această vreme. Cînd și cînd se întîmplă ca, în urma uneltirilor boierești, un om mai puțin cunoscut, din mijlocul boierimii de țară chiar, să capete domnia; astfel a fost în Țara Românească cu bătrînul boier *Antonie din Popești*, ctitorul cel nou al mănăstirii de la Tîrșor, care Antonie, biet om bătrîn și modest, ducea și ca domn o viață ferită și se ținea cu ce i se dădea pentru hrană în fiecare zi ca un fel de leafă. Antonie sîmăna cu Istrate Vodă din Moldova, cu acea deosebite că Istrate, pînă la sfîrșitul său, a fost mult mai hotărît, și deci mai respectat de boieri, decît blajinul domn muntean. Din rîndurile boierimii mai nouă se ridică la domnie, după cea de-a doua mazilire a lui Gheorghe Duca, fiul boierului *Petricicu*, *Ștefan Vodă*, fire nedumerită, pe care încunjurimea îl putea întrebuița și spre bine.

9. De alminteri, pe această vreme hotărîrea asupra domniilor românești o au anume *grecii din Constantinopol*, care-și fac un fel de specialitate din aceasta, precum își făcuseră odinioară, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, *Cantacuzinii* sau banul Iani. Rostul acesta de a hotărî asupra domniilor noastre și de a le supraveghea îl păstrează, mai mult de zece ani, *Rusetestii*, din familia de levantini *Rosetti*; fără voia lor nu vine în domnie nimeni, și doar dacă un om ca Duca Vodă, cu bogăția și numele lui, cu multele legături pe care le avea la Poartă, ar fi putut să li se împotrivescă. Dar și el tot mai bucuros era să se înțeleagă cu dînșii.

O parte din *Rusetestii* stau la Constantinopol, alții vin de se așează în țară, unde ajung să aibă locul cel mai însemnat și rîvnesc mai ales pe cel de vistier, care li îngăduie a se îmbogăți. Unul din fiii *Rusetestilor*, *Iordachi*,

se așează astfel în Moldova și jucă un rol pe care înainte de dînsul îl jucaseră, pe vremea lui Vasile Lupu și a urmașilor lui dîntii, cei doi frați ai lui Constantin Postelnicul Cantacuzino, soțul Doamnei Elina a lui Radu Șerban, — *Iordachi* și *Toma Cantacuzino*. Iordachi Ruset a fost înșurat întîi cu această fată a lui Istrate Dabija, pus și el în domnie tot de Rusetști, care este îngropată lângă tatăl ei, la Bîrnova, sub o inscripție grecească, fiindcă grec fusese soțul ei. În curînd Moldova n-a avut boieri mai puternici decît Iordachi Ruset, și nu o dată îndreptă el și împrejurările din Țara Românească.

Dintre Cantacuzini, unul, *Dumitrașcu Vodă*, care făcea parte din ramura constantinopolitană, ajunsese a stăpîni de două ori Moldova ; era un bătrîn stricat, care petrecea în vederea tuturor boierilor și-și așezase la Curte o fată de rachieriță, de care rîd cronicarii. Și *Rusetștii* au dat un domn, pe *Antonie* ; era un om slab, avînd două beizadele (beizadea pe turcește înseamnă : fiu de bei, adică de domn), care compromiseră pe tatăl lor făcînd multe scandaluri în Iași. Cît despre *Antonie*, el a mîntuit la Constantinopol, după ce turcii îl chinuiseră pentru a-i storce banii.

10. Nici unul dintre acești domni, buni sau răi, energici sau slabi, bogați sau săraci, de la o bucată de vreme nu poate să aibă o activitate politică proprie ; stăpînesc cîteva luni de zile, și turcii îi înlocuiesc îndată. Soarta țărilor noastre nu este hotărîtă de talentul, virtuțile sau munca lor, ci de împrejurările din afară, — cum se întîmplă totdeauna cu un popor slab.

Pe atunci începuse un nou război între turci și imperiali, care a pornit la 1661 și a ținut pînă la 1664, apoi stîrnit iarăși la 1682, merse pînă la 1699, ocupînd astfel aproape întreaga jumătate a doua a veacului al XVII-lea. Începuseră turcii, crezînd că vor putea înnoi vechile lor fapte vitejești și cîpăta prăzi, ba chiar provincii nouă. Îndemnul veni de la marii viziri din familia Chiupruliilor, socotind ei să poată întineri împărăția lor prin război, care li dăduse tot binele în trecut, și domnii noștri fură siliți să ia parte, cu ostașii lor îmbrăcați și înarmați foarte ieftin, așa încît cam rideau de multe ori apusenii de hainele lor sărăcăcioase și de sulitele lor de lemn, care, în loc să aibă fier în vîrf, erau numai pîrlite în foc. În expedițiile pe care turcii le făcură în Ungaria, românii suferiră și destule pierderi.

Astfel putu să cunoască lumea pe *Grigore Ghica*, al cărui chip, zugrăvit și săpat de meșteri germani, s-a și

răspîndit în Europa, împreună cu al lui Gheorghe Ștefan, înfățișat tot supt numele de Ghica.

11. În același timp, tot prin înfrîurirea Chiupruliilor și urmînd aceluiași plan de a întări prin lupte împărăția osmanliilor, se începu un șir de expediții împotriva polonilor, asupra cărora ajungea să aibă autoritate din ce în ce mai mare adevăratul urmaș al lui Zamoyski și al doilea mîntuitor al Poloniei în timp de nenorocire, *Ioan Sobieski*, al cărui tată păstrase legături strînse cu țările noastre. Turcii voiau, ca și la începutul veacului, să ieie *Cămenița*, precum și făcură la 1672, să supuie cu desăvîrșire pe cazaci, îndușmăniți cu polonii și nemulțămîți cu regimul aspru al muscalilor (așa li se zicea rușilor pe a tunci, după orașul Moscova), cari făceau propuneri turcilor, făgăduind să li fie vasali tot așa de credincioși precum erau românii din Moldova și Țara Românească. După pacea de la Juravna (1676) urmară expediții împotriva cazacilor cari țineau cu muscalii, și împotriva acestora chiar, în Ucraina Niprului pînă la tratatul de la Radzin (1681), după care Duca Vodă fu numit hatman al cazacilor supuși sultanului, făcînd peste Nistru curți, ogoare, pășuni și puînd a se scrie actele în românește.

Războiul între turci și germani nu a ajuns decît foarte tîrziu, — după ce vizirul *Cara Mustafa*, a fost silit să depresoare Viena (1683), — pe pămîntul țărilor noastre. Dimpotrivă, războiul cu polonii s-a făcut îndată la hotarul sau chiar în cuprinsul Moldovei. Și unul și altul din aceste mari războaie ale turcilor în decadență sunt strîns legate cu soarta noastră.

Firește că și imperialii și polonii nu doreau nimic mai mult decît să smulgă de la turci, ca niște provincii, principatele noastre și să le anexeze la provinciile lor. Norocul a fost că nici din partea imperialilor, nici din partea polonilor nu se făcea vreo concesie, așa încît rivalitatea aceasta veche ca și cea nouă, a rușilor, a folosit turcilor și, mai mult decît turcilor, nouă înșine, cari ni-am păstrat alcătuirea noastră deosebită, cu legea limba, obiceiurile și domniile noștri.

Grigore Ghica, ajungînd în legătură cu imperialii, a fost prins de dorința de a „se libera“ cu ajutorul lor. Era un om ambițios, care ceruse de la Apaffy să-i înapoiască feudele muntene din Ardeal, despre care, ca și Mihnea Radu înainte de dînsul, cetise în cronici, — care se alcătuiau pe atunci, — *Făgărașul* și *Amlașul*. Merse așa de departe în legăturile lui cu imperialii, încît, după o ma-

zilir, s-a dus în imperiu, pînă la Viena ; el a primit chiar legea catolică și a bolezat Leopold, după numele împăratului, pe un copil al său, care n-a trăit.

12. Cu toate aceste aplecări ale tînărului Ghica, nu se poate zice că ar fi fost în țările noastre un partid pentru unirea lor cu imperiul ; erau însă mai mulți boieri moldoveni cari nu doreau nimic mai mult decît să ducă de acum înainte, supt autoritatea superioară a regelui polon, o viață întemeiată pe vechile datini și obiceiuri, în ceea ce privește privilegiile boierimii și ale clerului. Partidul acesta polon începu a se alcătui pe la 1670.

Ștefan Petriceicu se pune îndată în fruntea lui, sfătuit de anume boieri, între cari mulți iubitori de creștini și mulți iubitori de schimbare. Căpeteniile doritorilor de alianță cu Polonia erau frații *Costinești*, fiii unui credincios al lui Miron Barnovschi : *Miron* cronicarul, și fratele său, *Velișco*, mai neastîmpărat și mai cutezător decît dînsul în luptele politice. Cei ce țineau cu polonii își făcuseră adeseori, după o modă care se introduse în Moldova încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, învățătura în Polonia. Ei știau limba polonă și limba latină, n-aveau atîta rîspingere față de catolicism ca alți boieri și nu puteau înțelege altă îndreptare decît aceea în sensul politic polon.

13. În lupta de la Hotin (11 novembre 1673), Ștefan Vodă, adăpat cu umilinți amare de către turci, îi părăsi, trecînd la dușmanii lor ; era cel dintîi caz de trădare față de vecinii de peste Nistru, după acela a lui Gașpar Grațiani. Petriceicu n-a fost mai norocos decît acesta : întovărășind pe poloni în expediția lor moldovenească, el trebui să părăsească țara o dată cu oștile regelui. Cînd comandantul polon în lupta de la Hotin, biruitorul turcilor, Ioan Sobieski, ajunse în sfîrșit rege, el ajută lui Petriceicu să trăiască potrivit cu demnitatea lui în Polonia. La 1683, întîmplîndu-se ca domnul Moldovei, Duca Vodă, să meargă supt zidurile Vienei, împreună cu oastea turcească, și să se întoarcă de acolo o dată cu învinșii, polonii pătrunseră în Moldova și prinseră pe domn la satul său *Domneștii*, din părțile Putnei. Pe vreme de iarnă, grea, bătrînul fu dus în pripă,

cu mijloacele ce erau la îndemână, în regat, unde stătu cîțiva ani de zile și muri de boală la Lioy, fiind îngropat în aceeași biserică ortodoxă ce cuprindea rămășițele domnilor din veacul al XVI-lea, tăiați de poloni pentru plăcerea turcilor ; Petricei-cu fu așezat ca domn, dar, pus în ziua de Crăciun, el stăpîni numai pînă înainte de Paștile din 1684, și în urmă tatarii îl izgoniră.

După a doua domnie a lui *Dumitrașcu Cantacuzino*, adus de acești tatarî, guvernatorul turcesc de pe malul drept al Dunării și din Dobrogea, căruia-i era lăsat în grijă războiul cu polonii, făcu domn pe un prieten al lui, care cunoștea bine pe poloni, pentru că slujise în armata lor, dar care tocmai de aceea-i desprețuia pe nobili, pentru fudulia și ușurătatea lor. *Constantin Cantemir*, un bătrîn răzesh voinic și roșu la față, aproape cu totul lipsit de cunoștință de carte, s-a arătat apărător viteaz al țării sale. Pe vremea lui, *regele Sobieski* a pătruns de două ori în Moldova ; o dată a intrat în Iași, și a început o expediție care n-a izbutit, fiindcă tatarii au știut să facă țara pustie înaintea năvălitorilor. Atunci, la plecarea polonilor, s-a dus din Iași cu dînșii, fiindcă era compromis prin prietenia ce li-o arătase, învățatul *mitropolit Dosoftei*, care ajunsese apoi în fruntea eparhiei Zolkiew (cetește Jolchiev), din părțile rusești ale polonilor.

Altă dată, regele a prădat mănăstiri și sate bucovinene și a luat *Cetatea Nemțului*, unde plăieșii moldoveni, deși puțini la număr, s-au apărat cu vitejie deosebită.

În cursul acestor lupte, Cantemir însuși s-a bătut cu polonii în pădurile de la răsăritul Bucovinei, cîștigînd, în cele dintîi timpuri ale stăpînirii sale, lupta de la *Boian* (sat care se află tocmai la vechea graniță a județului Dorohoi de către Bucovina).

Constantin Cantemir a stăpînit pînă în primăvara anului 1693, murind în Scaun, de boală și bătrîneță, și fiind înmormîntat în biserica Sfîntului Nicolae din Iași, de unde apoi fu strămutat la mănăstirea făcută de dînsul în părțile Putnei, *Mira*, lângă riul Milcov.

14. Învățăatul fiu al lui Cantemir, *Dimitrie*, fu ales de boieri, dar el trebui să plece cînd turcii se hotărîră să nu-l recunoască.

Constantin Duca, fiul unei femei desfrîate, doamna Anastasia, și al bătrînului Duca Vodă, căpătă stăpînirea Moldovei. Boierii îi ziceau, în batjocură, Dûculeț. Domnia lui fu întreruptă de numirea pe cinci ani de zile, a fiului celui mai mare al lui Vodă Cantemir bătrînul, *Antioh*, tînăr fără însemnătate. După ce Duca părăsi pentru totdeauna Scaunul moldovenesc, se ridică pînă la înălțimea lui un boier din Țara de Jos, coborîtor dintr-o familie care avuse neconținut dregătorii însemnate în veacul al XVII-lea și stăpînitoare de multe moșii, *Mihai Racoviță*, care era nepotul de fiică al lui Toma Cantacuzino și fusese ginerele lui Constantin Cantemir, așa încît putea fi socotit că făcea parte și din familia lui. Era un om simplu în moravuri, lacom de bani, adeseori purtat de nas de alții. Pînă foarte tîrziu, în veacul al XVIII-lea, viața lui este amestecată cu domnia Moldovei.

15. În acest principat nu erau neamuri boierești puternice, care să se organizeze pentru lupta politică și să înfrunte pe străinii așezați în funcții sau să fie în stare a înlătura neamurile domnilor și a aduce, în sfîrșit, la domnie pe fruntașii lor.

Altfel erau însă lucrurile în Țara Românească; aici căsătoria lui Constantin Postelnicu cu domnița *Elina*, fiica lui Radu Șerban, făcuse din neamul *Cantacuzinilor* cel mai bogat în pămînturi, și această bogăție hotăra în veacul al XVII-lea. Deci, precum Craioveștii se ridicaseră în veacul al XVI-lea

pentru multele moșii pe care le aveau, precum, pe vremea lui Mihai Viteazul, cele trei sute de moșii aflate în minile lor făcuseră din Buzești stăpînii țării, precum ca mare stăpîn de pămînt Matei din Brâncoveni ajunsese domn, tot astfel Constantin Cantacuzino, soțul Elinei, se ridică la cel dintîi loc în boierimea munteană.

El însuși a fost un bun gospodar și stăpîn milos față de țărani sîi; nu dorea domnia, nici nu visa poate de dînsa, însă fiii lui, care-și simțeau în vine sînge domnesc și se priveau mai mult ca nepoți de fiică ai lui Radu Șerban decît ca urmași ai unei mari familii grecești avînd rădăcini imperiale, fiii aceștia au întrebuițat toate mijloacele lor de bogăție și talent pentru a căpăta tronul. Erau șase frați, dintre cari cel de-al doilea purta numele de Șerban, care fusese și numele de boierie al bunicului, eroul de la Brașov.

Ei uneltiră împotriva mai tuturor domnilor, și se găsi între aceștia și unul destul de fără conștiință ca să facă răspunzător pe tată pentru ambiția fiilor. Astfel Grigore Ghica porunci să se prindă bătrînul postelnic Constantin, să fie adus la mănăstirea Snagovului și gîtit acolo, — o faptă care stîrni adîncă indignare în toată boierimea munteană. Căci numai foarte rareori avea un domn îndrăzneala să se atingă de viața cuiva dintre frunțașii țării.

Cînd biruitori, cînd biruiți, cînd în fruntea afacerilor, supt un domn numit de dînsii, cînd aruncați peste hotare în surgun prin Răsărit sau închiși prin temnițe, amenințați cu moartea și bătuiți de un domn dușman, Cantacuzinii biruiră, în sfîrșit, în luna lui *novembre* 1678, cînd, după una din expedițiile împotriva cazacilor care urmaseră pe acelea împotriva polonilor și la care domnii noștri erau siliți să ia parte, Duca Vodă fu înlocuit, și domnia o

căpătă Șerban, care se găsea acum la Poartă ca pribeag.

XXXVII

EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

1. În timp de zece ani de zile Șerban ținu domnia Țării Românești. Stăpînirea lui a fost a unui tiran față de dușmani, dar a unui domn strălucitor, mîndru și îndrăzneț, care-și aducea aminte că în armele familiei sale se află vulturul cu două capete al Constantinopolului. Și el a trebuit să meargă supt zidurile *Vienei*, și, dacă aici a ridicat o cruce, care s-a păstrat pînă tîrziu și a cărei inscripție o cunoaștem, aceasta nu dovedește cine știe ce aplecare a lui deosebită către creștinătate, ci numai faptul că domnii noștri obișnuiau, cînd părăseau reședința lor și se aflau în cîmp, să ridice, în lipsa bisericii, o cruce pentru închinare și pentru facerea slujbei dumnezeiești înaintea lor.

După întoarcere însă, el a început negociații cu germanii, a căror sosire în părțile ardelenesti și muntene era acum aproape. Într-adevăr, ei tratau cu *Mihail Apaffy* din Ardeal și după moartea lui erau să înlătore pe fiul acestuia, numit tot astfel, și să între în stăpînirea mării și bogatei provincii. Șerban însă, cu toate visurile lui de împărăție și cu toată stema împărătească, nu era un om pripit, nici un visător ca Petriceicu din Moldova. El voia o înțelegere cu imperialii numai în anumite condiții: căpătarea de cetăți și moșii în Ardeal, cu titlul prințiar pentru dînsul și urmașii lui, cruțarea vechilor

datini și a bogățiilor țării, siguranța că, dacă imperialii vor pătrunde la noi și vor fi bine primiți și ajutați cu hrană, li se va răspunde un tribut mai mic decât acela datorit turcilor, pe care Șerban îl plătea, dar pune a adeseori pe hoții din Balcani să-l fure înapoi pentru dînsul. Imperialii trebuiau să și rămîie undeva la hotare, așa încît să poată apăra principatul muntean, ca să nu fie apoi pedepsit, prin cine știe ce răzbunare grozavă, de turci.

Astfel negocierile se tot prelungiră, pînă ce Șerban, care era încă om tînăr și foarte zdravăn, se îmbolnăvi de o boală nelămurită și muri în toamna anului 1688, fiind înmormîntat la ctitoria sa de la *Cotroceni*, mănăstirea făcută tocmai în pădurea unde căutase el adăpost cînd îl urmăreau oamenii lui Duca Vodă. Și astăzi se vede, ridicat pe un pedestal de piatră, mormîntul lui, pe cînd lespezi amestecate cu lespezile obișnuite ale bisericii acopăr mormintele fraților lui și ale altor membri ai familiei Cantacuzino.

Împrejurările erau acum așa, încît țara putea să-și aleagă domn, fără să se primejduiască prea mult. Precum Moldova cutezase a da ca urmaș lui Constantin Cantemir pe tînărul lui fiu *Dumitrașcu*, astfel muntenii aleseră pe *Constantin*, fiul lui *Papa Brâncoveanu* cel omorît de seimeni și nepot de fiu al lui Preda pe care-l tăiasse, într-unul din cele două mari măceluri pornite de dînsul, Mihnea cel Rău. Mama lui Constantin Vodă, *Stanca*, era soră a Cantacuzinilor. Unchiul lui, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, hotărîse alegerea, și el a ocrotit cei dintîi ani, încă nesiguri și amenințați, ai domniei noului stăpînitor.

2. Recunoscut îndată de turci, îngăduit de imperiali, cu cari totuși n-a voit să încheie un tratat care nu i se părea destul de potrivit cu interesele

țării, Constantin Brâncoveanu a stăpînit asupra Țării Românești douăzeci și cinci de ani în capăt, o domnie mai lungă decît a lui Matei Basarab. Ca și acesta, el era bogat și darnic, iubitor de clădiri frumoase, pe care le întemeia, cum vom vedea, din prisosul bogăției sale ; ca și acesta, se bucura de un deosebit prestigiu la vecini.

Dar vremurile nu mai erau potrivite pentru o politică așa de neatîrnată cum a fost politica lui Matei ; Brâncoveanu trebui să îndure intrarea nemților, conduși de *generalul Veterani*, un italian în serviciul Austriei, și a fost nevoit să cheltuiască toate mijloacele sale de dibăcie pentru a face pe general să părăsească țara și să nu-l compromită față de turci. Tot așa de dibaci a trebuit să fie și față de tătari pentru ca ei să nu-i prade țara. Numai prin mijloacele lui de iscusință a putut el să scape țara de pretendentul ungar răsculat împotriva austriecilor, *Emeric Tököly*, pe care turcii voiau să-l așeze ca rege al Ungariei și care pe atunci venise în țară cu ostașii lui numiți *curuți* și se hrănea din avuția locuitorilor, prădînd așa cum prădase catanele lui Constantin Basarab după înfrîngerea seimenilor, sau ostașii lui Gavril Báthory. Dar, la un anume moment, Brâncoveanu fu silit să întovărășească pe turci și pe tătari în Ardeal și luă parte hotărîtoare la o luptă dată în părțile Brașovului, lîngă prăpăstiile de la *Zărnești* (1690). În această luptă a căzut ginerele lui Șerban Vodă, aga Constantin Bălăceanu, acum ofițer austriac, care căuta să capete domnia munteană pe această cale.

La 1699, în sfîrșit, multe primejdii încetară, căci se încheie pacea de la *Carlovăț*. Brâncoveanu fu bucuros că această pace dădea imperialilor *Ardealul* și lăsa la o parte Țara Românească, pe care Casa de Austria nădăjduse s-o poată anexa. De aici înă-

înte el își îndeplini toate îndatoririle față de turci, făcînd o dată, nu fără teamă, și drumul la Poartă, de unde se putu întoarce, cheltuind însă mulți bani. Față de generalii din Ardeal, reprezentanți ai împăratului, el fu un bun vecin tratîndu-i cu daruri, mai ales din vinurile ce le avea la Brașov ¹.

3. Cînd *Petru cel Mare* ridică Rusia la treapta de putere modernă și-i dădu ținta de a se întinde în dauna Turciei și cu ajutorul popoarelor creștine supuse sultanului, Brâncoveanu dovedi o prudență deosebită; era hotărit să nu ajute decît pe cine se va dovedi în stare să biruirască. Astfel el strînse în adevăr provizii multe, dar nu le dădu nici unuia, nici altuia, și, pentru ca să apere oarecum neutralitatea țării sale, grămădi o oaste munteană, cum nu se mai văzuse de multă vreme, în gura *Urlaților*.

Brâncoveanu ar fi stăpînit pînă la moarte, dacă ar fi știut să rămîie în pace cu boierii săi, și mai ales cu puternica familie a *Cantacuzinilor*. De la o vreme însă, el nu se mai lăsa călăuzit de bătrînul său unchi, *Constantin Stolnicul*, care prinse deci ură împotriva lui. Constantin ar fi vrut bucuros să facă domn pe fiul său *Ștefan* și vedea cu năcaz cum nepotul său își creștea fiii, patru la număr, pentru domnie. Altul dintre *Cantacuzini*, *Toma*, făcuse în 1711, cînd cu expediția de la Prut și lupta de la Stănilești, o politică deosebită de a domnului; părăsind țara, el mersese cu o bună parte dintre ostașii, sau, cum li se zicea acum, *slujitorii*, munteni în tabăra rusească și, cu generalul *Roenne* el prădă Brăila, pe atunci, cum știm, cetate turcească. La toate acestea se adăuseră și pirile din partea *Cantacuzinilor* împotriva domnului, că s-ar înțelege și cu nemții și cu rușii.

¹ El stăpînea două moșii ardelene: *Poiana Mărului* și *Simbăta de Jos*, precum unii dintre boieri își cumpărau pămînt acolo pentru vremuri de restriște (n. a.).

Din ce în ce, ele se făcură mai dese și mai grele. Astfel, înainte de Paști, în anul 1714, un trimes al Porții veni pe neașteptate, luă pe domn din Scaunul de la București, împreună cu doamna lui, Marica, cu fiii și cu partea din bogăție care era mai ușor de văzut și de ridicat, și-i duse la Constantinopol. Aici toată familia fu aruncată în temnița Celor Șapte Turnuri. Dar judecata și osînda ei se prelungi așa de mult, încît Brâncoveanu putea nădăjdui să scape în adevăr, dacă vărul și înlocuitorul său, *Ștefan Cantacuzino*, n-ar fi grămădit pîrile asupra lui. La urmă, i se pregăti soarta pe care o avuseră, printre domnii noștri, Alexandru cel Rău, care a fost spînzurat la Constantinopol în haine domnești, și Miron Barnovschi, care a fost tăiat înaintea sultanului. Pentru a nimici întregul neam al Brâncovenilor și a servi astfel pe Cantacuzini, se tăiară, împreună cu bătrînul domn, și fiii lui, — el rămîind la urmă. După această groaznică faptă de sînge, trupurile fură aruncate în mare, de unde le culeseră pescarii greci, îngropîndu-le pe ascuns. În Mănăstirea Hurezului, ridicată de Constantin Vodă pentru odihna sa și a copiilor săi, nu se vede astăzi decît mormîntul unei fiice, care a fost adusă aici mai tîrziu, după ce neamul brâncovenesc băuse larg din păharul nenorocirii. Dar oasele domnului martir au fost așezate de văduva lui la București, în biserica Sf. Gheorghe Nou, făcută de dînsul ; piatra de mormînt nu spune numele hainului, pe care-l destăinuiește numai candela de argint care priveghează deasupra.

4. Ca urmaș al lui Constantin Brâncoveanu turcii numiră pe Nicolae, fiul lui Alexandru Mavroordat, un grec din insule, doctor în medicină de la Padova și tîlmaci mare al Porții. De la o bucată de vreme înriurirea grecilor din Constantinopol asupra domniilor românești era în legătură cu această si-

tuație de mare tălmaci. *Marele tălmaci* începe să joace un rol din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, cînd turcii, slăbiți, nu-și mai puteau apăra interesele decît prin diplomație dibace. Deci, după ce puterea Rusetștilor încetează, biruită prin ridicarea la tron a lui Șerban Cantacuzino, tălmacii, dragomanii sau terzimanii rămîn să reprezinte puterea grecească în capitala Imperiului Otoman. Mama lui Alexandru Mavrocordat era fiica lui Alexandru Vodă Iliaș ; prin urmare el avea și sînge de domn român, încît îi era iertat să rîvnească la stăpînirea asupra Principatelor ; chiar numele de Alexandru al lui Mavrocordat e după al lui Alexandru Iliaș.

Nicolae, fiul cel mai mare și mai ager al lui Alexandru, era un om foarte învățat și cu talent literar, drept și cu idei „filosofice“ în ce privește cîrmuirea țărilor noastre. Mai fusese domn în Moldova ; aici se arătase prigonitor al boierilor, dintre cari închise — și ar fi vrut să-i ucidă chiar — pe cîțiva foarte însemnați, dar, pe urmă, dușmanii îl scoaseră în folosul lui Dimitrie Cantemir (1710).

5. Acesta a fost și el om învățat ; cu mintea plină de teorii, își închipuia că a sosit vremea ca împărăția turcilor, a cărei istorie tocmai o scria, să se sfărme, și nu socotea că moștenirea i-ar putea-o lua austriacii, ci mai curînd vedea ca urmași ai sultanilor pe țarii muscălești. Deci, cînd veni ca domn, el urmă poltica filo-rusească, pe care o făcuseră și alții înaintea lui (Antioh Cantemir și chiar Mihai Racoviță), Cînd țarul Petru se apropie de Nistru, Dimitrie Cantemir intră în legături și mai strînse cu dînsul. Petru, care cunoștea pe moldoveni, fiindcă sosise la dînsul, mai de mult, o deputație de tineri trimeasă pentru a-l chema la războiul pentru libertate, fu bun bucuros să se înțeleagă cu Cantemir. Îi asigură acestuia dreptul ereditar de stăpînire asupra

Moldovei și o situație de autocrat, îndatorind țara foarte puțin față de Rusia : boierii și clerul căpătau întărirea dijmei țăranilor, cari nu mai aveau nimic de plătit Curții, aceasta rămîind să se ție cu veniturile domnești propriu-zise (din vâmi, pescării, etc.). Numai cu hotărîrea Mitropolitului boierii puteau să fie osîndiți la moarte și executați.

Petru veni chiar în Iași, petrecu cîteva zile cu domnul moldovenesc, bînd la ospetele lui și sperînd lumea cu puterea mușchilor săi și cu cît „vin franțuzesc“, adecă șampanie, putea să înghită. Apoi oștirile rusești, cum știm, se coborîră de-a lungul Prutului și se întîlniră cu turcii la *Stănilești*. Aici turcii și tatarii, în număr uriaș, înconjurară oastea rău hrănită a rușilor. Căci în anul acela era secetă și Dimitrie Vodă nu știa, cum să facă a ieși provizii în astfel de împrejurări. După cîteva zile de luptă în șanțuri, țarul trebui să facă o pace care lăsă pe prietenul său moldovean fără domnie. Cantemir trecu, deci, împreună cu rușii, în țara acestora, unde ajunse sfetnic literar al lui Petru, tovarăș în expedițiile din Asia ale acestuia, dar nu se mai gîndi niciodată la stăpînirea asupra Moldovei. După această ispravă, boierul Constantin Stolnicul Cantacuzino zise despre ruși : „și în haine nemțești muscalii rămîn tot muscali“.

6. Nicolae Mavrocordat ajunse astfel domn al Moldovei, după ce țara se zbuciumase cîteva luni de zile în 'anarhie, supt groaza prădăciunilor tătărăști. El avu, timp de cinci ani de zile, o stăpînire sigură și chibzuită, pînă ce, la urmă fu strămutat în locul lui Ștefan Cantacuzino, compromis prin legăturile lui cu nemții și dus la Poartă, unde a fost gîtit împreună cu tatăl său, pe cînd alt frate al lui Șerban Vodă, *Mihai*, era ucis la Adrianopol.

Cu anul 1716, prin urmare, începe așa-numita domnie a fanarioților, a domnilor trimeși după voia

turcilor din Constantinopol, și numai din rîndurile vechilor familii sau al familiilor grecești care să fi avut situația de mare tîlmaciu.

XXXVIII

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVII-LEA

1. În aceste timpuri așa de schimbătoare, cultura românească s-a dezvoltat, și în ce privește arta, și în ce privește cărțile.

Știm ctitoriile celor dintîi domni ai veacului al XVII-lea, Radu Mihnea și Barnovschi, cari au făcut ca meșterii lor să lucreze după vechile datini ale lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu, într-un principat ca și în celalt.

O eră nouă în clădirea românească începe cu domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Între zidirile unuia și celuiilalt însă este o foarte mare deosebire : Vasile Vodă clădește puțin și cu un lux covîrșitor ; prin urmare, în legătură cu politica și cu firea lui, mai mult pentru glorie decît pentru folosul obștesc. Astfel el a ridicat la Iași minunata biserică a celor *Trei Ierarhi* sau slavonește *Trei Sfetitele*, cum zice popoul și acum (cei *Trei Sfinți Vasile, Grigore și Ioan*). Este o biserică imitată după Galata lui Petru Șchiopul, avînd, ca și aceasta, forma zidurilor lui Petru Rareș, dar cu două turnuri în loc de unul. Frumuseța i-o fac însă săpăturile în piatră, care încep a se întrebuița de pe la începutul veacului al XVII-lea după datina răsăriteană, ca să se împodobească ușile și ferestrele cu flori și cu elemente de imaginație, care o acopăr astfel de sus pînă jos cu un strălucit veșmînt de frumuseță, pe lîngă care se adaugă și săpăturile gotice obișnuite de la uși și de la ferestre. Lăuntrul bisericii a căpătat o înzestrare cu odoare și odăjdii cum au avut-o puține numai dintre bisericile vechi ; cele mai multe dintre aceste obiecte ale cultului, lucrate în Ardeal, și poate chiar în Polonia, de argintari vestiți, s-au păstrat și pînă astăzi.

Biserica celor Trei Ierarhi a fost de curînd reparată, schimbîndu-se anumite din caracterele ei și înnoindu-se auritura.

O altă clădire a lui Vasile Lupu a fost biserica *Golia*, făcută pe locul unde se înălța pînă atunci o clădire mai modestă, al cărui ctitor a fost un boier din vremea lui Petru Șchiopul, care purta numele de Golea. Biserica păstrează și astăzi, în starea de decădere și zguduire în care se află, cadrele de ușă, cum nu se poate mai bogat lucrate, în material prețios, cu flori, icoana hramului și stema Moldovei. Altfel însă, zidirea a fost temeinic prefăcută în veacul al XVIII-lea, căci o dărimase un cutremur.

După exemplul lui Vasile Vodă, Duca Vodă ridică, la rîndul său, o biserică în Iași, a Sfîntului Ioan, într-un stil mai simplu dar în același timp, el clădi, pe dealul de lîngă Galata, acolo unde fusese de la început cetățuia Iașului, o biserică ce poartă, după numele dealului și al celei cetăți dărimate, numele de biserica sau mănăstirea *Cetățuia*. Este o imitare a bisericii celor Trei Ierarhi (tot așa e și Stelea din Tîrgoviște), avînd însă numai un brîu foarte frumos împletit de jur-împrejurul bisericii și pozoabe la uși și la ferestre, dar nu sculpturi migăloase, delicate și foarte costisitoare, la fiecare piatră. Dacă Trei Ierarhii e mai bogată, se poate zice însă că frumuseța bisericii Cetățuiei este mai delicată decît a celeilalte.

Între urmașii lui Duca a zidit Antonie Roset, dregînd Sfîntul Nicolae cel Domnesc, ctitoria lui Ștefan' cel Mare, unde credea să se înmormînteze. Doamna Anastasia, soția lui Duca, este întemeietoarea Bisericii Albe, pe locul care s-a făcut Mitropolia de azi a Iașilor. În sfîrșit *Constantin Cantemir* a înjghebat, din bani puțini și în pripă, o biserică lipsită de orice frumuseță deosebită: *Mira*, de lîngă Milcov.

2. Cu totul altul e rostul bisericilor *muntene*. *Matei Basarab* își propune, pe de o parte să înnoiască pe cele vechi, care cădeau în ruine iar pe de altă parte să înalțe pretutindeni unde avea o moșie, sau în fiecare oraș fără lăcașuri de închinare, clădiri mai frumoase, care să pome-nească numele său. Este cu neputință să le însemnăm pe toate; numărul lor se ridică la peste treizeci. Și în *București* a avut una: biserica *Sărindarului*, care a fost dărimată pentru a se face o grădină în mijlocul orașului. Printre clădirile lui cele mai însemnate e însă a *Curții Domnești* de la *Tîrgoviște*, frumoasa clădire solidă. Și astăzi se vede o piatră mică pătrată, care a fost pusă deasupra

oaselor copilului pe care l-a adoptat, Matei, și unde se odihnește, supt o strălucită piatră de marmură, lucrată de meșteri ardeleni, în litere slavone cu ductul latin, doamna lui, *Elina din Fierești*.

Alături cu această biserică se poate pune mănăstirea *Arnota*, clădită pe un deal singuratec în apropierea Bistriței; deși s-a reparat o dată biserica, se află în cea mai rea stare astăzi, și se umple cineva de jale văzînd în ce sărăcie se înalță, în partea stîngă a acestei biserițe, mormîntul, acoperit cu o placă de marmură, lucrată ca și a doamnei Elina, al lui Matei însuși.

Constantin Basarab a fost și el un mare ctitor de biserici, și doamna lui, *Balașa*, l-a ajutat întocmai cum doamna Elina ajutase pe Matei Basarab. Între clădirile lui însemnă *Mitropolia din București*, făcută într-un stil elegant, pe unul din dealurile care domină orașul; reparată la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ea păstrează însă liniile pe care le-au voit cei dintîi meșteri ai ei; în proporții mai mici este desigur frumoasă mănăstirea *Jitianu*, lângă Craiova, astăzi biserică rurală, de curînd reparată, în satul ce se cheamă Balta Verde; Jitianu este făcută de doamna Balașa. De la dînsa avem, în sfîrșit, zidirea din nou a bisericii *Sfintei Paraschive* din Tirgoviște, unde i se vede și mormîntul, cu o inscripție înduioșătoare. Tot de la acești doi soți domnești vine și frumosul sicriu de metal, bătut cu ciocanul, în care se odihnesc, la Bistrița oasele *Sfintului Grigore Decapolitul*.

3. Pe urma lui Matei Basarab, cu și mai multă cheltuială de bani și cu o puțință mai desăvîrșită de a îndeplini o frumuseță mai bogată și mai împodobită, a lucrat *Vodă Brâncoveanu*. Țara întreagă este plină de bisericile și mănăstirile lui. Oriunde și-a avut el sălașul ca boier, oriunde a văzut biserică veche dărîmîndu-se, oriunde simțea nevoia unei clădiri de închinare pentru o așezare orășenească nouă, el se înfățișează ca ziditor. Mitropolia din Tirgoviște a fost înnoită de dînsul; astfel ea ajunse la modă și pardoseala-i era alcătuită în întregime din pietre de mormînt: și un fiu al lui Alexandru Mavrocordat a fost îngropat acolo pe lîngă atîția fruntași ai boierimii muntene și rude domnești din această vreme; astăzi pietrele de mormînt se află, parte în curte, parte în biserică, total înlocuită.

Minunea săvîrșită de meșterii Brâncoveanului a fost însă Mănăstirea *Hurezului*. E așezată într-o vale singuratecă din Vîlcea, în marginea unui codru, care se numea

al Hurezului, fiindcă singurul zgomot care se auzea în el era cîntecul de jale al păsării ce se numește „hurez“ sau huhurez. Planul este cel obișnuit al bisericilor muntene: pridvor pe stîlpi, pronaos mic, naos larg, cu două strane rotunzite, și altarul al cărui părete formează și el un arc. Frumuseța Hurezului stă, însă, nu numai în desăvîrșita armonie a liniilor, ci în frumuseța zugrăvelii, păstrată și pînă astăzi, și în săpăturile măiestrite, care împodobesc ușile și ferestrele, și pe lingă dinsele, stîlpii. Căci stîlpii din pridvorul bisericii și al casei egumenilor din arhondaric și din alte părți ale bisericii, sunt opera de sculptură cea mai împodobită pe care poate s-o înfățișeze arta noastră cea veche.

În legătură cu Hurezul trebuie să se puie cîtitoriile membrilor familiei Cantacuzino, răspîndite în deosebitele părți ale țării. *Banul Mihai* a făcut o biserică la *Fundenii Doamnei* (Ilfov), ai cărui păreți sunt împodobiți, după tradiția persană, cu chipuri de palate, făcute din tencuială, cum se vede și la unele case țărănești, cu tipare apăsate peste migma umedă. Același a zidit, lingă spitalul, întemeiat de dînsul al *Colței*, care spital a ajuns acum la proporții uriașe, o bisericuță ce este o minune și în ceea ce privește fineța săpăturilor. Deasupra ușii însă, numele lui și toată inscripția sunt sfărîmate cu ciocanul și date cu smoală pe deasupra, ca să se șteargă pomenirea celui care trădase interesele turcilor și fusese tăiat la Adrianopol. Tot lui se datorește mănăstirea cea veche a Sinaii.

4. În sfîrșit, din vechile palate ale acestui timp, noi mai avem cîteva. Astfel, la un ceas departe de gara Titu, se înalță, în marginea satului *Potlogi*, un palat imens, cuprins între ziduri de cetate, dărîmate în parte acum în urmă. Se pot recunoaște toată odăile, se deosebesc polițele care erau așezate prin înfundături pentru ca să se așeze lucrurile pe dinsele, și se văd ornamentele de stuc în formă de frunze și flori care împodobeau odăile. Tot astfel este și palatul lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, trecut apoi în sîna ginerelui său, Pană Filipescu, de la *Filipeștii de Tîrg*, în județul Prahovei.

5. Paralel cu arta, mergea cealaltă ramură a culturii: scrisul.

În cea dintîi jumătate a veacului al XVII-lea este adevărat că nu se întîlnesc arhierei români, cu atît mai puțin oameni din boierime, cari să se gîndească la scris sau la răspîndirea prin tipar a cărților sfînte, ori de biserică, în forma lor obișnuită pe atunci, slavonă. Iipsa de căr-

turari se simțea mai ales în Moldova, căci Țara Românească are un mitropolit ca *Luca*, grec, dar care nu reprezintă grecismul, și un ocrotitor al limbii românești ca *Teofil, episcopul Rîmnicului*, mai târziu ajuns și el mitropolit. Nimeni nu căuta însă a face să lucreze din nou teascurile tipografiilor și, cu toată scăderea numărului a-celor cari știau slavonește, cu toată înfringerea acestei forme culturale și cu toată nevoia de a o înlocui prin alta, potrivită cu dezvoltarea deosebită a neamului, nu se încerca deocamdată o prefacere, care era să se săvârșească totuși.

Intemeierea unui nou *tipar* în țările noastre trebuia să iasă în chip firesc, pe de o parte prin trezirea culturală a principatului ardelean supt domnia, rodnică și în această privință, a lui Gheorghe Rákóczy, și pe de altă parte prin ivirea unei vieți culturale slavone la *Kiev*, după ajungerea în Scaunul metropolitan de acolo a românului *Petru Movilă*. Din Ardeal, prin urmare și mai ales din Rusia Mică, pleacă ambele curente care trezesc și la noi o nouă viață în tipografie.

Încă din 1653, Matei Basarab, aducînd meșteri de tipar din Rusia, îi așază în clădirile trainice ale *mănăstirii domnești din Cîmpulung*, și aici întîi se începe un șir de tipărituri, prin *Molitvenicul* sau cartea de rugăciuni (în slavonește) din acel an. Matei dregă în acest timp vechea mănăstire *Govora*, din Vilcea, pe care o întemeiasă Radu cel Mare. Meșterii trecură deci de la Cîmpulung la această mănăstire, unde puteau lucra în liniște.

Doi ani după ieșirea *Molitvenicului*, se tipărește o *Psaltire*, căreia-i urmează apoi, din cînd în cînd, alte lucrări slavone. Tipografia se strămută însă de la *Govora* înapoi la *Cîmpulung*, și de acolo în *Mănăstirea Dealului*, unde lucrase tiparnița domnească din veacul al XVI-lea. De la o vreme găsim chiar cărți tipărite la *Tîrgoviște*; lucrătorii fiind acuma mai mulți, se puteau urmări chiar, în același timp, lucrări în deosebite mănăstiri.

6. Stăpînirea lui Rákóczy înseamnă însă și începerea din nou a silinților pentru aducerea la *calvinism* a românilor din *Ardeal*. Este adevărat că nu se găsesc vlădici — împodobiți acuma cu titlul de mitropoliți, de la Mihai Viteazul încoace —, cari să sprijine această politică religioasă a principelui; de aceea au și fost prigoniți mulți dintre dînșii, iar cel mai însemnat mitropolit ardelean din veacul al XVII-lea, *Sava Brancovici*, sîrb poate, de obîrșie, din sîrbii strămutați în Banat, dar deprins cu

cartea românească și cu graiul nostru, a fost dat în judecată, întemnițat și bătut, și numai Șerban Cantacuzino l-a putut scăpa de peire. Dar și fără sprijinul vlădicilor, cîrmuirea urmări opera ei de propagandă, găsind unelte în preoțimea românească din provincie.

Astfel se tipări la Bălgrad (Alba Iulia), încă din 1640, un *Catehism calvinesc*, tradus din ungurește; peste un an apare și *Cazania*, care nu era altceva decît o nouă ediție a celei din Brașov. În sfîrșit, în anul morții lui Gheorghe Rákóczy I, 1648, apare în aceeași tipografie românească din Ardeal, încă un *Catehism calvinesc*, tradus de predicatorul Ștefan din Făgăraș, care se mai îndeletnicise și cu tălmăcirea *Psalmilor în versuri românești*. Acestălalt Catehism este tipărit cu litere latine.

Supt Gheorghe Rákóczy al II-lea, apoi, prin sprijinul oficial și cu învoirea unor vlădici puși anume pentru a răspîndi cartea sfîntă și cartea bisericească în limba poporului, se dau la lumină lucrări într-adevăr bune, care folosesc pentru dezvoltarea limbii noastre. Astfel, în zilele mitropolitului Ștefan, care înțelegea nevoia unei singure limbi literare pentru toți românii, se publică o foarte bună Psaltire românească, tradusă de-a dreptul din evreiește. În același stil românesc scurt și sigur se dăduse, cu trei ani în urmă, *Noul Testament* (1648). Aceste două cărți își au locul de frunte în alcătuirea limbii românești literare. Mai puțin însemnată este cîrticica de apărare a Catehismului calvin, ieșită tot în zilele lui Rákóczy al II-lea, și apoi un șir de tipărituri care, prin anii 1680, au scopul de a da preoților rugăciuni pe românește, de a-i învățat cum să slujească la liturghie, de a li pune la îndemînă predici pentru îngropări sau de a li furișa în minte dogma calvinească. Preotul Ioan din Vinț, un fruntaș al clerului ardelean din această vreme, are în sarcina sa astfel de lucrări.

Tipăriturile slavonești ale lui Matei Basarab s-au răspîndit în tot cuprinsul pămîntului românesc, afară de părțile ardelene, unde cîrmuirea impunea întrebuințarea limbii poporului. Tipăriturile românești din Ardeal n-au trecut fără îndoială granița, și chiar în această țară ele n-au fost primite pretutindeni cu bunăvoință.

7. Din partea ei, Moldova și-a avut teascurile supt Vasile Lupu, care nu voia să se lase întrecut nici într-o privință de vecinul său muntean, încă de la 1642, cînd se tipărește în Iași, un decret al Patriarhiei din Constantinopol în grecește (căci la 1641 se adunase în Scaunul moldovenesc un solor de episcopi ruși și români pentru a

purta lupta împotriva ereziei începute de Chiril Lukaris; soborul s-a ținut la Trei Ierarhi și n-are decît o însemnătate bisericească generală, și nu o însemnătate special românească, cu atît mai puțin una literară).

Pe atunci era mitropolit un om cu merite deosebite pentru înaintarea scrisului nostru și pentru introducerea limbii românești în biserică: *mitropolitul Varlaam*, născut dintr-un neam de țărani în părțile de jos ale Moldovei. Vechiul lucrător de tîlmăciri românești care ajunsese arhiepiscop era acum în măsură să puie în practică ideile sale și să răspîndească prin tipar traducerile-i, care stătuseră pînă atunci în manuscris.

Matei Vodă dăduse în 1640 o traducere românească a Pravilei, făcută de un cărturar care a tradus în românește, pentru întîiași dată, și un *Cronograf*, adică o istorie a lumii începînd cu Biblia, urmînd apoi cu împărații Romei și încheiînd cu bizantinii și cu stăpînitorii bulgari și sirbi din Peninsula Balcanică.

Acest cărturar, sprijinit de vlădica Teofil de la Rîmnic, se chema *Mihail Moxalie*. Firește însă că Pravila lui Moxalie, care cuprindea canoanele, deci osînda bisericească pentru păcatele clericilor și mirenilor, n-avea mare folos practic, ci e mai mult o curiozitate literară. La 1644, domnul muntean răspîndi o *Cazanie* nouă. Ea se tipărește supt îngrijirea fratelui doamnei Elina, *Udriște Năsturel din Fierești*, om învățat, care știa nu numai slavoneasca veche ci și rusește și ceea ce este mai puțin de așteptat, latinește și care a tradus românește vechea poveste indiană a lui Varlaam și Ioasaf.

Cazania e o lucrare în adevăr nouă, tradusă după o lucrare a lui Petru Movilă, de un călugăr Silivestru, într-un stil cam greoi. În sfîrșit, *egumenul* de la mănăstirea domnească din *Cîmpulung*, *Melhisedec*, grec din Moreea, prescurtă vreo Cazanie grecească, dînd, încă din 1642, *Învățăture* „preste toate zilele”, carte menită să se răspîndească mai răpede decît lucrarea cea mare a lui Silivestru, deși stilul nu e mai bun decît în aceasta.

Față de lucrările acestea ale muntenilor, moldovenii trebuiau să aibă pe ale lor. Vasile Vodă ținea numaidecît la aceasta. Din partea lui, mitropolitul Varlaam avea, cum s-a spus, manuscrise la îndemînă, scrise într-o limbă mult mai mlădioasă, mai limpede și mai sigură decît manuscrisele alcătuite în ultimul timp de călugării din Țara Românească, și chiar de cărturarii ardeleni, cari scriau mai scurt, dar nu așa de plăcut ca moldovenii. La 1643, *tipografia de*

la *Trei Ierarhi* publică astfel *Cazania* cea mare moldovenească, cu o mare slovă grăunțată și foarte ceteată și cu o sumă de ilustrații bine săpate în lemn (lucrarea se cheamă *Carte românească de învățătură Duminecilor preste an*). Ea se răspindea foarte iute în părțile locuite de români. Pe cînd alte *Cazanii* n-au avut decît o întrebuințare restrînsă în loc și timp, aceasta s-a cetit dumineca prin satele românești ale ținuturilor celor mai deosebite și astăzi încă se mai întrebuințează prin depărtate locuri ardelen. *Cazania* lui Varlaam a fost astfel o adevărată binefacere literară și un mijloc de îndeplinire a unității culturale românești. Insemnătatea *Cărții de învățătură* din Moldova a fost recunoscută, de alminteri, îndată, de munteni, cari se grăbiră a da o ediție nouă din *Cazania* lui Silivestru, în care cuprinseseră, fără să mărturisească împrumutul, întreaga carte a lui Varlaam.

Mitropolitul Moldovei tipări, peste trecere de trei ani, o altă *Carte românească de învățătură*, care răspundea unei lucrări asemănătoare din Țara Românească (v. mai sus). Aceasta cuprindea, cum spune și titlul, *Pravilele împărătești*, prin urmare nu era alta decît o pravilă civilă și penală, mai bine scrisă și mai practică decît aceea pe care a fost dat-o Matei Basarab. Tălmăcitorul acestei lucrări a fost un învățat boier moldovean, care știa slavonește și grecește, *Eustratie* sau *Istrate*, care nu se înălță niciodată la însemnătatea unui boier mare. De la *Istrate* avem și o carte de lămurire bisericească despre cele *Șapte taine ale Bisericii*, apărută la 1644. Tot el, dacă nu învățatul boier *Nicolae Milescu*, trecut apoi ca învățător al Rusiei moscovite, trebuie să fie acela care, pe la 1648-9, a dat traducerea întreagă a lui *Herodot* în românește.¹

Întrecerea între Moldova și Muntenia urmă, în ceea ce privește cartea de canoane, ca și în ceea ce privește ultima lucrare bisericească a lui *Istrate*. *Mitropolitul Ștefan*, care păstora în Țara Românească, fiu de țăran ca și Varlaam, dădu la iveală o scriere intitulată *Mistirio* sau *Sacrament* (ceea ce înseamnă, pe grecește și pe latinește, același lucru ca și *Șapte Taine*). Apoi, după un an, la 1652, el tipări o mare lucrare intitulată *Îndreptarea legii*, altă culegere de canoane și legiuiri care se deosebește cu totul de tălmăcirea lui Moxalie. Data aceasta, se întrebuințează un text grecesc, la care lucră un călugăr, *Daniil*, de loc din *Ardeal*, care ajunsese vlădică acolo. *Daniil* cuprinse în culegerea sa și lucrarea lui *Istrate*, *Pravila mol-*

¹ Traducătorul nu a fost identificat (n. ed.).

dovenească, pe care se apucă s-o dreagă ici și colo. În Țara Românească se mai publicară, pe vremea aceasta, dar nu numai în românește ci și în slavonește, rugăciunile ce se obișnuiesc la îngroparea preoților și la sfințirea sau tirnosirea bisericilor.

Cu aceasta se mîntuie șirul de cărți românești care pornește cu tipăriturile ardelene din vremea lui Rákóczy I, urmează în Țara Românească, se desăvîrșește în Moldova și trezește apoi o emulație fericită în celalt principat românesc.

Pe lîngă cele însemnate pînă acum, trebuie să se mai pomenească numai cărticica de polemică a lui Varlaam împotriva *Catehismului calvinesc* (știm că la această cărticică au răspuns apoi ardelenii calvinizați prin scoaterea *Catehismului* din 1656).

8. Lucrările de tălmăcire și de tipar au fost urmate mai tirziu de arhiereul moldovenesc *Dosoftei*, născut dintr-o familie de negustori de obîrșie grecească (Papară ?)¹, învățat poate în Polonia și ajuns, după o petrecere mai îndelungată în mănăstirile noastre, la treapta de episcop al Hușilor și apoi al Romanului.

Ca episcop de Roman, el își începu tipăriturile puind supt teascuri traduceri pe care el însuși le făcuse, apoi a urmat lucrul său ca mitropolit al Moldovei, unde a stat, — cum am spus —, pînă la 1686, cînd a plecat din Iași o dată cu oștile lui Ioan Sobieski, a căror sosire o primise cu bucurie. Opera lui Dosoftei începe prin publicarea, la 1673, fără vreun îndemn din partea domnului de atunci, — asemenea cu indemnul ce venise odinioară de la Vasile Lupu sau Matei Basarab cărturarilor din generația precedentă, — *Psallirea în versuri*.

Este o scriere cu atît mai însemnată, cu cît pînă atunci nu se încercase nimeni a întrebuița limba noastră pentru a face o lucrare poetică de această întindere. Este adevărat că poporul nostru cînta din timpurile cele mai vechi sentimentele de care este însuflețit orice om sau faptele săvîrșite de voinicii de pe vremuri ori de domnii viteji, chiar și subiecte împrumutate de la vecinii noștri de peste Dunăre, *sîrbii*, a căror *poezie populară epică*, foarte frumoasă, este, de altminteri, în legătură și cu poezia populară a altor popoare din Peninsula Balcanică și por-

¹ Părinții lui Dosoftei se numeau Leontie Barila și Maria (Misira). Mama lui se înrudea cu familia macedoneană Papară, stabilită în Galiția (n. ed.).

nește din literatura poetică a Occidentului francez. Cîntece de felul acesta se auzeau la petrecerile poporului, la horă ori răsunau singuratec din gura păstorilor ; cîntecele de voinicie, *cîntecele bătrînești*, se spuneau și la mesele domnilor sau la alte prilejuri solemne, precum era intrarea unei oștiri într-un oraș ; dar nimeni nu se gîndise a pune în scris aceste cîntece, pe care le păstrau în amintirea lor *lăutarii*. Deci *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei, în care întîlnim elemente care amintesc, dacă nu ritmul, măcar sistemul de rimă al poporului, poate fi socotită ca *începutul poeziei scrise a românilor*.

Desigur că acest fapt are mai multă însemnătate decît cele mai multe evenimente politice care s-au petrecut pe vremea aceasta în țările noastre, mai mult de jumătate robite străinilor. *Psaltirea* lui Dosoftei a și fost primită foarte bine, într-o vreme cînd lumea era din ce în ce mai dornică să aibă cetire românească.

În această privință este interesant faptul că, în pribegia sa prin Rusia și Germania, *Gheorghe Ștefan*, fostul domn al Moldovei, ajutase pe un egumen din Moldovița, care-l întovărășea, să tîlmăcească pentru dînsul *Psaltirea*, pe care obișnuia s-o cetească spre mîngîierea sufletului său amărit, și în cele din urmă zile ale vieții sale. Pînă în depărtate locuri au răzbătut psalmii în versuri ai lui Dosoftei, și mulți, în ceasuri de restriște, au repetat versurile-i frumoase de plîngere :

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo șezum și plînsam,
La voroavă că ne strînsam,
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime, cetate...

9. *Psaltirea* lui Dosoftei a fost tipărită în străinătate, la *Uniev*, în țările rusești ale regelui Poloniei, căci în Moldova nu mai erau acuma teascuri. Tot în acea mănăstire de călugări ruși a ieșit și un *Acaftist al Maicii Domnului*. Dar, peste cîțiva ani, Dosoftei își aduse din Rusia slove și începutu în Iași, unde era acum mitropolit, lucrul de tipar. El dădu *cea dintîi Liturghie românească*, căci pînă atunci tot ce spunea preotul în biserică trebuia să fie în limba sfîntă, slavonă. Pentru întrebuițarea în biserică, el mai tîlmăci în proză *Psaltirea* : traducerea în versuri nu putea să fie întrebuițată decît numai pentru cetire, deoa-rece, pentru nevoile versului și rimei, se introduseseră și elemente care nu erau în original.

De la el mai avură românii de pe acea vreme un *Molițvenic* pe înțeles, deci o carte de rugăciuni pe care s-o poată întrebuința și mirenii. Cântările cuprinse în *Ocțoih* fură prefăcute de dînsul iară în românește. Lui Dosoftei i se datorește și o carte de *Parimii* sau Proverbe ale lui Solomon, cuprinse în Biblia Vechiului Testament. În sfîrșit ceea ce face, alături cu *Psaltirea*, gloria cea mai mare a lui Dosoftei, sunt *Viețile de sfinți*, lucrare după mai multe originale grecești și apărute într-un singur șir de volume. Mitropolitul moldovean nu știa, fără îndoială, atît de bine românește ca Varlaam, dar, dacă-i lipsește mlădierea și limpeziciunea în scris, el are o nai-vitate și o noutate care sunt neîntrecute în toată literatura noastră mai veche.

10. Ca și pe vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, tipăriturile din Moldova trebuiau să aducă un rînd de tipărituri muntene, mai ales după ce asupra Țării Românești ajunse a stăpîni un om așa de ambițios cum era Șerban Cantacuzino. Încă înainte de dînsul apăruse la București — unde urmează tradiția cea bună a lui Ștefan și a mitropolitului Varlaam, care păstori pe vremea înaintașilor lui Șerban, bunul mitropolit Teodosie, care-și sfîrși zilele în Scaunul metropolitan — un *Apostol* (1683) românesc. Dincolo, în Moldova, supt domnia lui Duca Vodă, sfătuit în cele bisericești de cel mai luminat cleric grec din această vreme, Dosoftei, patriarh al Ierusalimului, care era adăpostit pe la Curțile noastre, tiparul, așezat acuma în mănăstirea domnească cea nouă de la Cetățuia, lucra pentru folosul ortodocșilor de limbă grecească cărți elinești, mari și mici, pe cînd tipografia munteană, ca și tipografia ardeleană din această vreme, dădea lucrări românești. După un șir întreg de ani întrebuințați în cercetarea tălmăcirilor, făcute pînă atunci, ale Bibliei Vechi și ale Noului Testament (una și a lui Milescu), cercetare făcută, în rîndul întii, de învățatul frate al lui Șerban Vodă, Constantin Stolnicul, care fusese și în Veneția și în Padova, urmînd învățături înalte în limba latină, apărură *Biblia de la București* la 1688.

Este o lucrare fără păreche, atît ca întindere cît și ca tipar frumos, cu o literă măruntă, asemenea cu cea întrebuințată de mitropolitul Dosoftei, și, ceea ce este cu mult mai însemnat încă, ea se deosebește prin frumuseța și desăvîrșirea stilului. Mitropolitul moldovenesc Varlaam se lăudase că dă cărți pentru „toată lumea românească“, și

nu numai pentru Moldova sa ; același lucru îl voise și Ștefan, mitropolitul Ardealului. Și unul și altul lucrau la unitatea culturală a neamului ; cărțile lui Dosoftei au fost primite bine pretutindeni, dar Biblia aceasta de la București, care cuprindea un grai ce se putea înțelege deopotrivă din munții Maramurășului pînă la Dunăre și de la Nistru pînă la cele din urmă sate românești din marginea Tisei, este, desigur, nu numai lucrarea literară cea mai însemnată din tot veacul al XVII-lea, dar și cea mai însemnată faptă de la biruințele lui Radu Șerban sau de la strălucirea pașnică a unui Matei Basarab și Vasile Lupu.

XXXIX

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA (urmare)

1. De aici înainte urmară și alte cărți tipărite la București de același maestru în toate ramurile artei care era un călugăr de loc din *Ivir* sau Iviria Caucazului, *Antim*, ce fusese la Athos și se așezase la noi, fiind pe rînd egumen la *Snagov*, mănăstirea lui Vlad Țepeș, apoi vlădică la Rîmnic și în sfîrșit mitropolit al țării, pînă ce fu ucis de turci, ca vinovat de trădare, pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. Antim lucrează și cărți grecești din același îndemn al lui Dosoftei de la Ierusalim și apoi al nepotului lui, *Hrisant*, care a fost și el patriarh. Căci pe vremea aceea noi ajunseserăm *focarul cultural de căpetenie al ortodoxiei întregi*, pînă acolo încît dădeam și creștinilor din *Siria* cărți lucrate cu literele lor arabe ; ba încă și în *Georgia* merseră reprezentanți ai tiparului muntean.

Dar lucrările cele mai multe și pentru noi cele mai însemnate sunt cele *românești*. Pentru întîia oară se prefac din grecește, de traducători din boierimea românească cea mai bună, *Greceții*, *Șerban* și apoi *Radu*, predicile Sfîntului Ioan Gură de aur, așa-numitele *Mărgăritare*. La *Buzău*, un ucenic al lui Dosoftei, care ajunsese episcop acolo, trecînd apoi la Rîmnic, *Damaschin*, însemnat traducător

al cărților liturgice (de slujbă), dă *Pravoslavnica Mărturisire*, catehism ortodox pe larg, care se tipărește ca o armă de luptă împotriva catolicismului, care nădădea pe vremea aceea în Ardeal multămită stăpînirii austriace¹.

Apar și lucrări pentru folosul și plăcerea credincioșilor, precum *Floarea Darurilor*, culegere de învățături, la 1700. Pentru bisericile din Muntenia se dau rugăciuni în slavonește și în românește; la Buzău se tipăresc *Viețile Sfinților în slavonește*, cu însemnări pe limba noastră, și tot acolo *Faptele Apostolilor*, în două limbi. *Un întreg rînd de cărți românești înlătură definitiv limba slavonă din biserici.*

2. Încă de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, începuseră a se alcătui pe românește *cronici*. *Analele vechi slavone*, împreună cu biografiile domnești mai întinse, din vremea lui Petru Rareș, fură prefăcute în limba noastră, adăugindu-se și o sumă de știri culese din cronicile polone, de către fiul boierului Nistor *Ureche*, ctitor al frumoasei mănăstiri Secul din munții Neamțului, *Grigore*, care învățase în Polonia. Cronica lui *Ureche* merge pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cuprinzînd și știrile pe care *Grigore* putuse să le aibă chiar în scris de la părintele său. Desigur că gîndul acestui dintîi cronicar român era să meargă mai departe și să povestească și evenimentele din vremea lui; a fost împiedecat însă de moarte.

Manuscriptul lui a intrat în mîna multor cărturari, — chiar și în a lui *Istrate Logofătul* —, cari făcură însemnările lor pe margini, îmbogățindu-l. *Simion Dascălul* e acel care, pe la 1660-70, a adaus mai multe știri, din izvoare străine.

Dar *Ureche* află un următor, nu numai vrednic de dînsul, dar și superior în cunoștințe, pe *Miron Costin*, fiul unui casnic al lui Vodă Barnovschi și botezat el însuși, cum am mai spus, cu numele acestui domn, *Miron*. Acest cronicar moldovenesc își făcuse învățătura în Polonia, după încheierea erei Movileștilor, și el se întoarce de la școala din Bar numai atunci cînd țara căpătă liniștea deplină, în domnia lui Vasile Lupu. Lucrurile mai vechi, de la începutul veacului, le știa din povestirile părintelui său,

¹ O mare parte dintre românii de acolo se uniră la sfîrșitul veacului al XVII-lea, pentru a se crea o soartă mai bună preoților ardeleni și ungureni, cu biserica Romei; un nou *Catehism catolic* a fost tipărit pentru dînsii, la 1696 (n. a.).

Costin, și el însuși se găsea pârtaș al întâmplărilor de la jumătatea veacului și din cele dintii decenii după 1650. Pribeag în Polonia, de la care aștepta mîntuirea țărilor noastre, avînd o încredere deosebită în regele Ioan Sobieski, Miron Costin scrie, pentru plăcerea acestuia și a magnaților poloni, o poemă în limba lor, pe care o cunoștea tot așa de bine ca și pe a sa însăși, despre trecutul și mărirea Moldovei. Și în proză a vorbit el polonilor despre Moldova lui. Apoi începu o lucrare îndoită. Întîi, în românește chiar, el voia să lămurească începuturile principatului Moldovei și ale neamului românesc, coborîndu-se pînă în cele mai depărtate timpuri, adecă pînă la romani și la împăratul Traian, despre cari Ureche vorbise numai în treacăt și, după părerea lui Costin, cu prea puțină știință. Scrierea lui Miron a și fost isprăvită, și ea cuprindea pentru contemporani multe învățături într-o formă ușoară. A doua lucrare e istoria țării de la sfîrșitul cronicii lui Ureche înainte.

Planul cel mare al lui Miron Costin fusese însă altul: anume să lege printr-o povestire scrisă în adevăr de dînsul și nu luată numai cu oarecare adausuri din Ureche, cartea despre începuturi cu cronica timpului său. Așa însă, prin greutățile vieții, care-l făcură să se întoarcă în Moldova, să trăiască acolo în situație boierească mai mică decît aceea pe care o avuse și să piară, în sfîrșit, la Roman, de sabia slujitorilor lui Constantin Cantemir, ca unul ce era bănuît de trădare, învățatul boier n-apucă să redacteze definitiv și pe deplin măcar acel letopiseț al vremii sale. Scrisul lui cu privire la domnii mai apropiați nici n-a ajuns în mîinile boierilor, căci aceasta ar fi fost o primejdie pentru cronicar. Cele din urmă însemnări ale lui Miron Costin mergeau pînă dincolo de anul 1680.

3. Firește că nici aceste lucrări istorice n-au fost tipărite. Pentru astfel de cărți, cetitorii erau puțini; literatură avea un scop practic: cărți bisericești se tipăreau fiindcă în fiecare oraș și sat era nevoie să se cetească dintr-însele. Astfel fiul învățat de domn *Dimitrie Cantemir*, care știa toate limbile răsăritene și o bună parte din ale Apusului și fusese în legătură cu toți cărturarii din Constantinopol, tipări numai scrierea sa de filosofie, lucrată după un model latin, *Gilceava înțeleptului cu lumea*, iar scrierile lui de istorie rămaseră netipărite.

Dimitrie Cantemir, care s-a mai ocupat și de istoria Împărăției Otomane (opera a fost publicată după moartea lui), de muzica turcească și de multe alte lucruri, fiind

cea mai încăpătoare minte românească ce a fost vreodată, își puse în gând să scrie și el o istorie a neamului de la început pînă în zilele lui. Avea un mare număr de izvoare pe care nici nu le-ar fi putut bănuî vreun înaintaș al lui. Pe temeiul lor el porni să lucreze, într-o limbă mai puțin ușoară decît a lui Miron Costin, dar plină de frumuseți risipite, povestirea vremurilor mai vechi; nu merse însă nici pînă la întemeierea Principatelor în veacul al XIV-lea. Apucă totuși a redacta *Viața* părintelui său *Constantin Cantemir* și a pune în scris cîteva note cu privire la *gilceava dintre Brâncoveanu și Cantacuzini*, cu care era legat de sînge, ca unul ce ținea pe *Casandra*, fiica lui *Șerban Vodă*. Fiind ales membru străin al Academiei din Berlin, Cantemir scrisese în latinește și o *Descriere a Moldovei*, lucrare de cea mai mare însemnătate, pentru felul larg cum înțelege autorul să vorbească despre situația naturală, despre firea locuitorilor, despre datinile lor, despre dregătoriile țării și despre tot ce putea fi în legătură cu viața poporală, socială, religioasă și politică a principatului unde, scurtă vreme, a fost și el domn.

Cu mult mai puțin învățat decît Cantemir și neavînd talentul acestuia, lipsit chiar de limpeziciunea și spiritul tatălui său, *Nicolae Costin*, fiul lui Miron, logofăt mare al Moldovei în cele din urmă zile ale sale, se apucă să întregască și să adauge cu știri culese de prin tot felul de izvoare străine letopisețul alcătuit de tatăl său din Cartea despre început, *Cronica* lui Ureche și memoriile timpului său. În partea mai veche, Nicolae Costin este pedant și nu ajunge la statornicirea vreunei idei generale nouă. I s-a atribuit și toată urmarea ce s-a dat cronicei veacului al XVII-lea, trecînd chiar și în cei dinții ani ai veacului următor. El a scris și domnia dinții a lui *Nicolae Mavrocordat*.

Cronica din urmă a fost cerută și cetită cu multă plăcere de acest domn și după moartea lui Nicolae Costin el însărcină pe un „uricariu“, pe un scriitor de hrisoave admirabilul caligraf *Axintie*, să urmeze cu povestirea celei de-a doua domnii pe care el, Nicolae Vodă, o avu în Moldova.

Fără legături cu vreun domn, însemnînd numai ce apucase el să afle, într-o lungă viață de fericire primită fără trufie și de nenorocire îndurată creștinește, scrie boierul *Ioan Neculce*, iarăși un fruntaș al țării, *Cronica*

Moldovei, începînd de acolo unde se mîntuie letopiseţul deplin alcătuit al lui Miron Costin, adecă de la domnia lui Istrate Dabija.

Rareori s-au scris pagini mai pline de viaţă şi duioşie decît acelea în care Ioan Neculce arată întîmplările *Moldovei* pe vremea campaniei lui Petru cel Mare şi năcazurile pe care boierii pribegi avură să le sufere prin Rusia îndepărtată.

4. În *Țara Românească* erau *vechi anale slavone* care s-au pierdut şi nu e nădejde să se mai poată găsi vreodată. Pe vremea lui Şerban Cantacuzino, acesta dădu unui logofăt al familiei sale, *Stoica Ludescu*, om simplu, avînd numai cunoştinţă de carte religioasă, să scrie un letopiseţ al Principatului, începînd cu vremile cele mai bătrîne. Ludescu a dat pagini interesante cu privire la viaţa şi moartea lui Constantin Cantacuzino postelnicul, pe care-l cunoscuse şi-l slujise cu credinţă, dar însemnătatea generală a operei lui este de tot mică, neavînd plan şi ne cuprinzînd frumuseţi literare.

Ca un răspuns la această cronică, un boier înrudit prin mamă-sa cu Cantacuzinii, dar legat cu duşmanii politici ai acestei familii, *Constantin Căpitanul* din neamul *Filipeştilor*, alcătui altă cronică, mai întinsă şi mai bogată, pentru care întrebuiţează şi unele izvoare străine, dar mai ales *Cronica moldovenească*, pe care o cunoscuse în soliile ce le îndeplinise în Moldova. Această cronică se opreşte în vremea lui Ştefan Cantacuzino.

Mai tînăr decît Constantin Căpitanul şi întrebuiţat în cei dintîi ani ai domniei lui Brâncoveanu la deosebite misiuni în Ardeal, cunoscător de latineşte, om de talent, cutezător şi pătimaş, Radu, fiul vestitului Hrizea din satul Popeştilor, deci *Radu Popescu*, care se ridică pînă la înălţimea de vornic şi de ban, apucase a scrie memorii asupra vremii sale, spunînd într-însese ce văzuse în cursul domniei Brâncoveanului. Bogatul şi strălucitorul domn avea nevoie însă de o cronică oficială, şi el o ceru unuia dintre boierii cari lucraseră la cărţile religioase din vremea lui, *Radu Greceanu*. Acesta făcu un letopiseţ românesc asemenea cu acela care se scrisese în Moldova pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. În el cuprinse vechea cronică, schimbînd numai ceva la sfîrşit, şi apoi începu să povestească, dar cu măsură şi sfială, ca supt ochii stăpînului, despre întîmplările din vremea sa.

Cînd Nicolae Mavrocordat ajunse domn în București, îi trebuia să aibă o cronică munteană potrivită cu interesele lui și însărcină deci pe *Radu Popescu* să unească povestirea lui Constantin Căpitanul cu memoriile lui, prefăcute, și cu o expunere a evenimentelor mai nouă. Astfel se alcătui letopisețul *cel mare*, al lui Radu Hrizea, plin de părtinire și nedreptate, dar de o vioiciune care lipsește altor cronice, mai drepte.

Cu totul alte scopuri decît acești oameni de casă sau acești boieri pătimiși, cari serveau interesele partidului lor, avuse *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, unchiul Brîncoveanului, cînd se hotărîse să scrie, nu numai istoria Principatului Muntean, dar a românilor din toate părțile, și chiar a celor de peste Dunăre, a aromânilor. Aju-tîndu-se de un număr de izvoare care se apropie de acelea pe care le-a întrebuițat Cantemir, el începu să vorbească despre vechile vremi romane și înaintă în epoca de vîlmășag a barbarilor pînă la Attila. Cel puțin manuscriptele păstrate nu merg mai departe decît atîta, dar unii scriitori de mai tîrziu pomenesc pe Cantacuzino și pentru evenimentele din vremea Imperiului aromânesc al lui Ioniță. Descoperirea unui manuscript atît de întins ar fi, fără îndoială, una din cele mai folositoare pentru literatura noastră mai veche.

XL

EPOCA ZISĂ A FANARIOȚILOR : CARACTERE ȘI FIGURI I. PÎNĂ LA 1750

1. În epoca așa-numită a *Fanarioților*, rea, fără îndoială, dar care se poate pune alături cu acea parte din veacul al XVII-lea cînd am avut domni și mai netrebnici, stăpînind în împrejurări aproape tot așa de păcătoase, luarea-amînte trebuie să se îndrepte asupra a trei șiruri de fapte : *urmarea domnilor* și felul lor de cîrmuire, *războaiele* pe care pu-

terile creștine din vecinătatea noastră le purtară cu turcii pe pământul românesc, și în sfârșit *cultura românilor* din aceste vremuri.

Nicolae Mavrocordat a stat în Țara Românească pînă la începerea unui nou război între *turci și germani* (1716); germanii își închipuiau, după biruința pe care o cîștigaseră în campaniile anterioare, că vor fi în stare să supună și Moldova și Țara Românească și să le păstreze chiar la încheierea păcii. Astfel, imperialii se înțeleseseră cu acel partid de boieri în fruntea căruia se găseau fruntași ai țării din neamurile care se vedeau nesocotite de domnul străin și făgăduiră acestui partid iubitor de creștinătate că vor așeza ca domn în București pe *fiul lui Șerban Vodă*, adăpostit în Ardeal, *beizadeaua Gheorghe sau Iordachi*. Nicolae Mavrocordat luă măsuri strașnice pentru a potoli pe boieri, dar o ceată de catane (așa li se zicea de unguri și după dînșii de români ostașilor împărătești) intrară în București și prinseseră pe domn, care stătu cîțiva ani de zile la Sibiu, scriind în grecească veche o carte a sa *Despre datorii*, imitată după Cicerone.

2. Tot așa încercară nemții să facă și în Moldova, dar aici domnul de țară care stăpînea, *Mihai Racoviță*, știu să se păzească. Cînd sosiră catanele la Iași, unde aveau înțelegere cu boierul *Cuza*, care fu spînzurat pentru aceasta, și cu o rudă a lui *Gheorghe Ștefan*, *Ceaurul*, *Racoviță* se închise în Cetățuia și chemă pe *tatari* în ajutor. Pe șesul Bahluiului, supt povîrnișul prăpăstios al dealului, ungurii și germanii fură bătute cu desăvîrșire, și căpitanul lor căzu. Pe rămășițele celor morți s-a ridicat o cruce, povestind toată lupta, ea se vede și pînă astăzi și se cheamă *crucea lui Ferent*, după căpitanul împărătesc tăiat aici. Biruind astfel, *Mihai Vodă* merse împotriva mănăstirilor dintre Siretiu și munte, în care

se așezaseră ostași împărătești și trecu chiar pe la marele sat *Vama*, din Bucovina în Ardeal, prădînd *ținutul Bistriței*. O altă cruce de piatră, lângă satul pomenit amintește această expediție a lui Mihai Vodă și a tatarilor (1717), în care domnul poruncise anume să nu se supere românii din acel unghi ardelean.

3. Cînd se încheie pacea (1718), germanii nu putură păstra Țara Românească, ci Oltenia singură. Beizadeaua Gheorghe Cantacuzino rămase ca stăpînitor al celor cinci județe ; aici nu i se zicea voievod sau domn, ci ban, și el cîrmuia încunjurat de un consiliu numit de guvernatorul ardelean din Sibiu. La urmă situația lui a fost și mai mult scăzută, pînă ce, în sfîrșit, stăpînirea asupra părților oltene îi fu luată cu totul.

Din partea lor, boierii olteni nu erau deloc mulțumiți cu ocrotirea germană, statul austriac se răzima pe acea vreme, ca și cele mai multe state din Europa, pe stoarcerea cît mai dibace și mai sigură a supușilor, cari erau priviți ca o avere a dinastiei. Deci locuitorul de orice treaptă era socotit ca un hrănitor al visteriei și un sprijinitor, prin muncă și bani, al ostașilor. Se făcu în Oltenia o oarecare *rînduială*, numindu-se un *vornic* pentru fiecare județ, hotărîndu-se care sunt drepturile și datoriile fiecărei categorii de locuitori. Se aduseră în orașe, în lipsa negustorilor de țară, alții, dintre *bulgarii catolici*, așa-numiți *chiproviceni*, și se alcătui dintr-înșii *companii*, asămănătoare cu companiile, compuse din greci, bulgari și mulți români macedoneni, care înfloreau în Ungaria și Ardeal (mai ales la Brașov, Sibiu și Oradea ; de la acești negustori vin marile biserici românești destul de vechi, care împodobesc aceste orașe și pînă astăzi). Se făcură drumuri, se clădiră cazărmî, dar boierii și clerul nu

erau mulțămiți, fiindcă autoritatea cîrmuirii îngusta neconținut puterea și drepturile lor de înainte. *Episcopul de Rîmnîc* nu se mai alegea acum în aceeași libertate ca odinioară și în loc să fie legat în special cu mitropolitul din București, se prevedea o legătură mult mai împovorătoare cu mitropolitul sîrbesc din Belgrad și cu patriarhul din Carlovăț, episcopii ortodocși cei mai mari ai Austriei. Să se mai adauge în sfîrșit că germanii trăind, deși în pace, totuși într-o stare de continuă dușmănie cu turcii de la Dunăre, luînd deci hotărîrea de a nu mai primi banii acestora și închizînd apoi foarte adeseori granița Dunării, oltenii îndeobște sărăciră foarte mult. Ei se gîndeau cu tot mai multă dragoste la timpurile cînd erau uniți în aceeași țară cu locuitorii de dincolo de Olt și doreau ca acele timpuri să se întoarcă, — fie și supt un domn grec. Așa s-a întîmplat totdeauna cu acele elemente din neamul românesc, care, doritoare de o viață mai bună, s-au dus s-o ceară străinului și s-au ales cu o stare de lucruri mult mai rea decît aceea pe care-o părăsiseră.

4. În Țara Românească, *Nicolae Vodă* se întoarse în locul fratelui său, *Ioan*, care cîrmuise blind, cîteva luni de zile și murise în București, unde mormîntul lui, călcat în picioare și stricat, se vede și astăzi în biserica Sfîntului Gheorghe Nou, închinată Patriarhiei de Ierusalim.

Și *Nicolae Mavrocordat* s-a sfîrșit în domnie, soartă pe care n-au avut-o atîția dintre domnii noștri mai vechi ; a murit de ciumă, la 1730, și este îngropat într-o biserică pe care el o întemeiase cu multă cheltuială de bani și dîndu-și toată silința pentru a o face mai frumoasă decît bisericile Brâncoveanului. Aceasta este biserica de la Văcărești, în care se păstrează mormîntul de marmură al întemeietorului ei. Ea se deosebește prin frumuseța stîlpilor, precum

și prin nobleța și puritatea liniilor. Astăzi, din nenorocire, este încunjurată de o închisoare, așezată în chiliile de odinioară ale călugărilor, unde a fost cea mai mare *bibliotecă* din aceste părți răsăritene.¹

Urmas al lui Nicolae Mavrocordat a fost deocamdată fiul său, *Constantin*, pe care l-au ales boierii întocmai așa precum aleseseră pe un Constantin Brâncoveanu și pe un Dimitrie Cantemir. Tînărul Constantin Vodă era neam de grec, dar, deși născut în Constantinopol, trăi în țară, așa încît știa bine românește și avea dragoste pentru lucrurile noastre. Crescut cu cea mai mare îngrijire de un tată așa de învățat, ca al lui, Constantin avea ideile cele mai înaintate, așa-numitele idei *filosofice*, pe care le predica în Franța un Voltaire și ceilalți enciclopediști. El dorea, prin urmare, rînduială și ca un filantrop ce a fost, voia să aducă o ușurare săracilor. În același timp, prevedea că printr-o astfel de orînduire sigură și dreaptă va ușura și strîngerea birurilor² și va înlătura astfel neplăcerile ce puteau să rezulte pentru un domn din zăbava plății datoriilor față de Poartă. Întîi în Țara Românească, apoi în Moldova, el adună pe boieri în chip solemn la Mitropolie și li ceru să recunoască faptul, adevărat și răzimat pe dreptate, că țăranilor, pe cari ajunseseră a-i face adevărați robi pe moșiile lor (*vecini, rumâni*), trebuie să li se deie înapoi libertatea deplină, acordîndu-se boierilor ca despăgubire dreptul de a-și avea un număr de birnici cari să li plătească numai lor, *scutelnicii*.

Nu se poate zice că această măsură a lui Constantin Mavrocordat n-ar fi produs o îmbunătățire,

¹ Întregul complex a fost distrus în 1987 (n.ed.).

² Și Vodă Brâncoveanu încercase a statornici dările, hotărînd un haraciu, o vel samă (socoteala cea mare) și alte două sâmi pe fiecare an (n.a.).

deși aducerea ei la îndeplinire s-a lovit de o mulțime de greutăți, așa încît țărănimea n-a folosit atîta cît ar fi dorit domnul, care înțelegea bine că fericirea unui stat și prosperitatea unei stăpîniri nu se pot răzima decît pe mulțămirea și îndestularea celor mai mulți. Pe lingă aceasta, Mavrocordat a păstrat de la germanii din Oltenia cîteva măsuri bune. El orîndui plata tuturor *dărilor* către visterie în patru sorozace, numite *șferturi*. (Măsura 'a fost luată înții însă de Constantin Brâncoveanu, ca domn muntean, și de Nicolae Mavrocordat cînd era domn moldovenesc.) Dijmele cele mai grele fură înlăturate, în județe fură așezați, după imitația vornicilor olteni, *ispravnici* ¹.

Să se mai adauge faptul că, în cea de a treia domnie a sa, Constantin Mavrocordat, care de alminteri a mai domnit de multe ori în amîndouă țările, pînă la a unsprezecea dată, — fiind atunci împovărat de bătrîneță și aproape orb, — avu norocul să vadă biruința turcilor asupra germanilor într-un nou război (încheiat prin pacea de la *Belgrad* ², să înlătore planurile ce se făceau de a da celor cinci județe oltene o administrație deosebită și să le unească înapoi cu Scaunul domniei din București. Oricine va trebui să recunoască însușirile acestui cîrmuitor și oarecare măreție a domniei din București. De altfel, și într-o țară și în cealaltă, meritele lui Constantin au fost recunoscute de contemporani și dacă în unele împrejurări el a fost silit să calce peste hotărîrile bune pe care le luase și să le schimbe cu măsuri supărătoare pentru țară, cu toții știau că o face împotriva dorințelor sale, numai pentru a în-

¹ Pînă atunci *ispravnic* însemna numai delegat și numai pentru o singură sarcină, pe cînd acum ispravnicii ajunseră ce sunt prefecții în zilele noastre (n.a.).

² Pacea de la Belgrad s-a încheiat în 1739 (n. ed.).

destula cererea de bacșișuri turcești, care erau tot mai multe și tot mai grele.¹

5. În acest timp, Moldova fu supusă încercării unui nou război între *turci* și *ruși*. Cînd el se deschise (1736), era domn un văr al lui Constantin Mavrocordat, un nepot de fiu al lui Grigorașcu Ghica, domnul din veacul al XVII-lea, adevărat moldovean, și nepot de fiică al lui Alexandru Mavrocordat. Îl chema *Grigore*, după numele bunicului său și dacă venind în domnie foarte tînăr, el nu știa românește, a învățat foarte răpede această limbă, și era deci în stare a judeca după buna dreptate pe toți cei ce veneau înaintea Scaunului său. A fost și el, ca și rudele sale Mavrocordații, un iubitor de artă și de învățătură.

Creștin evlavios, Grigore Matei Ghica a întemeiat lîngă fiecare din reședințele sale cîte o mănăstire nouă. Cea de lîngă Iași 'a fost făcută în șesul Bahluiului, supt dealurile încununate cu mănăstirile Galata și Cetățuia; e mănăstirea *Frumoasa*, clădită într-un stil înrîurit de norme apusene, cu un spațiu mai mare decît al tuturor celorlalte clădiri sfînte și încunjurată de o prea frumoasă grădină, unde boierii erau îngăduiți să vie să se plimbe prin aleile trase după datine constantinopolitane. În marginea Bucureștilor, vrînd să se întrecă apoi cu Nicolae Mavrocordat, el clădi mănăstirea *Sfîntului Pantelimon* și avu același noroc ca și celalt ctitor domnesco din vremea Fanarioților: de a muri în țară și de a fi îngropat, el și doamna sa Zoe, în locul de odihnă pe care însuși și-l pregătise. Mormîntul celor doi

¹ Motivul acestei pretenții tot mai mari a turcilor: lipsa lor de cîștig din război și viciile constantinopolitane; vezi-le în manualul meu de *Istorie Universală* pentru clasa a III-a (n. a.).

soți este de marmură curată și împodobit cu săpături delicate.

Boierii moldoveni primiseră pe ruși aproape cu aceeași bucurie cu care germanii fuseseră primiți de boierii munteni pe vremea lui Nicolae Mavrocordat, dar generalul împărătesc *Münnich* se arată așa de crud și de grosolan, încît pentru totdeauna boierii pierdută încrederea în Rusia și dragostea pentru ostașii și generalii ei. Ei fură bucuroși, deci, că la încheierea *păcii din Belgrad*, în 1739, care ni aduse înapoi *Oltenia*, țara rămase în vechea ei alcătuire.

XLI

Arghel
Tincuța

EPOCA ZISĂ A FANARIOTILOR : CARACTERE ȘI FIGURI.

II. DUPĂ 1750

1. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea stăpînesc și asupra Moldovei și asupra Țării Românești — căci acum nu se mai ținea în samă deloc faptul dacă un candidat la domnie se cobora din dinastia unui principat sau a celuilalt — membri ai următoarelor familii, care toate aveau *drepturi dinastice* asupra scaunelor românești. 1. *Mavrocordații* : Nicolae, Ioan, fratele lui Constantin, coborîtori din Alexandru Iliș, după femei, și mîndrindu-se că au ca strămoș pe Alexandru cel Bun, 2. *Ghiculeștii*, coborîndu-se după femei din Sturzești iar ca înrudiți cu Mavrocordaștii, avînd și ei oarecare legături cu dinastia cea veche a Moldovei. Din această familie domnește deocamdată numai Grigore Vodă ; 3. *Racovițeștii*, boieri de țară, din sînge cantacuzinesc : familia dă pînă la 1750 numai pe Mihai Vodă.

În al *treilea sfert* al veacului al XVIII-lea, deci pînă pe la 1780, iarăși stăpînirea asupra principatelor este păstrată pentru familii domnești. Întîlnim pe bătrînul Constantin Mavrocordat, pe *cei doi fii ai lui Grigore Ghica, Matei și Scarlat*, apoi pe *Alexandru*, fiul lui Scarlat (acest de-al doilea ridică la București minunata biserică a Sfîntului Spiridon celui nou, unde este și îngropat Scarlat Vodă) și, în sfîrșit, pe *al treilea Grigore Ghica, fiul lui Alexandru* (acesta din urmă era frate cu Grigore Matei și domn român titular¹, precum și pe *cei doi fii ai lui Mihai Racoviță*: bețivul *Constantin*, care muri otrăvit de păharele de melisă pe care le tot bea și slăbul *Ștefan Vodă*.

2. În acest timp domnia românească este fără îndoială înjosită prin aceea că, afară de oamenii cari domniseră și mai înainte, nu putea să ajungă cineva în Scaunul din Iași sau din București fără să fi fost *mare dragoman*, așa încît și domnii începeau a fi numiți prin stăruința unor *greci puternici de la Constantinopol*, cum a fost *Stavarachi*, episcopul fiilor lui Mihai Vodă Racoviță, care *Stavarachi*, după o viață de intrigi istețe și norocoase, a fost spînzurat de turci. Ei trebuiau, la fiecare trei ani de zile, să-și înnoiască domnia (începutul acestui obicei se poate urmări de alminteri pînă în veacul al XVI-lea). Turcii mai adăugeau și cîte o dare suplimentară, precum era darea numită *geaizé*, afară de *peșcheturile* date deosebiților conducători netrebnici și luxoși ai împărăției, *peșcheturile* care erau foarte împovărătoare.

3. Curtea Fanarioților e într-o toate imitată după a „împăratului“ turcesc din Constantinopol, cum de

¹ I se dase acest titlu de cînst pentru serviciile ce adusese ca diplomat turcilor, cari de alminterea peste puțină vreme-i tălară capul, pentru aceleași servicii (n. a.).

altfel toată moda era „de Țarigrad“, boierimea noastră gătindu-se — moda cerea să se poarte capul ras, — îmbrăcându-se, primind, petrecînd ca la Constantinopol. Pe cînd în jurul lui Brâncoveanu oricît de mult ar fi pătruns luxul și fastul împărătesc, se învîrtea tot viața veche românească, Nicolae Mavrocordat și urmașii săi au căutat să aibă în preajma lor numai lucruri și obiceiuri ca acelea cu care erau deprinși din capitala Imperiului Otoman.

Mai tîrziu, pe lîngă persoana sfințită a lui vodă, ascunsă privirilor, ca și a sultanului — doamna-și avea acum haremul, din care nu-i era iertat să iasă —, se întîlnesc o samă de demnitari, mai bine ori mai rău plătiți și mai mult fără ocupație adevărată, precum : divictarul pentru cerneala Măriei Sale, credincierul pentru pivnița aceluiași, becerul pentru cuhne și cămară, ici-ciohodarul pentru papuci, rah-tivanul pentru „rafturile“ cailor, caftangiul pentru *caftanele* care se dau acum boierilor numiți în slujbă, întocmai precum un caftan i s-a dat lui vodă însuși la numirea în Constantinopol. Cafegiul stă lîngă șerbecciu, ciubucciul lîngă narghilegiu, ibrictarul, stăpînul ibricelor, lîngă peșchirgiu, păstrătorul peșchirelor ; sofragi-bașa, care ține blidele, lîngă berber-bașa, care singur are cîntecul de a purta briciul pe fața domnească. *Eticheta* la Curte e întocmai cea osmano-bizantină și rangurile boierilor, deosebite și prin işlicele rotunde, acoperite cu piele de miel tînăr, — odată deosebirea se făcea prin *toiege*, — sunt tot așa de strict osebite ca în vechiul Bizanț ori în Stambulul padișahilor. Încă de pe la 1700 erau la noi *cafenele* (cahvene), ținute de răsăriteni, însă numai pentru ai lor.

Dar deprinderea cu datinele constantinopolitane aducea și folos țărilor noastre. Turcii au ținut totdeauna, după cererile legii lor, să aibă apă bună în

orașe, băi, spitale. Și Fanarioții au căutat să lase astfel de urme ale cîrmuirii lor. Grigore Matei Ghica face, cum am văzut, spitalul de la Pantelimon (lîngă București, după ce Mihai Cantacuzino Spătarul, fratele lui Șerban Vodă, întemeiaspitalul *Colței*, în oraș chiar), și Constantin Racoviță dă Iașilor Spitalul *Sfintului Spiridon*; și un altul se face la Focșani. La 1792 Alexandru Moruzi, domn în Moldova, acopri cu scînduri de stejar ulițele încă „nepodite“ din Iași (de aici se zice la străzile vechi poduri, ca Podul Mogoșoaii, Podul Calîței, Podul de Pămînt, Podul Roșu, Podul Vechi ș.a.). Apă bună se aduse pe țevi, de suiulgii (meșterii de ape) pri-cepuți; se hotărî luminarea orașului și cei dintîi vardîști, culuccii, fură așezați la răs-pîntii, pe cînd „străji“ străbăteau orașul.

4. Cît privește sarcinile țărilor, pe la 1700 mun-tenii dădeau, după adausul primit de Brâncoveanu pentru ca să nu fie scos din scaun, la 1703 (50 000 de lei) și cel cu care Constantin Mavrocordat încarcă birul pentru a nu se numi peste Olt al domn (100 000 de lei), suma de 959 500 de lei turcești ca *geaizè*, etc. La fiecare trei ani, cînd se înnoia — *dacă* se înnoia — domnia, se mai plăteau banii de *mucarer* („întărire“). Iar la *obrazuri știute*, turci și creștini, se plătea fără nici o măsură. *Zahereaua* (provizii), care se cerea întîi numai în vreme de război, ajunse acum un obicei și în mijlocul păcii. Și alte *angarii* se adăugeau în sfîrșit la acestea.

La 1783 se hotărî, printr-un *sened* (sinet, învoia-lă) împărătesc, că Țara Românească va plăti numai 309 500 de lei, iar Moldova 165 944; se mărgeni peșcheșul Bairamului și al „scărilor de călărie“ la 130 000 pentru un principat și la 115 000 pentru celalt. Dar cumpărarea sprijinitorilor urmă și mai departe, și aceea era mai grea.

5. Din această pricină, domnii, cu toată filosofia lor apuseană, nu se puteau ține de cele patru sferturi pe an pe care le introduseseră, cum s-a spus, Brâncoveanu, apoi Nicolae Mavrocordat și căutase a le păstra în amândouă țările fiul acestuia, Constantin. Cereri nouă de la turci, nevoi nouă produceau și înmulțirea acestor „sferturi“, care nu mai răspundeau nici pe departe la numele lor. Și cu toată afurisenia mitropoliților, darea pe vite, *văcăritul*¹, care atingea pe toți și sărăcea pe mulți, era pusă uneori și de domnii cei buni.

6. Domnii aduceau cu dînșii *greci*, dar nu în număr așa de mare. Nicolae Mavrocordat sfătuisese chiar pe fiul său, prin învățăturile-i scrise, a trăi mai mult în mijlocul boierilor de țară, cu cari de altfel și Mavrocordaii și Ghiculeștii n-au pregetat să se încuscrească (Ghiculeștii s-au și răzimat totdeauna pe Sturzești, cu cari aveau rudenie de sînge). Ei întrebuintau pentru strîngerea dărilor greci mai mărunței, dar așa se făcea și la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Unii greci au intrat în rîndurile clerului înalt românesc sau în mănăstiri, dar de astfel de încălcare se plîngeau românii și cu un veac în urmă. În această vreme vedem însă cum moldovenii se ridică împotriva mitropolitului grec *Nichifor*, om de casă al Ghiculeștilor și iau măsuri ca niciodată un străin să nu poată sta în fruntea bisericii țării, cum nici n-a mai stat, de fapt. În Țara Românească au fost mai mulți episcopi greci, dar fiecare dintre dînșii, ca un *Neofit*, un *Filaret I*, și-a făcut cinstitoria către țară. Țăranii se bucurau de binefacerile dezrobirii. Domnii din veacul al XVIII-lea au

¹ Alte dări : *pogonăritul*, *vinăriciul*, *oieritul*, *stupăritul*, *tutunăritul*, pînă și *săpunăritul*, erau tot vechea dijmă. Se încearcă, la începutul veacului al XVIII-lea, și o dare generală pe vetre, pe fumuri, *fumăritul* (n. a.).

luat doar măsurile, cuprinse în puncte sau paragrafe, — de aici numele de *ponturi*, — care hotărau cit și cum trebuie să muncească fiecare țaran care se află pe moșie străină. A biruit obiceiul moldovenesc de a se cere numai *douăsprezece zile pe an*, pe lingă dijmă, ceea ce fără îndoială că nu era împovăraător.

7. În sfârșit de la începutul veacului al XVIII-lea, pe lingă *școlile* curat *grecești* pe care le întemeiaseră și le susținuseră un Duca Vodă, un Șerban Cantacuzino, după sfatul Stolnicului, fratele său, care imita pe venețieni, sau un Brâncoveanu, ale căror gimnazii grecești, de școală mai înaltă, au rămas vestite, se păstrară și *școli de slavonă* și *românească*, avînd dascăli plătiți de domnie. *Tipografiile* bisericești de la București, Buzău și Rîmnic (mai ales aceasta din urmă), precum și aceea de la Iași și cîțva timp aceea de la Rădăuți, au dat o samă de cărți românești pentru cetirea credincioșilor și chiar pentru lămurirea celor ce voiau să cunoască și să înțeleagă mai bine legea. Pe la episcopii, clerici sprijiniți de arhierii din școala mitropolitului Antim, ca *Damaschin de Buzău* și *Inochentie de Rîmnic*, lucrau neobosiți la tîlmăcirii. E de netăgăduit că preoțimea românească, și aceasta mai ales prin silințele lui Constantin Mavrocordat, care voia numai preoți cărturari și-i învăța și cu de-a sila pe ceilalți, s-a ridicat la o mai înaltă treaptă de cultură.

În sfârșit, dacă în Țara Românească cronicile s-au oprit o bucată de vreme, în Moldova ele urmară, și cite un străin ca *Amira*, ori cite un logofăt de vistierie ca *Nicolae Mustea*, precum și alții, necunoscuți, își dădură silința de a păstra tradiția însemnării faptelor din care se alcătuiește istoria țării. *Grigore Ghica* a fost chiar, în Moldova, un patron al continuării cronicelor, puind să i se scrie pe larg

biografia și alcătuindu-și un letopiseț grecesc. Cu boierii mari *Ioan Cantă* și *Ienachi Cogălniceanu* încetează în Moldova, după 1770, șirul cronicarilor.

8. La 1762 ajunse cîrmuitoare a Rusiei împărăteasa *Ecaterina* și gîndul ei era să cucerească amîndouă Principatele, apoi Serbia și Bulgaria, să aducă în stăpînirea ei Constantinopolul însuși și să așeze acolo ca nou împărat, de neam rusec, pe nepotul ei de fiu, botezat anume pentru aceasta: *Constantin*. Îndată, oameni trimeși de dînsa, călugări adevărați sau prefăcuți, merseră din loc în loc pe la noi, vînzînd icoane și aducînd scrisori de taină, prin care li se făgăduia boierilor zile mai bune, supt cîrmuirea împărătească a creștinilor ruși. La 1768, în toamnă, izbucni chiar un nou război între ruși și turci, a căror împărăție se credea că va fi sfărîmată.

De la această dată pînă la 1829 se deschide o altă epocă în istoria românilor din Principate, epoca necontenitelor războaie dintre ruși și turci, uneori și dintre aceștia din urmă și austrieci, pentru anexarea Principatelor și a țărilor creștine din vecinătate.

Prin aceste războaie pierdem o mare parte din produsul muncii noastre, pierdem satele și mănăstirile distruse, pierdem destule din virtuțile patriarhale de odinioară, care sunt înlocuite cu jocul de cărți, cu petreceri ușoare, cu danțurile nouă, cu vorbirea de modă a limbii franceze, cu cetirea romanelor imorale, și supt influența ofițerilor ruși, cari au stat decenii întregi în țara noastră. În schimb însă am căpătat un șir de privilegii, pe care rușii le smulseră turcilor (v. mai jos), pregătindu-se astfel, prin situația noastră din ce în ce mai desfăcută de împărăția turcească, alipirea către statul lor rusec.

Războiul din 1768 s-a mintuit numai în 1774, și nu după dorința rușilor, cari trebuiră să părăsească amîndouă Principatele. Boierii și clericii cari merseră la Petersburg cu tot felul de oferte și rugăciuni umilite trebuiră să se deprindă a trăi și mai departe în atîrnarea turcilor. Boierii munteni, conduși de urmașii *Cantacuzinilor* din veacul al XVIII-lea, *Pirvu*, care muri la *Comana* luptîndu-se, alături de ruși, împotriva turcilor, și *Mihail Banul*, boier învățat, care a scris și lucrări însemnate, cercaseră în zădar să capete condiții de viață pe care le înfățișau ca fiind acelea ale țarilor noastre în clipa supunerii către turci. Și boierii munteni rămaseră învinși în dorința lor de a căpăta *domn de țară* (ei ar fi dorit pe bogatul și bătrînul boier Ștefan Pîrșcoveanu). Dar se hotărî, prin *hatîșeriful de la 4 novembre st. v. 1774*, ca domnii să nu mai fie mazi-liți fără vinovăție, ca țara să fie scutită pe doi ani de bir și să nu plătească pe urmă decît haraciul, trimițîndu-l o dată la doi ani, ca toate ajutoarele în provizii, lemne, etc. date turcilor să fie scoase din suma tributului, ca turcii să nu loculască supt niciun pretext în Principate, cum se încercaseră a face în prima jumătate a veacului al XVIII-lea și cum stăteau de fapt supt pretext de negustorie, căci aveau dreptul de a cumpăra înaintea oricui obiectele trebuitoare pentru aprovizionarea Constantinopolului. Mai mult sau mai puțin — uneori foarte puțin — aceste privilegii au fost observate.

9. Le-am plătit însă și printr-o pierdere. *Austriecii* ar fi vrut să se folosească de război pentru a smulge turcilor încă o dată județele oltene. Neizbutind, ei se înțeleseseră cu rușii și astfel, cînd pacea era acum statornicită, catanele trecură în Moldova de Sus, supt cuvînt că veneau să statornicească un *cordon* împotriva ciumii, și oștile împărătești

ajunseră, înfigînd stîlpi de graniță, pînă la Roman, Dar guvernul din Viena găsi că această încălcare ar fi prea scandaloasă și se luă deci numai *ținutul Cernăuților* întreg, al *Cîmpulungului* și cea mai mare parte din *ținutul Sucevei*, împreună cu *Putna*, unde e înmormîntat Ștefan cel Mare, și cu *Suceava*, unde cei mai mari domni ai Moldovei și-au avut reședința. Boierii protestară fără folos, iar turcii se lăsară repede îmbunați prin daruri. Astfel că la 1775 se încheie convenția care dădea Austriei, sub numele de *Bucovina* (moldovenii ziceau Cordonul), Moldova de Sus, cu cele mai frumoase păduri, cele mai strălucite mănăstiri și cu sate în care trăia mai bine conștiința vechii neatîrnări țărănești. Austriei se grăbiră a rupe orice legături între acești moldoveni și vechea Moldovă domnească. Se făcu *episcopie deosebită* pentru Bucovina din Scaunul Rădăuților, se întemeiară *școli nemțești* pentru folosința locuitorilor țării, se așeză un guvernator anume pentru această provincie (mai tîrziu Bucovina a fost alipită la Galiția dar, fruntașii români protestînd, se întemeie *ducatul* de pînă ieri, cu Dietă și președinte al țării deosebit).

Bucovina s-a dezvoltat, în ceea ce privește viața economică și rînduiala administrativă, sub stăpînirea austriacă, dar orașele au fost năpădite de *evrei din Galiția*, iar în sate se așeză din ce în ce mai mult un contingent de *ruși săraci*, veniți tot din Galiția, așa încît astăzi numărul lor ajunge aproape pe acela al vechilor locuitori ai țării. Rușii sau *rutenii* (rusnecii) cerură apoi să aibă episcopia lor deosebită, înzestrată cu averile mănăstirești dăruite de domnii și boierii Moldovei, și ei izbutiseră să facă a fi socotiți în statistice ca elementul cel mai numeros al țării. Ajutați de guvern, rușii înaintară neconținut în această parte smulsă Moldovei, pînă ce, în

sfirșit, dreptatea mult așteptată ni se făcu prin războiul dezrobitor din 1916.

10. Acuma domnia se poate căpăta și de *alte familii grecești* care îndeplinesc condiția ocupării prealabile a dragomanatului. Astfel, dacă în Moldova e numit *Grigore Alexandru Ghica*, bun gospodar, trăind simplu și cîrmuind bine și cu îngrijire, pentru ca să fie ucis peste trei ani, fiindcă era bănuیت de înțelegere cu rușii, cari-l prinseseră în ultimul război și-l ținuseră la Petersburg, — în Țara Românească stăpîni mai mulți ani de zile *Alexandru Ipsilanti*, dintre neamurile nouă. Din familia *Moruzeștilor*, înrudiți cu *Mavrocordații*, domnesc pe rînd : *Constantin*, înșurat cu o fată de boier de țară (Rusetească) și fiul acestuia, *Alexandru*. Chiar greci fără nici un fel de drepturi, ca *Nicolae Mavrogheni*, care se luptă cu noroc împotriva austriecilor (1786—90), ori *Constantin Hangerli*, domnesc în Țara Românească. *Mavrogheni* fu însă tăiat de turci ca trădător și cu toate făgăduielile făcute rușilor, turcii avură și mai departe așa de puțin respect pentru astfel de fapte ale lor, încît *Hangerli*, care pusese o dare nedreaptă asupra țării, introducînd iarăși dijma pe vite, văcăritul, desființat de mai multe ori cu jurămint, fu ucis, în București chiar, de un trimis al sultanului ; e îngropat în biserica Sfîntul Spiridon Nou (1799).

Mihail, fiul unui *Constantin Suțu*, se împărtăși de domnie în amîndouă țările, cu toate că fratele său *Nicolae*, mare dragoman al Porții, fusese ucis pentru trădare în timpul războiului din urmă. Și fiul acestui *Nicolae*, *Alexandru Suțu*, a domnit de mai multe ori în amîndouă Principatele. Să se mai adauge un *Manoli Giani*, boier oltean înrudit cu *Ruseteștii*, care și-a avut și el ceasul de putere. În sfîrșit, numai în Moldova stăpîni neamul cel nou al *Callimahilor*, care se cobora după tată dintr-un moș-

nean din părțile Orheiului, iar după mamă dintr-o femeie din Cîmpulungul Bucovinei, *Ioan Teodor*, zis de acasă *Călmașul*, fiu al celui dintii boier din acest neam, învățase la școlile polone și știa bine latinește. Pentru aceasta — căci turcii nu introduseră încă limba franceză ca limbă diplomatică, — el ajunsese dragoman al Porții, își schimbă numele pe grecește în *Callimachi* (ai noștri ziceau *Calimah*) și căpătă domnia pentru el și fiul său, *Grigore*, încă înainte de războiul de la 1768. Cu toate că Grigore a fost ucis pentru trădare (cel dintii domn din epoca fanariotă care-și pierdu capul : după el vine Grigore Ghica și apoi Hangerli), *Alexandru*, cel de al doilea fiu al lui Ioan Teodor, a putut ajunge domn al Moldovei, către sfîrșitul veacului. În sfîrșit, *Scarlat*, fiul lui Alexandru, domni în această țară, și Ioan, fratele lui Scarlat, căpătă și el domnia, fără să-și ocupe Scaunul. Și urmașul Mavrocordăteștilor, *Alexandru cel Nebun* (Deli bei, turcește) și *Alexandru, fiul lui Ioan, zis Fugarul*, turco-grecește, „*Firaris*“, se împărtășiră de domnie.

Domnii aceștia noi trăiau supt o supraveghere care lipsise pînă atunci : a *consulului rusesc*, care-i spiona pas cu pas. De la o vreme și *Austria* numi ca *agent* în Principate pe un negustor din Raguza, fostul secretar domnesc *Raicevich*. Guvernul austriac nu se pricepuse a învia rosturile de negoț ale sașilor în Principate, dar el se gîdea la *navigația pe Dunăre* și chiar pe *Olt*, și, pentru a-și întări situația la noi, el luă supt ocrotirea lui, ca *sudiți* sau *unterthani*, pe *evreii din Galiția*, cari pătrunseseră de curînd în Bucovina și de acolo în Moldova, năvălind orașele și nimicind vechiul negoț și meșteșug de modă mai veche — ei reprezentau *moda nouă europeană* — al românilor și creștinilor în genere.

Totuși, unii dintre domni izbuteau să facă *reforme bune*, cum 'au fost ale lui Grigore Ghica, ale lui Alexandru Moruzi, cu toate că acesta se dădu prea mult de partea boierilor și căută să ingenunche înaintea acestora pe țărani. *Organizația judecătorească* cu *departamente* pentru deosebitele pricini, ca și o mai bună *administrație* a județelor, sunt din această vreme.

11. Când rușii începură un război nou, la 1788, aducînd pe *Potemchin* (Patiomchin), fostul favorit al împărătesei Ecaterina, ca guvernator 'al Principatelor, însă nădăjduind să-l facă, ba chiar cu voia Europei, *rege al Daciei*, țările noastre trăiră iarăși mai mulți ani de zile supt cîrmuire străină, rusească în Moldova, austriacă (*a prințului de Coburg*) în Țara Românească. Împrejurările europene făcură însă ca și din acest război să ieșim nevătămați, prin pacea de la *Șiștov* (între Austria și Turcia, 1791) și de la *Iași* (între Turcia și Rusia 1792).

Și data aceasta, boierii făcură cereri de îmbunătățire a situației Principatelor la Constantinopol; ei vorbeau acum de „nația” moldovenească sau muntenească, se plîngeau că țările lor au ajuns „curate provincii turcești”, atacau domnia grecilor și prețindeau lucruri mari. Astfel muntenii voiau dărîmarea *cetăților* de la Dunăre, *alegerea domnului* de către țară — cel din urmă domn ales fusese Alexandru, fiul lui Scarlat Ghica —, statornicirea *tributului* și plata lui prin diplomații puterilor protectoare, întemeierea unei *oștiri naționale* și proclamarea *neutralității* Principatelor, ca să nu mai fie turburate de oștirile puterilor ce se luptau.

Cererile fură făcute de munteni și la sosirea lui Alexandru Vodă Moruzi în țară, fără să se ajungă cît de puțin la scopul dorit. La 1802, cînd, de frica *pazvangiilor* (oamenii lui Pasvant oglu pașa răscolat

put turcii se arătaseră gata 'a părăsi unele ținuturi de Vidin) și a *cîrjaliilor* din Bulgaria, Bucureștii întregi, cu domnul, bătrînul Mihai Suțu, în frunte, pribegiră în Brașov, boierii 'adăpostiți acolo cerură să se îndrepte starea de lucruri, înlăturîndu-se grecii, după putință, și dîndu-se boierilor dreptul de a supraveghea întrebuițarea veniturilor țării. Așa cerură și moldovenii, și astfel se ajunse prin stăruințele acestor fruntași români la *hatișeriful* (poruncă împărătească) de privilegii din acel an. Dar cereri ca 'acestea de la 1792 și de la 1793 arată că, în hotărîrea soartei țărilor noastre, se amesteca acum un *element nou*: *conștiința națională*, care se trezea prin *contactul cu civilizația filosofică și liberală* a țărilor apusene.

XLII

ULTIME VREMURI FANARIOTE PÎNĂ LA 1821

1. În 1802, noi privilegii fuseseră deci adause de turci pe lîngă cele vechi ; ele mai priveau îndreptarea *granței raielelor* și înapoierea *moșiilor încălcate*, asigurarea *dregătoriilor* pentru *boierimea de țară*, înlăturarea *cererilor* neconținute de *provizii* și *sorocul de șapte ani* pentru *stăpînirea domnilor*. Țările noastre erau să se bucure numai foarte puțin de privilegiile noi, ca și de cele vechi, pentru că, la 1806, în vremea marilor preschimbări aduse de Napoleon, împăratul francezilor, *rușii* trecură Nistrul și începură un alt război cu Poarta, care ținu șase ani de zile. În tot acest timp, țările noastre au avut iarăși cîrmuire rusească.

Data aceasta, atît în Moldova, cît și în Muntenia, rușii întrebuițară pentru administrația Principa-

telor pe cel mai credincios față de dînșii, dintre fanarioți, pe *Constantin Ipsilanti*, fiul lui Alexandru, care peri pe urma acestei politice provocătoare față de turci. Constantin avea de multă vreme înțelegere cu *sîrbii*, cari se ridicaseră împotriva turcilor, și-i sprijinise prin toate mijloacele ce-i stăteau la îndemină. De la sprijinul rusesc el aștepta lucruri mari, însă după ce o bucată de vreme, stătu la București ca reprezentant al guvernului celui nou, avînd și *Țara Românească* și *Moldova* și visîndu-se *rege al Daciei, cu adausul poate și al Serbiei*, el trebui să se retragă pentru totdeauna în statele împăratului și muri acolo, la Kiev.

Ca și mai înainte, un număr de boieri alcătuiră un *Sfat* sau *Divan*, și fură alipiți pe lîngă *generalul rusesc*, care avea îngrijirea tuturor lucrurilor. Acest general, împreună cu toată ofițerimea lui, ducea o viață de petreceri, de datorii și de desfrîu, care a contribuit, cum am spus, foarte mult la stricarea moravurilor în clasa conducătoare românească. Cît privește purtarea acestor cuceritori față de *țărăni*, ea a fost de rîndul acesta mai crudă decît oricînd; s-a pretins că unul zicea despre țărani cari erau puși uneori să tragă carele cu provizii ale oștirii că dacă nu li-a rămas altceva, au „*ochi să plîngă*”¹

2. În 1812 se începu, precum știm, marele război al lui Napoleon, care se găsea în fruntea Europei apusene și centrale întregi, împotriva rușilor. Napoleon ar fi dorit ca *sultanul Mahmud* să prelungească războiul cu rușii, cari se învoiseră de la un timp la o încetare de arme — *armistițiul de la Slobozia* (1807), — apoi începuseră iarăși luptele, deși fără vreo lovitură îndrăzneată. Dar el nu voi să ieie nici o îndatorire față de turci, și trimesul lui la dînșii ajunsese foarte tîrziu; pe de altă parte, la înce-

¹ Deși cuvîntul s-a spus de alții în alte locuri (n. a.).

din Moldova și astfel, în ziua de 16 (28) Mai 1812, se ajunse la încheierea păcii din *București*.

Odată, în cursul acestei ocupații, rușii proclamaseră *unirea aminduror țărilor noastre cu împărăția lor*, și această măsură fusese recunoscută de Napoleon, care, pe vremea aceea, era încă în legături pașnice cu țarul; consulii și agenții străini fură siliți să părăsească Principatele, care nu mai erau acuma organizații autonome, ci numai *gubernii* ale statului rusesc. Pe atunci, când se zidea vreo biserică sau se tipărea vreo carte, se însemna că aceasta se face în vremea cîrmuirii împăratului Alexandru Pavlovici. Prin pacea de la București, rușii trebuiră să dea înapoi toată Țara Românească, dar din Moldova ei opriră *ținutul care se întinde între riurile Nistru și Prut*. În acest ținut, care n-avea nume deosebit pînă atunci, și care se chemă de acum înainte *Basarabia*, după partea de miazăzi, basărăbească odinioară, *se afla sălașul tătăresc al Bugeacului*, dar în ultimii cînzeci de ani tatarii plecaseră în cea mai mare parte; apoi erau *cetățile turcești* ale Chilieii, Ismailului și Akermanului (vechea Cetate Albă), ale Benderului (vechea Tighină) și Hotinului (pe care turcii îl luaseră de la moldoveni la 1713), dar și întinse ținuturi de șes fără pădure, unde-și aveau pășunile ciobanii moldoveni și alții, veniți de peste graniță (mocani din Ardeal) și se găsea un mare număr din moșiile boierilor țării.

Boierii protestară împotriva acestei răpiri, arătînd că sarcinile cele grele vor cădea de acum înainte numai asupra părții apusene a vechii Moldove; dar nu era cine să-i asculte. Basarabia intră deci în stăpînirea rușilor. Aceștia înștiințară pe boieri că acei cari vreau să-și păstreze moșiile trebuie să se așeze în această provincie, sau să-și desfacă toate drepturile de stăpînire într-un soroc scurt. Nepu-

tînd face aceasta, deoarece cumpărătorii se învoiseră a da prețuri mici, multe case boierești își pierdură astfel averile. În *Chișinău* fu așezat un *episcop*, care urma pe episcopul de *Hotin*, înființat în veacul al XVIII-lea. Mai tîrziu s-a făcut o episcopie și la *Cetatea Albă*. Abia cîte o carte românească de biserică s-a tipărit în Basarabia rusească, deși multă vreme se mai întrebuintă în bisericile de sate de acolo limba noastră ; dar de prin anii 1860, se luară măsuri care au înlăturat-o cu desăvîrșire. Numai pe la 1890 se începuse iarăși o mișcare pentru reintroducerea limbii „moldovenești” în bisericile din Basarabia, mișcare însă pe care cîrmuirea rusească căuta s-o împiedece. Boierii localnici avură întîi un rost însemnat în administrație și un *Scarlat Sturza*, care visa de unirea tuturor românilor, pe care a prorocit-o, a fost cel dintîi guvernator al țării. Pe urmă, însă, o dată cu aducerea de *colonii străine* și cu înlăturarea celui dintîi *regulament* basarabean și oblăduirea a trecut în mîinile străinilor.

3. După pacea de la 1812, Moldova capătă ca domn pe *Scarlat Callimachi*, iar Țara Românească pe *Ioan Gheorghe Caragea*, dintr-un neam care mai dăduse domn, după pacea de la Chiuciuc Cainargi, pe *Nicolae Vodă*. Al doilea Caragea a fost un om isteț și energic, dar lacom de hani și însuflețit de sentimente curat grecești ; dimpotrivă, *Scarlat Callimachi* era un cîrmuitor blînd, binevoitor față de boieri și a însemnat stăpînirea lui prin alcătuirea *Condicii* de legi numite *Condica lui Calimah*, care este superioară *Condicii* pe care Caragea o dădu Țării Românești. Amîndouă aceste legislații, pregătite de încercări făcute în veacul al XVIII-lea, se inspiră de la *obiceșul pămîntului* și de la *canoane* dar, în bună parte, țin samă și de *legiuirile cele nouă* ale puterilor europene și mai ales ale *Austriei*.

REVOLUȚII ÎN PRINCIPATE. LITERATURA NAȚIONALISTĂ ÎN ARDEAL

1. De la o bucată de vreme, grecii, cari se însușeau de cetirea literaturii franceze, visau de revoluție și de libertate. Gîndul lor era să răscoale toate poporațiile creștine supuse sultanului, și ei, crezîndu-se cei mai isteți și mai deprinși în afaceri, nădăjduiau să întemeieze un mare stat grecesc prin înlăturarea turcilor. Rusia întetea aceste dorinți ale grecilor ; cancelariul împărăției, Capo d'Istria, grec el însuși, avea știință despre organizația revoluționară a neamului său, despre așa-numita *Eterie* sau „tovărășie“. Fiii lui Constantin Vodă *Ipsilanti*, dintre cari unul, *Alexandru*, era general în serviciul Rusiei și-și pierduse o mîină într-una din luptele lui Napoleon I, stăteau gata să se puie în fruntea mișcării. De fapt, în luna lui februar 1821, beizadeaua Alexandru trecu Prutul, împreună cu o ceată de cîțiva tovarăși ai săi. Se înțelese cu Mihai Suțu, urmașul lui Callimachi în Scaunul Moldovei, și căpătă de la acesta îngăduința celor dintîi măsuri.

În curînd, din Iași, unde ucise pe turci, el pornea o expediție pe care o credea în stare să libereze întreaga Eladă și pe lîngă dînsa toată Peninsula Balcanică în folosul grecilor. Știm că acest drum n-a fost cu noroc ; *Ipsilanti* a rătăcit prin Moldova și Muntenia, ducînd o oaste în care studenți și băieți de prăvălie formau o bună parte și în sfîrșit fu învins de turci la *Drăgășani*, în marginea Oltului, și trebui să treacă în Austria, unde stătu o bucată de vreme închis. Pe de altă parte, grecii din *Moldova*, uniți cu *arnăuții domnești ai căpitanului Iordachi*,

erau nimiciți în lupta de la *Sculeni*, iar o parte din căpetenii periră în mănăstirea *Secul*, unde se adăpostiseră.

2. Dacă moldovenii, mai ales, dar chiar și boierii munteni, n-au voit o înțelegere cu Ipsilanti, aceasta se datorește faptului că în decursul veacului al XVIII-lea, cu deosebire în cea de-a doua jumătate a acestui veac, se alcătuiseră o literatură, se formase o cugetare și o simțire românească, menite să producă, după un șir de silinți, viața noastră modernă de astăzi.

În Țara Românească se ridică dintre boieri un scriitor de însemnătate, boierul *Ienăchiță Văcărescu*. Acesta, un ginere al lui Nicolae Vodă Caragea, a scris gramatica limbii românești, dând ca probă bucăți poetice care pot fi socotite, după *Psaltirea* mitropolitului Dosoftei, ca *începutul poeziei moderne a românilor*. Fiii lui, Alecu și Nicolachi și mai târziu fiul lui Alecu, *Ioan* sau *Iancu*, urmară, având talentul drept moștenire, exemplul dat de înaintașul lor. Văcărescu a mai alcătuit și o *Istorie a împăraților otomani*, în care se cuprinde și o cronică a împrejurărilor muntene contemporane. Alți boieri au scris, mai pe scurt și într-o formă mai puțin aleasă, istoria evenimentelor cunoscute de dânșii. Mai pe urmă se desface dintre boierinași cite unul, ca acela ce se ascunde sub pseudonimul de *Zilot Românul* sau „Românul zelos“, adevărat iubitor de neam, cari nu dădură numai expunerea vieții din timpul lor, ci plinseră asupra nenorocirilor țării.

În același timp, cum s-a arătat și mai sus, Moldova avea cronicari ca *Ioan Canta*, din neamul Cantacuzinilor moldoveni și acela care a scris cronică zisă a lui *Ienachi Cogălniceanu*. În poezie ea dă pe marele logofăt *Costachi Conachi*, cunosător bun

al literaturii franceze, cetitor al operelor din Apus și cel dintii care a luat în serios chemarea lui poetică și a scris o operă întinsă, într-un spirit potrivit cu al literaturii franceze din acel timp. Vornicul *Alecu Beldiman*, mai tânăr decât Conachi, meșter traducător de romane și piese de teatru din franțuzește, a urmat și tradiția cronicarilor, scriind faptele Eteriei în Moldova. El nu înțelege însemnătatea mișcării românești dar în tînguirile ce le face se simte același curent de indignare împotriva amestecului străinilor în afacerile noastre, indignare ce se exprimă mai îndrăzneț de boierinașul muntean anonim.

3. Toți acești scriitori țineau fără îndoială la limba în care-și exprimau gîndurile, preferînd-o limbii grecești, care se vorbea la Curte și în clasa superioară; ei iubeau țara lor, în care aveau rostul de buni gospodari, înțelegeau că sunt români și că pentru neamul lor se deschide o viață românească națională, deosebită de viața națională a grecilor. Li lipsea însă, pentru ca să puie în adevăr lumea în mișcare și să lucreze cu mai multă izbîndă pentru vremile nouă, *mîndria că sunt români*, conștiința înălțătoare, pe care o avuseră un Miron Costin, un Cantemir și un Constantin Cantacuzino, că noi ne coborîm din neamul cel mare al romanilor, că avem un trecut frumos și că, prin urmare, starea de umilință în care ne găseam nu poate fi veșnică.

Ideile acestea se îmbrăcară de la o bucată de vreme în *noua literatură românească din Ardeal*. Românii de acolo, momiți de făgăduiala că se va crea preoților lor și prin urmare și poporației o situație mai bună, se învoiseră, după așezarea austriecilor ca stăpîni ai țării, a trece la religia catolică a împăratului. Astfel se întemeiază, după silințele unui

mitropolit *Teofil*, pe la 1700, în locul vlădiciei celei vechi ortodoxe de la Alba Iulia, un *episcopat unit* (adecă unit cu Roma). Scaunul acestui episcopat a fost mutat, ca să nu se supere episcopul catolic, sprijinit de împăratul, de la Alba Iulia, în zilele tinărului urmaș al lui Teofil, *Atanasie*, la Făgăraș, vechi reședință de căpitani munteni și odinioară castel al lui Mihai Viteazul. Lui Atanasie, măgulit de oamenii împăratului cari-i puseseră în coaste un *teolog* iezuit, se cercase a i se da ca urmaș un străin. Omul învățat care a fost pus în locu-i, *Ioan Patachi*, se lăsă trimes în târgul românesc de supt Carpați, unde episcopia se așază în biserica lui Constantin Brâncoveanu. De la o vreme, printr-un schimb de moșii — căci episcopiei acesteia nouă i se făcuseră daruri din partea Curții împărătești — episcopul se așază la *Blaj*, un fost domeniu princiar lăsat în părăsire.

Unul din episcopii din Blaj, *Ioan Inochentie Micu*, zis *Clain* (1728-51), pe care împăratul îl înălțase la treapta de baron, — cu acest prilej și-a schimbat el numele în nemțește — își închipui că poate căpăta pentru neamul său dreptul ca el să stea pe aceeași treaptă cu neamurile recunoscute prin constituția medievală a țării: *nobilii*, adecă *ungurii*, *sașii* și *secuii*. De mai multe ori, el vorbi cu îndrăzneală în Dieta ardeleană, dar totdeauna glasul lui fu înăbușit de strigătele de protestare furioase ale dușmanilor. La urmă, trebui să părăsească episcopia și se duse în Italia, unde muri. Mormîntul lui este în Roma.

Urmașul lui, *Petru Pavel Aron*, om bun, cu cernic și fricos de valurile lumii, își îndreptă toate silințele pentru a îndrepta cultural pe români. Astfel se deschiseră la *Blaj* seminarii — cele dintii școli de preoție ale românilor de oriunde —, pe

lingă care se adause și o școală pentru copii, care, cu vremea, căpătă rostul de gimnaziu și în veacul al XIX-lea își desăvârși clasele, ajungînd liceu. Tinerii cari arătau aplecare spre învățătură și dovedeau istețime de minte erau crescuți apoi prin institutele catolicilor din Ungaria, sau la *Sfînta Barbara* din Viena, unde era și un internat pentru astfel de școlari. Unii merșeră la *Roma*, unde erau ocrotiți îndeosebi, fiindcă se credea că printr-înșii se va putea cîștiga pentru catolicism întreaga nație românească.

Între acești școlari de la Viena și Roma, trei se însemnă mai ales prin ideile lor înalte, prin credința lor, prin talentul lor literar și prin munca lor neobosită. Ei sunt : *Samuil Clain*, o rudă de departe a episcopului, *Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*. Fiecare din ei avea înaintea ochilor același scop : să arăte, prin asămănarea limbii românești cu limba latină, precum și prin urmărirea trecutului nostru, că suntem coborîtori ai romanilor și că deci ni se cuvine cinste deosebită pentru aceasta. Astfel, *Samuil Clain* a scris o *Istorie a românilor*, de la început pînă în vremurile sale. Ea n-a fost tipărită. În schimb, împreună cu Șincai, a dat la lumină o *gramatică românească*, făcută ca pentru străini, în care se arăta că limba noastră se poate scrie foarte bine cu *litere latine*, „litere strămoșești“, și se căuta să se dovedească și prin ortografia latină a limbii noastre cît de aproape este ea de originalul latin. De altminteri, *Samuil Clain* a fost harnic scriitor și în alte domenii ; el a tipărit *Propovedanii* sau *Predici* și deosebite lucrări pentru luminarea poporului.

Gheorghe Șincai a fost o bucată de vreme director al școlilor, pe care Imperiul le întemeie, în epoca lui Iosif al II-lea, și în părțile românești

ale Ungariei și Ardealului, școli în care, pe lângă limba națională, se învăța nemțește, limba de stat și a culturii superioare. El alcătui cărți de școală trebuitoare pentru aceste așezăminte de cultură. Dar mai însemnată în întreaga lui operă este marea *Cronică*, pe temei de documente și de povestiri, pe care o compilă el printr-o rîvnă de zeci de ani de zile. Este o lucrare mai mult de întrebuițat decît de cetit, cu foarte multe știri și reproduceri de izvoare, care, fără să pătrundă în popor, — de altfel a fost complect tipărită foarte tîrziu, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, și nu în Ardeal, ci în Moldova, — a slujit mult la redactarea în chip bogat și definitiv a istoriei neamului nostru.

În sfîrșit, *Petru Maior*, care a fost un timp protopop la Reghinul Săsesc, lângă Bistrița, iar pe urmă, după Samuil Clain, corector al cărților românești care se tipăreau în număr mare la tipografia Universității din Buda, a deslușit, pe de o parte, epoca veche a istoriei neamului nostru, apăsînd mai mult asupra caracterului nostru de romanizați cu desăvîrșire, și deci aproape curați, iar, pe de altă parte, a luminat cele dinții timpuri ale bisericii românești. De la el au mai rămas și cuvîntări foarte frumoase, care s-au tipărit de două ori în timpurile mai noi.

Din silințele tuturor au ieșit apoi *dicționare* mari ale limbii îndreptate, ca marele *Dicționar* de la Buda.

Acești scriitori au trăit în sărăcie și umilință, căci episcopul de Blaj din zilele lor, *Ioan Bob*, era un om care nu voia să vadă alte mărimi decît cele oficiale și nu pe oamenii cari sunt mari prin spiritul și munca lor. Ei n-au fost în legătură cu boierii din Moldova și din Țara Românească; deși

cartea lui Maior despre începuturile românilor a fost cetită cu deosebit interes de cei mai luminați dintre boieri, el nu s-a gîndit să se coboare în țară, iar Șincai, prigonit, s-a stîns la niște școlari ai lui unguri. Activitatea ardelenilor era astfel mai mult o activitate pregătitoare decît una care aduce răpede schimbarea împrejurărilor.

4. Scrisul celor trei mari cercetători ai limbii și ai istoriei neamului nostru nici n-a pătruns în popor. Acesta trăia și acum în cel mai adînc întunec și nici nu putea să înțeleagă partea mai înaltă din călduroasa apărare pe care Clain, Șincai și Petru Maior o făceau neamului nostru. Cel mult dacă puținii cari ceteau își aruncau ochii pe vreo *Alexandrie*, cu poveștile-i mincinoase despre Alexandru Machedon, pe vreun *Calendar*, ori pe cîntecele simple pe care le făceau pentru ei un *Vasile Aron* ori un *Ion Barac*, și ei ardeleni.

Dacă vlădica Inochentie ar fi izbutit să capete de la împăratul, cum i se făgăduise, rangul de nație politică pentru români, ceea ce i-ar fi pus într-un rînd cu sașii și cu ungurii, lucrurile ar fi mers altfel. Dar am văzut că jertfa marelui episcop se cheltuia fără folos.

Tot așa nu izbuti mișcarea lui *Sofronie*, preotul din *Cioara*, care, cerînd păstrarea legii vechi, apăra de fapt dreptul la viață al unui popor apăsător.

Pe vremea Mariei Terezei, cînd Austria avea mari greutăți cu luptele din Apus, împărăteasa trebuia să se gîndească și la români. Dintre ei se făcură noi regimente de *grăniceri*, așezați și cu locuința în sate de la hotar și pentru că Ardealul se tulburase împotriva Unirii celei fără vreun folos, se îngădui românilor ortodocși să-și aibă vlădicii lor, cari erau întîi sîrbi (Novacovici, Chirilovici) ce-și păstrau diececele lor aiurea, la Buda și în Cîmpii

Măhaciului, dar aveau sarcini de suflet și în părțile românești.

Nici așa nu putea să se îndestuleze un neam nenorocit, din care cei mai mulți trăiau ca robi ai pământului, ca iobagi, tratați foarte rău, mai ales pe moșiile „domnilor“ unguri, dar și pe ale Coroanei. De aceea, supt Iosif al II-lea, țărani noștri din Ardeal, din părțile supuse Tezaurului, unde sunt minele din munții Apusenii, ajunseră, scoși din răbdări, la o răscoală grozavă. În fruntea ei răsări *Nicolae Ursu*, zis și *Horea* (ceea ce înseamnă cel ce „horește“, cîntă), din Albac, în țara moșilor celor săraci și dîrji.

În toamna anului 1784 izbucnește furia celor obijduiți, cari mai află în *Cloșca* și *Crișan* două căpetenii îndrăznețe. Ura strînsă în suflete de veacuri se revarsă nimicitoare asupra nemeșilor unguri. Trupele împărătești nu se amestecă întii, Iosif al II-lea avînd năcaz pe unguri pentru că din cerbicie nu-i primeau reformele egalitare. Se începu un adevărat război civil. După cîteva luni abia catanele fac rînduială. În februar următor, Horea, trădat de ai săi, era rupt pe roată în Alba Iulia (Bălgradul Ardealului). Cloșca avu aceeași soartă.

Cu toate că împăratul hotărî înlăturarea șerbiei, atîta suferință nu aduse încă mîntuirea deplină a neamului. Această mîntuire nu putea să vie de la zvicnirile dureroase ale trupului, ci de la lumina-re limpede a minții.

5. Printre tinerii cari crescură în ideile scriitorilor dintre 1770 și 1820 se găsi unul, *Gheorghe Lazăr* care, după studii foarte bune, mai ales de filosofie, făcute în Pesta și Viena, dorea să fie episcop. Neizbutind, Lazăr, care era neunit (ortodox), trecu în țară, cu copiii unei familii care, după obicei, pe timpul tulburărilor din Țara Românească,

se adăpostise în Ardeal. Pe atunci, cu un boier ca *Iordachi Golescu*, adunătorul proverbelor, și cu frațele lui, *Dinicu*, autorul unei călătorii în Apus plină de înțelegere pentru greșelile și neajunsurile țării, era o *boierie națională*, însuflețită de aceleași idei ca și șefii mișcării ardelenе. În București, unde pe atunci se afla un strălucit *gimnaziu al grecilor*, la care umblau foarte mulți români, Lazăr putu să întemeieze, mulțămîtă sprijinului dat de asemenea boieri (*Constantin Bălăceanu*, *Grigore Ghica*, *Grigore Băleanu*) și de mitropolitul de atunci, un român, *Dionisie Lupu*, o școală de *matematică practică*. Muntenii doreau să aibă această școală, fiindcă în Moldova, supt *Mihai Șuțu*, tînărul *Gheorghe Asachi*, fiul unui protopop, izbutise, la întoarcerea sa din Viena, să facă un astfel de așezămînt, ajutat fiind de *Mihai Sturza*, tînăr boier patriot și luminat, și de mitropolitul *Veniamin Costachi*, om sfînt care trăia numai pentru milostenie și cultură. Din aceste școli trebuiau să iasă *ingineri*, și ingineria, exercitată pe atunci de străini, era de mare nevoie mai ales în Moldova pentru delimitarea moșiilor basarabene, precum și în multele procese care se judecau după *condicele* cele nouă. Asachi făcu numai matematică, dar Lazăr, care se simțea înainte de toate *filosof*, începu în curînd să ție prelegeri de filosofie kantiană, la care se îngrămădea un număr de școlari, unii dintre aceștia oameni în vîrstă, cari-și aveau acum rostul lor.

Școala din București ca și cea din Iași trebui să se închidă la izbucnirea tulburărilor grecești. Asachi părăsi țara împreună cu ocrotitorii săi. În Iași încetară, pe lîngă cursurile lui, și acelea care se făceau în noul *seminariu moldovenesc*, întemeiat de scurtă vreme și reformat, cu *profesori veniți din Ardeal*, de mitropolitul Veniamin.

La București, Lazăr stătu un timp în sărăcie și părăsire, așa încît se îmbolnăvi și peste cîteva luni de zile, binecuvîntînd țara unde răsunase cuvîntul său, el merse înapoi în Ardeal, unde muri în satul de naștere, Avrighul, lîngă Olt.

XLIV

MIȘCAREA ROMÂNEASCĂ DE LA 1821 : „DOMNUL TUDOR“

1. Cărturarii, scriitorii, boierii chiar, dintre aceia cari fuseseră cîștigați pentru ideile nouă, nu erau în stare să pregătească o manifestație în sensul *crezului românesc*, să arăte prin aceasta că n-au nimic a face cu răsculații lui Ipsilanti și că doresc ca acest pămînt românesc să fie de acum înainte numai al românilor.

Se ridică însă în părțile oltene, și după întetirile consulului rusesc, care ajuta pe greci, un boierinaș anume *Tudor Vladimirescu* (fiindcă fusese născut în satul gorjean Vlădimiri), care începu a strînge oaste. Era fecior de țărăn, învățase carte și fusese logofăt pe lîngă boieri mari din Craiova ; pe urmă, cînd începu războiul din 1806, el strînse țărani olteni și ajută pe ruși, căpătînd de la aceștia titlul de *comandir* și o medalie. Data aceasta, el făgăduise *căpitănului Iordachi*, român balcanic din garda domnului de atunci, să fie de ajutor, dar, îndată ce văzu sute și mii de țărani supt steagul său, împodobit cu vulturul muntean, el își făcu un plan mai mare. Luptătorii înarmați cu topoare și coase cari stăteau în tabăra lui îl numeau *Domnul Tudor*, și el începu de la o bucată de vreme să se poarte și să vorbească domnește. După datinile revoluționare apusene,

răspindea *proclamații* în care vorbea de *suferințele săracilor*, de apăsarea oamenilor celor răi și punea laolaltă între acești apăsători ai țării pe greci și pe boierii de țară înțeleși cu dinșii.

Această oaste de țărani merse, în martie 1821, spre București, după ce înăbușise orice încercare de împotrivire în județele oltene. O parte din boieri pleacă la Brașov sau Sibiu, după obicei, ceilalți erau împărțiți, unii fiind pentru păstrarea stăpînirii turcești, alții avînd tragere de inimă pentru Ipsilanti, și cîțiva, în sfîrșit, fiind gata să steie la invoială cu Tudor. Acesta intră în București, vorbe cu anume căpetenii ale boierimii și apoi se așează în tabără la Cotroceni, lîngă mănăstirea lui Șerban Vodă, pe cînd boierii se pierdeau în intrigi, așa încît la urmă el fu silit să-i închidă și să-i înspăimînte, trimițîndu-li o ghiulea de tun în ograda curților unde erau închiși.¹ Totuși Tudor silise pe boieri să iscălescă anumite plingeri care se îndreptau la Poartă.

El nu putu să se înțeleagă cu Ipsilanti, care nu era dispus să-l trateze altfel decît ca pe un subaltern al său neascultător ; deci, pe cînd prințul fanariot lua o linie de retragere, spre a se adăposti dincolo de Olt, Tudor plecă pe alta. În cale însă, lîngă Golești, ajutorii lui, dintre căpeteniile *bulgaro-sîrbești*, adăpostite la noi, Prodan și Machedonschi, îl trădară față de căpitanul Iordachi și oastea țărănească oprită de la prăzi îl lăsă să fie prins. Peste cîteva zile, acela care-și zisese „Domnul Tudor“ și întrupase nădejdiile drepte ale țăranilor, peri într-o noapte, ciocîrțit de iatagane, în marginea *Tîrgoviștii*. Trupul lui a fost azvîrlit într-o fîntină părăsită, de unde nu i s-au scos niciodată oasele pentru a i se face o îngropare creștinească.

¹ Lazăr îi îndrepta tunurile, — ca un semn că îndreptatea puterii vine din cultură (n.a.).

CEI DINTII DOMNI DE ȚARĂ PÎNĂ LA REGULAMENTUL ORGANIC

1. În *Moldova*, la năvălirea lui Ipsilanti, o parte dintre boieri luaseră drumul Basarabiei, iar alții se aflau în Bucovina ; rămăseseră însă în Iași și de aceia cari n-aveau de ce se teme din partea turcilor. Pe cînd cei din străinătate trimeteau la Poartă plîngeri în care cereau, ca și pribegii munteni de la Brașov, ca țara să fie dată în sama boierilor, *fără a se numi deocamdată un domn*, boierii mai mărunți din Iași se declarară *pentru domnie* și anume pentru aceea a unui *boier de țară*. Delegații cari duseră plîngerea celor dintii fură învățați s-o *schimbe* cu plîngerea celor de al doilea, și astfel turcii avură cunoștință numai de aceasta. Ei chemară un număr de boieri la Constantinopol și peste cîteva luni dintre munteni era numit domn banul *Grigore Ghica*, nepot de frate al lui Grigore Vodă cel ucis, iar dintre moldoveni un bătrîn boier pașnic și blind, *Ioan Sandu Sturza*.

2. Boierii pribegi primiră cu minie această veste și multă vreme nu voră să se întoarcă înapoi. Consulatul rusesc îi întetea la aceasta. În acest timp cei doi domni — cei dintii domni de țară după trecere de mai bine de o sută de ani — făcură tot ce era cu putință pentru ca să îndrepte starea nenorocită a Principatelor, creînd izvoare noi de venit, între altele și prin *sechestrarea averilor mănăstirești*, stăpînite de grecii din Răsărit, în contra actelor de *îchinare*, tălmăcite pe dos, ale vechilor ctitori.

Numai cînd rușii, cari amenințau pe turci cu război pentru uciderea patriarhului de Constantinopol și alte călcări de tractate, se învoiră cu aceștia și făcură *Convenția de la Akkerman (1826)*, numai atunci pribegii se întoarseră, zgomotoși și obraznici, înapoi în țară. În Convenție se prevedea, pe lîngă *domnia de șapte ani*, alegerea domnilor de către Divan „cu voia țării” și întărirea lor de Poartă, cu întrebarea *puterii protectoare*, Rusia, precum și numirea unei comisiuni care trebuia să deie amînduror țărilor un *Regulament Organic* unitar.

Firește că boierii își închipuiau că acest Regulament va satisface numai interesele lor, și fel de fel de proiecte se alcătuiau în acest sens. Gîndul lor mai era acela de a-și vedea recunoscut *dreptul absolut de proprietate* și de a sili pe țărani să facă în folosul lor o muncă mult mai grea decît ce se putea face în cele douăsprezece zile prevăzute de vechile „ponturi” ale fanarioților.

3. Deocamdată opera de reforme fu zăbovită printr-un nou război. Grecii din Elada izbutiseră a birui pe turci și a-și face o țară neatîrnată. Afacerile grecești duseră la lupta de la *Navarino* pe coastele Moreii și aceasta la intrarea rușilor în Principate. Un general energic, *Dibici*, pătrunse pînă în Balcani și trecu chiar șirul de munți, pătrunzînd în Rumelia. Turcii fură siliți, după ce pierdură *Brăila* și alte cetăți, să încheie la 1829 pacea de la *Adrianopol*.

Prin tratatul de la Adrianopol, țările noastre căpătau drepturi foarte întinse : domniile erau să fie *pe viață*, cetățile turcești de pe malul stîng al Dunării dispăreau, pămîntul lor se înapoia Principatului Muntean, care trebuia să-și aibă granița prin mijlocul Dunării ; sarcinile țării față de Poartă se mărgineau la tributul singur, care fu fixat, în 1834,

la *trei milioane de lei* pentru amîndouă Principatele. Încă o dată se vorbea de Regulamentul Organic.

XLVI

EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC (Urmare)

1. Acest Regulament fu redactat în timpul cînd Principatele se aflau supt administrația generalului rus *Pavel Kiselev*. Acesta, crescut în ideile franceze, era un om de dreptate, de cîrmuire strictă, de gospodărie excelentă și, pe lîngă acestea, un înțelegător al nevoilor claselor sărace din Principate. Comisiunea aleasă pentru Regulamentul Organic lucra mai multă vreme, hotărînd viața viitoare a noastră, de la felul de alegere a domnului pînă la administrația satelor și de la situația țării față de vecini pînă la datoriile țăranilor față de boierii lor. Kiselev sili pe membrii comitetelor să consimtă la condiții mai puțin împovărătoare pentru săteni. Aceștia erau priviți ca oameni și se puteau strămuta chiar, în anumite condiții, dar ei pierdeau *teoria* dreptului lor vechi și dădeau *proprietarilor*, cari trebuiau să li dea pămînt, din neam în neam, pe o întindere de *două treimi* din cuprinsul moșiei, pe lîngă *dijmă*, și anume *slujbe* la cîmp, care erau socotite nu în zile, ci în *lucru*.

Adunarea Obștească, alcătuită din clerul înalt și din boieri — de acum înainte orice funcțiune era legată cu un grad de boierie, -- se adună, pentru întîia oară, în fiecare principat, ca să aleagă dom-

nul. Pentru Moldova izbuti *Mihai Sturza*, ocrotitorul de odinioară al lui Asachi, dar care acuma se schimbase în toate după vederile rușilor, iar în Țara Românească *Alexandru Ghica*, fratele, cu idei și sentimente occidentale, al lui Grigore Vodă cel numit de turci în 1822.

2. Regulamentul Organic a durat mai puțin de treizeci de ani, iar stăpînirea domnilor aleși pe viață n-a avut nici măcar atîta trîinicie. Și unul și altul s-a ocupat de *organizația țării* potrivit cu normele cuprinse în legiuirea cea nouă. Trebuia să se facă și cele dintîi încercări cu Adunările Obștești, alese după un sistem nenorocit, de către prea puțini locuitori ai țării numai și a căror activitate era să se piardă de prea multe ori numai în intrigi personale și încercări de a se satisface deosebitele interese. Trebuiau construite apoi *orașe nouă*, cele de la Dunăre : Severinul, Turnul, Giurgiu, Brăila, mai tîrziu Călărașii și, în Moldova, Galații. Trebuia să se înceapă o *agricultură mai întinsă*, căci acum, cu voia pe care o aveau Principatele de a exporta în străinătate *grîul* lor, multe locuri de pășune și multe păduri erau să fie schimbate în țarine.

Atunci s-a adus pentru lucrul cîmpului o samă de bulgari în Muntenia și de rusneci în Moldova, cari nu au astfel nici o vechime în țară și sunt meniți a se pierde între români.

Era de nevoie să se creeze o viață în *porturile* nouă, să se ajungă la o înțelegere cu turcii în ce privește aplicarea *tarifului de vamă otoman* în țările noastre sau hotărîrea unor drepturi deosebite pentru Principate. Trebuia să se deie o soluție chesției *mănăstirilor închinat*e, care se aflau în așa stare, încît o întregă armată de călugări străini veneau și locuiau în ele, sau, ceea ce se întîmpla iarăși adesea, cîte un singur călugăr păzitor stătea într-o

mănăstire părăsită, culegînd venituri pe care le trimetea Locurilor Sfinte. Chiar la *mănăstirile neînchinate* se cuvenea să se ieie măsuri pentru ca veniturile lor să fie bine strînse și întrebuințate pentru scopurile corespunzătoare dorinței citorilor.

Afară de acestea, *oastea*, pe care începuseră a o forma ofițerii ruși pe vremea ocupației, aștepta încă alcătuirea ei definitivă, în ce privește cadrele, ca și în ce privește trupele. O nouă *poliție rurală* era să fie, în sfîrșit organizată.

Se poate zice că și un domn ca și celalt, dar mai ales energicul și priceputul domn al Moldovei, și-au dat toate ostenele pentru a căpăta în aceste deosebite ramuri de cîrmuire rezultate bune. Cînd, în urma unor uneltiri rusești, Alexandru Ghica, vinovat pentru că luase măsuri hotărîte împotriva *bulgarilor*, cari pregăteau la Brăila o pornire înarmată pentru liberarea țării lor, fu scos din domnie la sfîrșitul anului 1840, și Adunarea Obștească a Țării Românești alege în locul lui pe *Gheorghe Bibescu*, Principatul Muntean folosi totuși cu această schimbare. Bibescu era un om încă tînar, foarte bine crescut de tatăl său, un bogat boier oltean; el studiasse un număr de ani la *Paris*, întorcîndu-se cu titlul de doctor în drept; era un suflet nobil, cu aplecări poetice, cu toată bunăvoința de a face fericirea țării sale.

Firește însă că și acțiunea lui, ca și a lui Mihai Sturza, era mărginită de situația pe care tratatele o creau Principatelor: atîrnarea mai slabă față de Poartă și *protectoratul apăsător din partea Rusiei*, al cărei consul mergea așa de departe încît făcea obrăznicii domnului pentru orice afacere de nimic, refuzîndu-i pînă și mîna în plin teatru.

3. Vremea aceasta a fost ocupată însă și mai bine de oamenii de atunci prin pregătirea unei *culturi*

și literaturi nouă. Regulamentul Organic prevedea școli primare, școli centrale prin orașe și școli înalte în cele două capitale. Cu dragoste se lucra din partea tuturor românilor la organizarea lor, deși s-au făcut anumite greșeli în organizarea învățămîntului de Bibescu, care, de la o bucată de vreme, dăduse școlii superioare un colorit străin, francez.

Regulamentul Organic apucase în Țara Românească școala lui Lazăr, care a fost condusă cîțiva ani de cel mai isteț dintre ucenicii lui, Ioan Eliad, fiul unui boierinaș din Tîrgoviște.

Această școală căpătase, chiar în timpul domniei lui Grigore Ghica, profesori noi, cultivați în strălătitate și anume în Italia și Franța, precum *Eufrosin Poteca*, un cleric, pentru filosofie, și *C. Moroiu*, pentru drept.

4. În Moldova, starea de lucruri era ceva mai rea. După 1822, școala inferioară de la Trei Ierarhi a lucrat cîțva timp și Asachi a știut să capete pentru învățămînt trei moșii supt cuvînt că au fost dăruite odată de Vasile Lupu, ctitorul de la Trei Ierarhi, școlii care a stat în cuprinsul mănăstirii. Numai către sfîrșitul domniei lui Ioan Sandu Sturza, Asachi, unit cu *Gheorghe Săulescu*, care învățase la Chios și apoi în Austria, începu o școală superioară.

Cei dintîi domni ai Regulamentului Organic au întemeiat unele școli de sate, mai ales în Țara Românească, unde ele s-au socotit îndată cu sutele. În orașele mai însemnate din amîndouă Principatele erau acuma școli bune.

5. Cît privește școlile înalte, domnii munteni sprijiniră *Colegiul Sf. Sava*, care nu era altceva decît urmarea școlii lui Lazăr și Eliad. În fruntea Colegiului a fost așezat ca director un tînăr care învățase științele exacte la Viena și Paris și călătorise prin Anglia pentru a studia tehnica modernă, Pe-

trachi Poienaru. Pe lângă dînsul erau cîțiva profesori de ispravă din țară sau din Ardeal, ca *Florian Aaron*, cel dintîi care a scris *Istoria Țării Românești*.

6. La mai mare înălțime s-a ridicat, specializîndu-se de la un timp după ramuri, școala înaltă din *Iași*, care ajunsese o *Academie*, numită, în cinstea domnului întemeietor, *Academia Mihăileană*. În această *Academie Mihăileană* se predau și cursuri de universitate, de către profesori cari au fost ilustrații ale țării, precum *Ion Ghica* — un muntean — pentru economia politică și, cîtva timp, *Mihail Kogălniceanu* pentru istoria națională. Cursul acestui din urmă a trebuit să fie închis răpede, de pe urma protestărilor consulului rusesc.

Mihail Kogălniceanu era dintr-o familie de boieri mai mărunți. Un înaintaș al lui, *Ienachi*, a scris, cum s-a spus, una din cronicile moldovenești din veacul al XVIII-lea ; tatăl, *Ilie*, a fost vistier ; familia stătuse un timp la *Botoșani*. *Mihail Kogălniceanu* purta numele lui *Mihai Vodă Sturza*, care l-a și ocrotit un timp, trimetîndu-l în străinătate, cu cei doi fii ai săi. *Kogălniceanu* a învățat la un pension francez din *Iași*, apoi la *Colegiul din Lunéville* și la *Universitatea din Berlin*, sfătuit de profesori mari din *Prusia*. Întors în țară, a început, încă foarte de tînr, prin scris și apoi prin faptă, lupta pentru întemeierea unei culturi românești cu caracter propriu național și pentru inaugurarea unei politici a neamului întreg, dezrobînd pe țaran și dîndu-i pămînt de hrană.

7. Prin *Academia Mihăileană* s-a creat astfel o întreagă pleiadă de tineri, aproape așa de culți ca și aceia cari au fost făcut școala secundară în *Apus*, și cari aveau, pe lângă aceasta, deplină cunoștință a țării și erau în cel mai înalt grad însuflețiți de idealul național. Prin activitatea *Academiei Mihăilene*

se explică de ce, în lupta crâncenă pentru Unire, Moldova a avut mai mulți oameni de frunte și a luptat pe căi mult mai sigure și drepte decât Țara Românească.

XLVI

LITERATURA ROMÂNEASCĂ ÎN EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

1. Venim acum la înaintarea *literaturii* în acest timp.

Ea a putut să se dezvolte puternic și răpede din mai multe motive. Pe de o parte, Eliad, o minte neobișnuit de limpede și de isteată, bun de gânduri și bun de glume, dădu un *îndreptar gramatical* sigur, în ce privește neologismele (cuvintele nouă ce trebuie împrumutate din alte limbi), prin vestita lui *Gramatică* de la 1828. Din îndemnul lui un număr de tineri din boierime traduseră în românește părți alese din literaturile lumii culte (franceză, germană, chiar și latină). Pornise apoi un mare avânt al neamului, care trebuia să se simtă și în literatură și s-o întrebuințeze pentru scopurile cele mari naționale.

2. Mai era ceva. Lumea se deprinsese acum cu felul de viață din Apus, prin venirea străinilor la noi și prin călătoriile făcute tot mai des la dînșii, de boieri (boierul *Dudescu* merge la Viena și la Paris, *Dinicu Goleșcu* străbate pînă în Elveția și lasă vestita lui *Însemnare*, plină de sfaturi înțelepte; înainte de dînșii, Barbu Știrbei cel bătrîn merge la Carlsbad, cu băile cele vestite) și de studenți, cari ajunseră pe la 1830—40 a fi foarte mulți. (Domarii nu vedeau cu ochi buni însă, de la 1830 înainte, învățătura în Franța revoluționară.)

Apoi femeile nu mai erau ținute, ca odată, în umbra iatacelor ori în odăi închise ca acelea din haremii turcilor, după moda din veacul al XVIII-lea. Acum ele apăreau libere în societate, făceau muzică (piano, harpă), zugrăveau și arătau o deosebită dragoste literaturii. Peste puțin ele au ajuns, ca fiica lui Asachi (apoi soția scriitoru-

lui francez Edgar Quinet), să aibă amestec chiar în viața literară. Cele mai bogate și nobile jupînese se mîndreau că sprijină scrisul românesc și Anicuța Manu, născută Ghica, are astfel locul ei în dezvoltarea culturii noastre naționale. Anume saloane din Iași, ale familiei Mavrocordat de exemplu, au avut înînrurare asupra începuturilor poeziei unui Alecsandri.

3. În Țara Românească, înainte de anul 1821, *Iancu Văcărescu* începuse, imitînd în formă pe poeții italieni de curte din Austria veacului al XVIII-lea și în special pe Metastasio, să cînte, pe lingă subiecte de jubire ușuratecă, și idealul românesc cel nou, de *înălțare prin cultură*.

Astfel făcu și un poet mai puțin îndrăzneț decît dînsul, cu o formă mult mai ordinară, *Barbu Paris Mumuleanu*, ridicat din mijlocul boierimii mărunte. O mulțime de tineri erau în stare să facă traduceri bune din franțuzește sau nemțește, ba chiar lucrări originale. Trebuia numai — pentru a-i îndemna, pentru a uni silințele lor și a li da o bună prețuire a celor scrise de dîșii și mai ales pentru a li pune la îndemină *regule* privitoare la *noua limbă literară și ortografia* cea mai potrivită pentru dînsa — un îndrumător cu știință de carte și cu măsură, avînd și un ideal cultural înaintea ochilor. Acela a fost Eliad, autorul acelei gramatici hotărîtoare pentru scrisul românesc. El a întemeiat încă de pe vremea rușilor, pentru a da știrile și anunțurile pe care le doreau aceștia, cea *dîntîi gazetă în limba noastră*, „*Curierul românesc*“, care tipărea în foileton și compuneri literare. Mai tîrziu a publicat, într-un format mai mic, și o *revistă literară*, „*Curierul de ambe sexe*“, numit astfel pentru că era menit mai ales cetirii de către femei. Alte foi și reviste au apărut apoi, mai ales în apropierea anului 1850, redactate de *Florian Aaron* și de unii dintre tineri.

4. Eliad cumpără o *tipografie*, care fu așezată, întimplător, pe locul unde zăcuse bolnav Lazăr și de unde plecase el binecuvîntînd țara silinților sale nenorocite. Avînd tipar la dispoziția sa, el nu se mulțămîi să tipărească numai gazete și reviste, ci se făcu și *editor*, cel dintîi editor de cărți românești. Același conducător în toate ramurile de literatură sprijini din toate puterile alcătuirea unei societăți pentru *teatru*, ale cărei baze fuseseră puse mai de mult de cîțiva boieri patrioți. *Societatea Filarmonică*, căci așa se numea, întemeie o școală pentru tinerii începători în *teatru* și o serie de reprezentații se porni, urmînd exemplul dat mai înainte, în împrejurări și mai grele, de Iancu Văcărescu singur. Unele reprezentații fură foarte mult cercetate, și domnul însuși, *Alexandru Ghica*, ajută întreprinderea, pînă ce la urmă anume temeri și intervenții nimiciră și această frumoasă mișcare.

5. Între poeții aceluî timp se ridică tînărul ofițer *Cârlova*, care în elegii și marșuri înfățișa sentimentele de idilă ale veacului al XVIII-lea, unite cu un călduros avînt pentru țara și neamul său. *Griгоре Alexandrescu* avu o activitate literară mai îndelungată și binefăcătoare. Pe lîngă traduceri, el ridică și *elegia* românească la cea mai mare înălțime, scrise *fabule*, în care biciuia, supt chipuri de dobitoace, relele timpului, — unele din *fabulele* lui întrec chiar în frumuseță pe ale vestitului *La Fontaine* —, și dădu în cîteva epistole cugetări cumînti asupra vieții sau judecăți asupra societății timpului său. Mai tîrziu el atinse și subiecte istorice, cîntînd, cu prilejul trecerii sale pe la Cozia, umbra eroică a lui *Mircea cel Bătrîn*.

6. *Cezar Boliac*, *C. A. Rosetti* și *D. Bolintineanu*, cari se ridică mai tîrziu, au o însemnătate cu mult mai mică. *Rosetti* însă, ca scriitor, scrie o limbă foar-

te limpede și plăcută, pe cînd Bolintineanu este afectat și se lasă îmbătat de curgerea armonioasă a silabelor care nu spun nimic, sau spun lucruri împotriva oricărui înțeles cuminte.

Dar baladele lui au chemat luarea-aminte și mai mult asupra vremurilor de luptă din trecutul nostru și au deprins pe români cu gîndul că tot numai ei pe aceleași căi de silinți vitejești, își pot îndrepta soarta.

7. În *Moldova*, *Asachi* se arată cel mai meșter făuritor de versuri frumoase, inspirate de modelele clasicilor italieni : *fabulele* lui, care nu urmăresc nici un scop politic sau social, sunt adeseori pline de un spirit ales. Urmînd pe Eliad, cu care a stat de altminteri mult timp în dușmănie, în loc să se înțeleagă cu el pentru același scop, *Asachi* înființează și dînsul un ziar, cîteva săptămîni după apariția „Curierului românesc“, „*Albina românească*“. Ca și Eliad, el dădu de la o vreme și un supliment literar, intitulat poetic „*Alăuta Românească*“. *Asachi* n-a avut de la început tipografie și n-a întreprins operă de editură. Dar, iarăși asemenea cu Eliad, el a pus temeliiile *teatrului românesc* din Iași, care dădu cîteva ani de zile reprezentării capabile de a împrieteni răpede publicul mai cult cu scena națională.

8. Între scriitorii mai tineri ai Moldovei se înseamnă un *Hrisoverghi*, ofițer, mort tinăr, ca și Cârlova, după ce scrisese poezii care n-au însă născut versurilor celui dintîi. *Costachi Negruț* (*Negruzzi*), născut dintr-o familie boierească mai modestă, s-a arătat un convorbitor plăcut în *schite*, un versificator de talent, care știu să traducă într-un stil firesc și vioi o parte din opera marelui poet francez *Victor Hugo* (alții au tradus mai ales din *La martine*); el a scris și poezii originale și a încercat a da o poemă a lui Ștefan cel Mare, tipărind însă nu-

mai episodul *Aprodul Purice*, în care e vorba de unul din căpitaniii lui Ștefan, mic de stat, dar mare la inimă, care i-ar fi împrumutat calul într-o luptă în care al domnului fusese doborât. Negruț era în legătură cu Eliad și urmă întru toate regulile stabilite de acesta în vestita lui *Cramatică*.

XLVII

LITERATURA ROMÂNEASCĂ ÎN LUPTA PENTRU LIBERTATE ȘI UNIRE

1. Și în Ardeal, după o lungă întrerupere a activității literare, tinerii cari urmau la școala înaltă din Blaj, un *Timotei Cipariu* (cetește : Țipar)¹, de loc din satul Pănade, lângă Blaj, și un *Gheorghe Bariț* care întemeie pentru *negustorii din Brașov* cea dintâi școală mai înaltă românească, începură o eră nouă în cultura românilor de dincolo. Bariț scoase o „Foaie a Duminicii“, pe care o numi apoi „Foaie pentru minte, inimă și literatură“. De la o vreme, a tipărit și o gazetă politică, „Gazeta Transilvaniei“².

Între poeții ardeleni, avea să se ridice la oarecare înălțime *Andrei Murășeanu*, care începe a scrie în foaia lui Bariț. El a dat apoi vestita chemare la arme pentru neamul nostru, *Deșteaptă-te*,

¹ Cipariu aduse idei nouă despre limbă, deci și despre ortografie. Felul lui de a scrie, care cerea să se întrebuințeze anume litere pentru anume sunete, după rațiuni istorice, nu de pronunție actuală, a stăpinit până dăunăzi în Ardeal și a fost o stavilă pentru mai largă răspândire a culturii (n.a.).

² Cipariu publică, la 1848, un ziar, care avu însă mai scurtă durată, „Organul luminării“ (n.a.).

române. Dar revista din Braşov se înseamnă mai ales prin articole de informaţie şi îndrumare, prin bunele sfaturi pentru popor, printr-o reproducere aleasă a celor mai frumoase produse ale literaturii din Principate.

2. De la o vreme, se întorc în Moldova, după învăţătura urmată în străinătate, tineri cari erau în stare să înceapă o *eră nouă* în literatura noastră. Unul din ei, *Mihail Kogălniceanu*, a fost cel mai cult român din vremea sa. În Berlin el publică o *Istorie a românilor* în franţuzeşte, şi, îndată ce se întoarse în ţară, începu tipărirea a două reviste: „*Arhiva românească*“, pentru cronică şi documente, care atunci întâiaşi dată ieşiră la iveală şi „*Dacia literară*“, pentru a cuprinde operele cele mai alese ale *scrisului românesc de pretutindeni*.

Vasile Alecsandri (n. 1819), mai tânăr decît *Kogălniceanu* şi bun prieten al acestuia, îşi începe atunci scrisul. Era fiul vistierului moldovean cu acelaşi nume, boier bogat şi harnic, şi al unei *Cozonici*. A învăţat la un pension francez din Iaşi, apoi a mers la Paris, luînd bacalaureatul acolo, dar fără a face şi studii mai înalte. Întors în Iaşi, printre cele dintîi scrieri ale sale chiar — el s-a încercat şi în limba franceză, dar a văzut răpede că alta e datoria lui, — *Alecsandri* se aşează în fruntea poezilor tineri.

Publică în „*Dacia Literară*“ o frumoasă nuvelă cu subiect din viaţa italiană, *Buchetiera din Florenţa*, apoi călătorind la munte, el strînse, împreună cu *Alecu Russo* (Rusu, dintr-o familie basarabeană), poezii populare şi în sfîrşit, imitîndu-le cu noroc, dădu, *hore, doine, cîntece haiduceşti*, o nouă culoare poeziei româneşti. Aceste doine, unite cu poezii triste, închinete iubirii lui pentru *Elena Ne-*

gri, o prietenă care a murit în tinereță, *Lăcrămioarele*, alcătuiesc cel dintîi volum al lui Alecsandri.

Ajungînd, împreună cu Kogălniceanu și Negruzzi, să conducă *Teatrul* din Iași, același scriitor tînar începu să fixeze tipurile societății moldovenești de atunci : boieri de modă veche, tineri înfumurați, căroră li se zicea „bonjuriști“, „duelgii“ și „pantalonaři“ (fiindcă salutau lumea cu „*bonjour*“, purtau pantaloni de modă franceză și provocau la duel), croitori nemți, cămătari evrei și altele, într-un șir de piese care au făcut veselia mai multor generații.

Intr-o privință, însă el n-avea dreptate. La boierii cei vechi era și multă omenie, multă gospodărire și cumpătare, multă credință și multă iubire a țării. Pe cînd unii dintre tineri n-aveau decît *forma apuseană*, limba țării n-o vorbeau și n-o scriau, averea părintească o risipeau, viața de familie o desprețuiau, de moșiile lor nu căutau, ci-și pierdeau banii pe la mesele de cărți ori prin orașele scumpe din străinătate ; nu credeau în nimic decît în cele mai brutale plăceri și în cele mai nelegiuite aventuri.

Pe lîngă Kogălniceanu și Alecsandri se strînseră și alții ; astfel, *Alexandru Donici*, dădu, într-o formă sprintenă și într-un stil desăvîrșit, fabule cu subiectul luat în parte din literatura rusească.

De la o vreme, după ce „Dacia literară“ fusese suprimată de guvern, tinerii ajutați acum de *Ion Ghica* și de scriitorii cei mai însemnați din București, scoaseră „Propășirea“, „foaie literară și științifică“. De la început, i se arătă guvernului că este o publicație periculoasă, și revista trebui să iasă fără titlul acesta de „Propășirea“, care se părea atîngător pentru cîrmuire. La urmă, și 'această revistă a fost închisă.

Kogălniceanu întrebuintă însă acest timp și pentru o operă de cel mai mare folos : el dădu la iveală atunci *cronicile țării (Letopisețele)*, în trei

volume mari. Îndată de la București i se răspunsé prin tipărirea unei reviste de istorie, „Magazinul istoric pentru Dacia“, scoasă de ardeleanul *Laurian*, — care făcuse bune studii de istorie și filosofie în Apus și avea teorii originale despre limbă ca și despre școală, în direcția *latinistă* exagerată, — și de un tânăr care servise în armata munteană, *Nicolae Bălcescu*. Fiu de boierinaș muntean, Bălcescu 'a învățat în țară, la Liceul Sf. Sava, fără a merge deocamdată în străinătate. Era prieten cu frunțașii tinerimii muntene. Deși slab trupește, și-a dat cele mai mari silinți pentru a ști tot ce se scrisese cu privire la istoria neamului său. Din dragoste pentru țară, se făcu ostaș, subofițer nobil sau, cum se zicea, iuncăr; guvernul l-a amestecat într-un complot, l-a osîndit și l-a ținut închis mai mult timp, prăpădindu-i-se sănătatea pentru toată viața.

XLVIII

LUPTA POLITICĂ PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR ȘI BIRUINȚA IDEILOR DE LIBERTATE

1. Cum vedem, și la București și la Iași, și aici ca și la *Brașov* se scria acum pentru *întreaga Dacie*, pentru *românii de pretutîndeni*. Idealul românesc se înălțase, prin urmare, față de trecut; acumă toți rîvneau la o *unire* în formele culturale; apoi, dacă se poate, și la unirea vieții politice. Aceasta este, fără îndoială, o ispravă cu mult mai presus de aceea pe care 'au făcut-o, prin gosopodăria lor bună, guvernele de atunci.

Tinerii, moștenitori ai programului boierului *Ioan Cămpineanu*, de pe la 1840, *doritor de a vedea unite*

toate țările românești, își inchipuiau că pot să prefacă răpede viața politică interioară a Principatelor, introducînd în ele libertatea de care se bucurau francezii. Cînd aceștia făcură, la începutul anului 1848, o revoluție care dădu jos pe regele Ludovic Filip și aduse proclamarea Republicii, mișcări asemănătoare se petrecură și la noi.

Ele fuseseră pregătite de anume înțelegeri mai vechi. După ce acei boieri de la 1822 pe cari ceilalți îi porecleau *cărvunari* (*carbonari*) alcătuiseră, mai ales în Moldova, planuri de prefacere a țării, unul din ei, vornicul *Iordachi Drăghici*, ajungînd conducătorul* lui Ioan Sandu Sturza, cîștigă pe acesta pentru o *Constituție*, pe care consulatul rus o răpi. Boierul Ioan Câmpineanu duse o opoziție patriotică împotriva tendinților de cotropire rusească în epoca Reglementului Organic, călătorind pentru scopul de unire românească în Apus pe vremea alianței franco-engleze. Eliad își bătut joc cu spirit de consuli atotputernici și de agenții lor. Societăți literare, ca *Societatea Filarmonică*, își aveau și scopurile lor politice. Asociații politice revoluționare, ca aceea intitulată „*Dreptate-Frăție*“, se ivesc chiar pe vremea lui Bibescu Vodă. Și în Moldova se alcătuiră adevărate conspirații pentru prefacerea țării, dar poliția lui Mihai Sturza li dădu de urmă.

Trebuie să se însemne și aceea că, în numele unor tineri din București, Ion Ghica îndemnă din nou pe domnul Moldovei să ia asupra-și greaua sarcină de domn al Unirii, dar prudentul Vodă Sturza refuză.

2. În Moldova, nemulțămii, între cari erau toți fruntașii literaturii tinere, fură descoperiți, aruncați prin mănăstiri, spre pedeapsă, sau siliți să părăsească țara.

Ei erau șefii intelectuali al țării. Între cei ce fugiră se aflau Kogălniceanu și Alecsandri; între cei prinși, cari scăpară mai greu, fu *Gheorghe Sion*, poetul politic al timpului, după exemplul francezului Béranger, și tinărul *Alexandru Cuza*. A-

* Sic ! (n. ed.).

ceastă văzu în pribegie marea adunare revoluționară a ardelenilor din același an.

Fugarii moldoveni aflară în *Bucovina* cea mai bună primire în sinul familiei de origine greacă, dar cu totul românizată, *Hurmuzachi*. Bătrînul *Doxachi*, care petrecuse multă vreme în Moldova, fiii lui, dintre cari Eudoxiu a ajuns un vestit istoric, fetele — una din ele fu mama poetului *Petrino*, — îi primiră la Cernauca, moșia lor, ca pe niște fii și frați iubiți. Hurmuzăcheștii au scos atunci și foaia „*Bucovina*“, care trăi numai cîteva luni, dar dădu cea dintîi afirmare națională a românilor pe pămîntul *Bucovinei*, care era al lor de drept istoric.

3. În Țara Românească însă, tinerii se arată mai îndrăzneți : unii dintre dînșii merseră chiar pînă acolo încît traseră cu pistolul asupra lui Vodă Bibescu, fără a-l răni însă. Cîteva zile mai tîrziu, Bibescu, adînc impresionat de această încercare de crimă, abdică, lăsînd puterea în mîinile revoluționarilor. Aceștia se adunaseră la *Islaz*, în Oltenia, și răs-pîndiseră un proiect de *Constituție*, scris de *Eliad*, numiseră un *guvern provizoriu*, cîștigaseră cîteva cete de soldați și în fruntea lor mergeau, prin Craiova, la București. Aici se stabilește o cîrmuire vremelnică, la începutul lui *iunie 1848*.

4. Un astfel de guvern nu putea să aibă nici un viitor. Pe de o parte, *turcii*, cu toate măgulirile ce li se făceau, nu puteau să-l recunoască, decît numai trecător, iar rușii erau hotărîți să înăbușe revoluția cu orice preț. În sfîrșit, chiar între cîrmuitori nu era nici o înțelegere, *Eliad* se credea acum un *Hristos* coborît pe pămînt. El reprezinta interesele conservatoare și nu voia să știe de ideile franceze liberale pe care le predicau *Rosetti*, *Bălcescu*, pe lîngă alții, cam de aceeași vîrstă cu dînșii, cari nu fuseseră

amesecați însă în viața literară, precum *Ion Brătianu*, caracter vioi și simpatic.

După multe frământări, și fără a se lua nici o măsură însemnată — o *comisiune de țărani și proprietari* chemată pentru a hotărî *chestia rurală* ținu în zădar câteva ședințe și fu dizolvată apoi de *Eliad*, — revoluția a fost înăbușită de turci, cari merseră asupra Bucureștilor, fără gând dușmănos însă.

Revoluționarii, pe cari Franța nu-i ajută, precum nădăjduseră, crezuseră că s-au înțeles cu trimesul sultanului, *Soliman Pașa*. Îndată, supt presiunea rusească, se dădu însă ordinul de ocupație. Revoluția se putea privi ca încheiată, *Fuad Efendi* căpătă misiunea de a isprăvi cu această „răscoală“.

Totuși, cînd turcii ajunseră în *Dealul Spirii*, lângă cazarma oștirii pămîntene, neîncrederea, de o parte și de alta, aduse o ciocnire, în care turcii suferiră multe pierderi, iar parte dintre ai noștri muriră eroic —, lucru însemnat, fiindcă de multă vreme nu se mai luptaseră ostași români împotriva străinilor.

Astfel se înăbuși revoluția. O *călmăcămie* (cailămacam înseamnă, după turcește, „locuitor de domn“ sau „ispravnic de Scaun“, cum se zicea mai de mult) fu așezată. În fruntea ei se găsea bogatul boier *Constantin Cantacuzino*. Peste câteva luni, turcii și rușii se înțelegeau, și încheind convenția de la *Balta-Liman 10 april/1-iu mai 1849*), hotărau că domniile noastre nu vor mai stăpîni decît iarăși numai *șapte ani* și că țările române vor fi ocupate pînă ce se avea siguranța că liniștea este trainică.

5. Revoluția de la 1848 a avut un răsunset și în *Ardeal*. După răscoala lui *Horea* se încercă în zadar, din partea amînduror *episcopilor români*, a celui unit (din *Blaj*), ca și a celui neunit, o „plîngere“ către cîrmuire, cerînd ca și neamului acestuia oropsit să i se facă o parte în drepturile politice de care ar

trebui să se bucure orice locuitor al țării, așa-zisul, de protivnici, „*Supplex Libellus Valachorum*”¹. Ca și pe vremea episcopului Inochentie, Statele ardelenene, care înfățișau pe *cele trei nații* stăpînitoare, se arătară fără înțelegere și fără milă. Mai trecură încă cin[cî]zeci de ani fără să se facă altă schimbare decît acelea pe care le voia, pentru scopuri fiscale sau militare, guvernul. Dar, cînd ungurii se ridicară împotriva Casei de Austria și cei din Ardeal cerură unirea acestei provincii cu Ungaria cea mare, românii se mișcară la rîndul lor.

6. Data aceasta, *inteligenta* stătea în fruntea lor, mai ales tinerii cari urmaseră la școala de drept din Cluj, ca *Papiu Ilarian*. Unul dintre tineri, *Simion Bărnuț*, vorbi foarte frumos înaintea mulțimii uriașe adunate pe cîmpul din marginea *Blajului*, lîngă apa *Tîrnavelor*, *cîmp* care se numește de atunci al *Libertății* (3 mai 1848). Peste cîteva luni, cînd împrejurările ardelenene ajunseră la criză, românii luară armele, avînd în fruntea lor pe avocatul *Avram Iancu*, fire cavaleriească și vitează, care urmează, într-o formă mai nobilă a spiritului, lui Horea, în țara de munte a căruia se născuse și el. În același colț unde se luptaseră țărani de la 1780, se luptă și *Avram Iancu* împotriva răsculaților unguri. Ca și Horea, el arăta că nu voiește altceva decît stăpînire dreaptă din partea împăratului. Se dădură lupte eroice în acest unghi de țară, femeile bătîndu-se alături cu bărbații, prin pădurile munților sau pe povirnișurile de stîncă. Dar *Avram Iancu* n-avea pe cine să se razime, înțelegerea propusă din partea răsculaților unguri nu era sinceră și astfel hotărîrea lucrurilor rămase să o dea nu el, ci împrejurările.

¹ *Supplex Libellus Valachorum* a fost întocmit în anul 1791 și trimis împăratului Leopold al Austriei (n.ed.).

Unii dintre tinerii revoluționari cari fugiseră de la noi, ca Bolliac și Bălcescu, credeau să poată împăca pe români cu ungurii, aceștia recunoscînd neamului nostru dreptul de a trăi deosebit în cultura lui și cu idealele lui. Ceea ce-i îndemna era frăția firească între revoluționari. Dar acest gînd n-avea nici o seriozitate, cum au dovedit-o și împrejurările următoare.

Ungurii fură biruiți după sosirea rușilor, cari ocupaseră Principatele, pe Murăș, la Șiria (Világos) și între măsurile pe care le luă tînărul împărat *Francisc Iosif*, după potolirea revoluției, a fost și acordarea de *drepturi românilor*.

Rînd pe rînd, ei căpătară o *Mitropolie pentru uniți* (1850)¹, și apoi după trecere de cîțiva ani de zile, o alta *pentru neuniți* (1860)².

7. Cel dintîi mitropolit al ortodocșilor a fost *Andrei Șaguna*, macedonean de obîrșie, om foarte bine privit la Curte și care a jucat în 1848 un rol foarte însemnat. Românii avură voie să întemeieze prima *Asociație culturală a lor*. Foaia din Brașov urmă și mai departe, și în curînd apărură și alte înfățișări de viață culturală sau de ideal politic ale neamului nostru de acolo: ziare, reviste, cărți de școală, poezii.

Cît privește pe viteazul conducător de la 1848, *Avram Iancu* a refuzat orice răsplată din partea împăratului, și zguduit de nedreptate, poate și de grozăviile pe care le văzuse, înnebuni în curînd și străbătu satele fără să aibă nici un adăpost; cînta numai din fluier doine în care-și alina durerea sufletei.

¹ Episcopii sufragane se dădură la *Gherla*, *Oradea Mare* și *Lugoj*, un vicariat la *Sighet* (Maramurăș) (n. a.).

² Episcopii sufragane la *Arad* și *Caransebeș*, vicariat la *Oradea Mare* (n. a.).

tului. A murit, mai târziu, în casa unui străin, unde venise să se oploșească.

XLIX

DOMNII CONVENȚIEI DE LA BALTA LIMAN

1. După încetarea republicii de la 1848 și încheierea Convenției de la Balta Liman fu numit ca domn muntean fratele lui Vodă Bibescu, înfiat de bogatul boier oltean *Știrbei*, și care-i purta pentru aceasta numele, *Barbu Dimitrie Știrbei*. În Moldova, *Mihai Sturza* fusese silit să plece în urma acestor încurcături și astfel locul lui fu luat de încă tânărul și frumosul *Grigore Alexandru Ghica*, fire de idealist nobil, gata la cele mai mari jertfe, dar minte cu mult mai puțin cumpănită și cîrmuitor cu mult mai slab decît *Știrbei*. Aceștia avură în grija lor țările noastre pînă la viitorul război între ruși și turci, în 1853.

2. Ei au făcut multe lucruri folositoare. Li se datorește și o întregire a *legislației agrare* (pentru *pămînt*). Învățămintul *național* a fost reorganizat de dînsii. Sfătuitoarul lui Ghica în ce privește școala a fost *Laurian* însuși. Domnul Moldovei a pus să se tipărească la Iași, *Cronica* lui Șincai. Oamenii de la 1848 îl înjurau și-l serveau cu credință.

3. Pe atunci, învinșii Revoluției, după multele primejdii ce le îndurară, se găsiră împreună la *Paris*, centrul lumii liberale, unde se aflau și atîția pribegi din Ungaria și Polonia. Ei aveau aci adunările lor și din nenorocire aduseseră și patimile care-i deosebeau și li stricau planurile. Erau în legătură cu

miniștrii statelor celor mari, scriau memorii și făceau expuneri care aveau drept scop câștigarea opiniei publice apusene pentru întemeierea la noi a unei vieți libere și, dacă este cu putință, Unirea Principatelor scăpate de protectoratul rusesc.

4. În această vreme mulți dintre dînșii au pierdut însă pentru totdeauna înțelegerea desăvîrșită a țării și au suferit din partea culturii franceze o înfriurire atît de covîrșitoare, încît nu s-au putut libera de dînsa toată viața. Astfel Alecsandri, care scrie aici o parte din amintirile sale sentimentale, cărora li zice *Suvenire*, cu un cuvînt francez, schiadește o mare parte din poeziile sale de tinereță și capătă de acum înainte o întorsătură de spirit care nu-i mai îngăduie libertatea și spontaneitatea de la început.

Traducerile în limba franceză ale poeziilor romanticilor noștri au contribuit la cunoașterea sufletului nostru în Apus. Prietenii prețioase legau pe pribegi de oameni ca marele istoric *Michelet* și ca vestitul agitator al ideilor nouă *Edgar Quinet*, care, cum am spus, luă în căsătorie pe fiica lui Asachi, „moldo-velahii“, ajunseră cunoscuți și iubiți de publicul european.

Totuși în surgunul apusean scrie *Bălcescu*, care se și sfîrși în aceste zile de restriște, murind tînăr la Palermo, *Istoria lui Mihai Viteazul*, o adevărată poemă înălțată în amintirea viteazului domn cu sfîrșit tragic.

Lucrarea n-a fost isprăvită. Din ea s-a tipărit întîi numai un capitol, într-o revistă. Tîrziu de tot, manuscrisul lui Bălcescu a fost publicat în întregime.¹

Cît privește pe *Kogălniceanu*, el se întoarse în Moldova după cîtăva vreme, dar nu mai aducea tra-

¹ A fost publicată parțial în „Revista română pentru științe, literă și arte“ (1861) de Alexandru Odobescu. Prima ediție integrală a dat-o același în 1878 (n. ed.).

gerea de inimă pentru literatură, nici râvna de organizare pe care o avuse pe vremuri.

Un timp, toate talentele românești — și Alecu Russo, care dăduse atunci minunata *Cîntare a României*, în care se arătau suferințele și dorurile neamului, în fraze ca ale Bibliei, — fură adunate la revista „România literară”, în fruntea căreia stătea Alecsandri.

L

LUPTA POLITICA PENTRU UNIRE

1. La 1853, pe urma încurcăturilor produse în chestia *Locurilor Sfinte*¹, oștile rusești trecură Prutul și luară în stăpînire amîndouă Principatele. Domnii fură îngăduiți o bucată de vreme în Scaunul lor, dar pe urmă trebuiră să plece.

Ocupației rusești îi urmă ocupația *austriacă* și aceiași domni fură chemați din nou pentru a stăpîni alături de generalii împărătești. Austria se gîndea la anexarea Principatelor; de aceea și trimise la noi comandanți de origine italiană (feldmareșalul Coronini). Nici planul Austriei nu ajunsese la îndeplinire însă. Puterile europene se amestecară în războiul Crimeii, biruind pe ruși și li impuseră *pacea de la Paris*.

¹ Eliberarea Locurilor Sfinte (între care mormîntul Mîntuitorului) a constituit pretextul pentru declanșarea războiului Crimeii. Rusia a atacat Imperiul Otoman începînd cu ocuparea Principatelor Române aflate sub suzeranitatea acestuia (n. ed.).

În actul de pace (18/30 mart 1856), care dădea Moldovei înapoi cele trei județe de jos ale Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Izmail), se prevedea o nouă orînduire a Principatelor, care erau să scape definitiv de supt protectoratul apăsător al Rusiei. Această orînduire rămînea să și-o deie ele însele printr-o *adunare* chemată anume și care primi numele ciudat, prin împărecherea unui cuvînt turcesc cu unul latinesc, de *Divan ad-hoc*.

Alegerile pentru acest Divan ad-hoc trebuiau să se facă supt supravegherea unui *caimacam*, și caimacami fură numiți : în Muntea Alexandru Ghica, blindul domn de odinioară, iar în Moldova un grec de obîrșie bulgărească, tînărul fiu al caimacamului Moldovei din 1821, *Nicolae Vogoridi*, care ținea pe fata poetului Conachi, dar era un om cu totul ușuratic, incapabil și dușman hotărît al scopurilor noastre, ca unul ce însuși vîna domnia.

2. Astfel alegerile se făcură în Țara Românească așa cum dorea partidul național, iar în Moldova așa cum voise Vogoridi. Se ridicară plîngerî energice împotriva sistemului de terorizare prin administrație care fusese întrebuintat. Tinerii moldoveni cari luptau pentru libertate și unire păstrasă legăturile lor în Franța ; alegerile fură casate, se făcură altele și, data aceasta, ieșiră cu o mare majoritate *unioniștii*, partizanii Unirii Principatelor.

Dezbaterile Divanurilor ad-hoc țînură mai multe luni de zile ; ele sunt de cea mai mare însemnătate, fiindcă atunci, pentru întîia oară, se vorbea într-o Adunare aleasă liber despre interesele cele mai mari ale neamului. Și *țărăni* se înfățișară bine în Adunarea moldovenească și arătară frumos plîngerile lor. Țărănimea voia, în amîndouă Principatele, să înlătore *boierescul* sau *claca*, lucrul impus pe pă-

mintul proprietarului și să i se dea voie a-și răscumpăra, printr-o plată făcută în orice condiții, locul de casă, livezile, fînețele, pășunile și ogorul care era de trebuință pentru viața fiecărei familii. Dorințele Principatelor fură înfățișate înaintea forului european, căruia ele-i erau supuse prin tratatul din Paris (1857).

Între dorinți era și aceea a *Unirii Principatelor*, — pe lângă altele care corespundeau ideilor celor mai liberale. *Conferința*, adunată potrivit cu tratatul de pace, în *Paris*, discută mai multă vreme aceste dorinți ; ea dădu, la urmă, Principatelor un regim nou, al Convenției (7/19 august, ratificată la 2 octombrie st. n. 1858), regim mult mai bun decît acel al Regulamentului Organic. Dar, îngăduind Moldovei și Țării Românești să se numească de acum înainte *Principatele-Unite*, Convenția hotăra că ele vor avea doi domni deosebiți și că singura legătură între dînsule va fi *Comisiunea* de optsprezece membri care va discuta, la *Focșani*, legiurile potrivite pentru amîndouă țările. În același timp se prevedeau măsuri umilitoare, d. ex., ca înțelegerile Porții cu apusenii, așa-numitele capitulații, să aibă mai departe valoare și la noi (deci consulii păstrau dreptul să judece pe supușii lor).

LI

ROMÂNIA UNITĂ : CUZA VODA

1. Acum se trecu la alegerea domnilor, supt o căimăcămie de cîte trei boieri, care înlocuise pe cea precedentă.

În Moldova erau doi partizani ai Unirii și anume : *Anastase Panu*, din Huși, vestit cuvântător, și *Vasile Sturza*, pe lângă cari rămânea fără putere Ștefan Catargiu. În Țara Românească fură numiți oameni mai puțin cunoscuți, dintre cari doi boieri mari, cari nu iubeau pe tineri și idealele lor.

Candidații erau mulți. În Moldova se înfățișă fostul domn *Mihai Sturza* și fiul său cel mai mare, *Grigore*. Mulți alții trăgeau și ei nădejde de domnie, și printre ei se aflau și frunțașii tineretului.

Astfel Vasile Alecsandri, pe care dușmanii Unirii îl acoperiră atunci cu cele mai grosolane insulte.

La urmă însă, toți oamenii cu sentimente patriotice se uniră asupra persoanei unui prieten al lui Kogălniceanu și lui Alecsandri, care fusese prin Paris, unde-și făcuse studiile, și prin Ardeal, la 1848, și apoi, întors în țară, intrase în oaste și înaintase foarte răpede, ca pe vremea lui Vogoridi, pînă la gradul de colonel. Alexandru, fiul lui Ioan Cuza, rupsese îndată cu ocrotitorul său, caimacamul, și, fiind cîrmuitor la Galați, el arătase sentimente foarte frumoase. Era un om înzestrat cu înalte însușiri, hotărît, gata de jertfă, lipsit de patima banului ; dacă-i plăceau petrecerile, și i-au plăcut și ca domn, el n-a nenorocit, cum spune un biograf al său, nici o familie. Ceea ce-l ridică însă mai presus de cei mai mulți contemporani ai lui e popularitatea, iubirea pentru cei mulți și săraci și lipsa de orice despreț și măreție în legăturile cu dînșii.

Doamna Elena, născută Rosetti (†1909), a lăsat amintirea unei sfinte, care n-a cunoscut lumea decît pentru ca să ajute și să ierte. După moartea soțului ei, a căutat bolnavii în spitale și a dat averea ei săracilor, murind supt acoperămint străin cu amintirea marelui domn în inimă.

Însușirile arătate au făcut ca Alexandru Ioan Cuza, ales ca domn al Moldovei (5 ianuar 1859) și

în curînd al Țării Românești (24 ianuar 1859), să fie iubit de mulțime încă de la început. Era un semn bun ; parcă se prevedea că noul stăpînitor al ambelor Principate, îndeplinitorul Unirii, va fi în același timp și dezrobitorul țăranilor.

2. Domnia lui Cuza a ținut de la 1859 pînă în februar 1866, șapte ani în capăt. Rareori s-a văzut o stăpînire mai plină de fapte. Alexandru Ioan I avea înaintea lui o țară care nu era deprinsă a trăi unită și în care pe lîngă atîtea deosebiri, uneori dureroase, între *moldoveni* și *munteni*, erau și motive de neînțelegeri și de gîlceavă între deosebitele clase și *partide personale*. Multă vreme se pierdu în discuții zădarnice, atît în cele două Camere, cît și în Comisiunea de la Focșani, pînă la unirea definitivă din 1861-2. La administrație, la îmbunătățirea finanțelor, la alcătuirea unei oștiri vrednice de acest nume nu putea să se gîndească domnul atunci cînd avea înaintea lui trei probleme mari : *recunoașterea de către Europa, și mai ales de către Poartă, a Unirii Principatelor* supt același domn, adecă problema intemeierii statului care, de la 1861, se chema, cu un singur nume, *România*, al doilea, *rezolvarea chestiei mănăstirilor închinat*e și al treilea *împroprietărirea țăranilor*.

3. Mulțămită mai ales dibăciei diplomatice a lui *Costache Negri*¹, scriitor în tinereța sa, și prieten

¹ Negri, dintr-o familie de obîrșie grecească, dar romanizată cu totul, a fost fratele Elenei pe care a iubit-o Alecsandri, închinîndu-i *Lăcrămîtoarele*. Era un om de mare frumuseță, de moravuri foarte curate, lipsit și de ambiție și de pofta banilor. N-a umblat să strîngă ceată în jurul său, ci a stat gata să răspundă singur la orice chemare a țării. A murit sărac ; mormîntul lui se vedea în cimitirul de la Tîrgu-Ocnei, acum distrus de dușmanii din 1916-7, unde casele lui părintești cădeau în ruină. A scris și a lăsat versuri și frumoase pagini în proză (n. a.).

cu Alecsandri și Kogălniceanu, se ajunsese la o înțelegere cu turcii. Aceștia dădura un *firman*, pe care Alexandru Ioan I îl numi *act*, și prin care se prevedea Unirea, dar pe timpul vieții lui numai și se suspenda, fără a se desființa, Comisiunea de la Focșani.

În ceea ce privește moșile mănăstirilor închinăte toate stăruințele care se făcure la Constantinopol fură zadarnice. Călugării cari se simțeau sprijiniți de ruși, cu toate că aceștia secularizaseră de mult în Basarabia averile mănăstirilor răsăritene, se împotriviră cu îndărătnicie și răspîndiră în toate părțile broșurile lor de protestare. La urmă, chestia se mîntui printr-o măsură îndrăzneată : în decembrie 1863, Camerele declarară că averile mănăstirilor sunt secularizate, dar că se va da o despăgubire călugărilor ; deoarece aceștia, nădăjduind zile mai bune, nu făcure nici un pas pentru primirea acestei sume, se hotărî, peste patru ani de zile, că întreaga chestie este isprăvită. Astfel se căpătă din nou o cincime din pămîntul național.

4. În chestia țărănească, Cuza întîmpină multă vreme o împotrivire înviersunată. Luptau pentru vechea teorie că proprietarul e deplin stăpîn, iar țaranul numai un chirieș, neavînd nici un drept asupra pămîntului pe care-l lucra din generație în generație, reprezentanții boierimii, Grigore Sturza din Moldova¹, iar în Țara Românească, Dimitrie Ghica, fiul domnului de la 1822, precum și talentatul orator Barbu Catargiu, care a fost împușcat după cîtăva vreme, de o mînă necunoscută, cînd ieșea de la Cameră². Liberalii înaintați, ai lui Rosetti și Brătianu,

¹ Fiul lui Mihai Vodă (n. a.).

² Catargiu era un om de talent și de credință, care a fost bucuros să primească și moartea pentru ideile sale (n. a.).

urau pe domn, pe care-l priveau ca pe un despot care împiedica proclamarea republicii. La urmă, Cuza chemă ca președinte al Consiliului de Miniștri pe *Mihail Kogălniceanu*, și acesta aduse încă o dată înaintea Camerei, într-o formă îndreptată, vechiul proiect de lege care hotăra că fiecare țăran va rămînea stăpîn pe partea de pămînt ce i se dăduse potrivit cu Regulamentul Organic și va plăti despăgubiri, în curs de zece, cincisprezece ani, proprietarului. Camera nu voi să primească legea și atunci Cuza făcu *lovitura de stat* de la 2 maiu 1864. Prin această lovitură de stat, care suprima Constituția de atunci, a Convenției de la Paris, și trimetea pe deputați înapoi acasă, el stabili ca nou așezămînt al țării *Statutul*, imitat în nume și forme după Statutul regalității italiene. Un *plebiscit* — întrebare a poporului, care trebuia să iscălească în condici, — făcut după datinele Revoluției Franceze, primi Statutul. Domnul avea dreptul să guverneze, cu decrete, să prelungească budgetul fără a întreba o Cameră, să numească pe președintele Camerei și să creeze un Senat cu jumătatea membrilor numiți; un Consiliu de Stat trebuia să pregătească legile; totodată cercul alegătorilor se lărgi cu mult.

5. Doi ani de zile în urma loviturii de stat se purtă o luptă înviersunată împotriva domnului; acesta știu să se apere fără a pedepsi.

În vara anului 1865 căpeteniile „roșilor” puseră la cale o răscoală, cu ajutorul unor oameni rău sfătuiți. Cuza lipsea din țară; la întoarcere el iertă pe toți aceia cari voiseră să-l răstoarne.

La urmă, în februar 1866, dușmanii lui îl scoaseră, printr-o conspirație în oștire, după ce, cu cîteva luni înainte, el însuși declarase că este gata să abdice și să fie din nou, amestecat cu ceilalți cetățeni ai țării, colonelul Alexandru Cuza.

Palatul fu călcat noaptea de conspiratori. Cuza Vo-dă nu voi să se împotrivească. El plecă din România creată de el, știind că o astfel de mulțămire nu-i vine de la țara întreagă, care i-a păstrat cu evlavie numele, pînă în stratele cele mai adînci ale poporului. A murit încă tî-năr, la 1873, după ce declarase că nu se va mai întoar-ce, pentru a nu tulbura starea de lucruri creată prin a-legerea principelui Carol. Scrisoarea lui către noul stă-pînitor e o supremă dovadă de loialitate și dezinteresare.

Înmormîntarea lui, la Ruginoasa, s-a făcut în mijlocul durerii obștești; cu lacrimi calde l-a pomenit genialul lui tovarăș de grea luptă și de amară răsplată, Kogălniceanu. Iar cînd, la 1909, s-a serbat o jumătate de veac de la U-nire, numele lui Alexandru Ioan I a fost pe toate buzele, și piatra săracă a mormîntului de sat din Ruginoasa a părut că se clătește din loc pentru ca umbra eroicului domn să se ridice uriașă înaintea timpurilor nouă.

6. Țara trecu prin cîteva luni de primejdie, căci unele puteri europene se gîndeau la o intervenție și chiar la distrugerea Unirii Principatelor. Rusia ațîță chiar turburări în Iași, în vederea 'acestei desfa-ceri.

Înaintea tulburărilor înteleite de ruși, unealta a fost Nicolae Roznovanu, care se visa domn al Moldovei. Mi-tropolitul Calinic Miclescu avu slăbiciunea să iasă cu cru-cea în mînă înaintea poporului. Represiunea din partea Locotenenței domnești fu însă nedibace și fără folos sîn-geroasă.

Contele de Flandra, Filip, fratele regelui Belgiei, ales prin plebiscit ca domn al României — Divanul ad-hoc chiar își arătase dorința de a avea un *prin-cipe străin*¹, dintr-o *dinastie europeană*, și Cuza pri-mise această condiție, — refuză din motive de să-nătate. Atunci fu ales principele *Carol de Hohen-zollern*, din ramura Sigmaringen, fiul principelui Carol-Anton, care fusese ministru liberal al Pru-siei. Alesul era *coborîtor prin femei, după tată, din*

¹ S-a vorbit de contele de Flandra și atunci (n.a.).

Murat, regele francez al Neapolei iar după mamă, din Ștefania de Beauharnais, fiica adoptivă a lui Napoleon I-iu, ca rudă a împărătesei lui, Iosefina. Principele Carol, care păstra, prin bunica Ștefania, măritată cu marele duce de Baden, legături cu împăratul Napoleon al III-lea, avu curajul de a primi alegerea, și astfel el intră, și cu voia acestuia, pe teritoriul românesc, la 10 mai 1866.

Pe vremea lui Cuza, studiile istorice, reprezentate prin oameni ca *B. P. Hasdeu* (n. 1834), venit din Basarabia, minte universală, în stare de a cuprinde și înnoi mai multe domenii ale științei și prin *Alexandru Odobescu* (n. 1834), fiul prietenului și generalului lui Alexandru Vodă Ghica¹, avură o dezvoltare multămitoare. Ardeleanul *Papiu Ilarian*, care a scris *Istoria revoluției de la 1848* în țara sa, veni dincoace ca avocat și îmbogăți prin publicații de izvoare² cunoștința trecutului nostru. Prin îngrijirea lui Odobescu, începu să se tipărească „*Revista română*“, care adună un număr de tineri munteni mențiți să fie în mare parte ilustrații ale țării. Din ne-

¹ Familia Odobescu n-are vechime. Alexandru, numit după Alexandru Ghica, s-a bucurat de cea mai aleasă creștere din partea mamei sale, fiica doctorului Caracaș. Încă în vîrsta copilăriei, scria foarte frumoase pagini franceze. A învățat la Paris și cea dinții scriere a lui e o *Călătorie la Londra*, care nu s-a publicat.* Mai tîrziu a intrat în diplomatie; a fost mulți ani profesor la Universitatea din București. A lăsat prețioase studii de arheologie și frumoase pagini de povestire, în nuvele istorice sau în *Pseudo-Kynegeticos*, titlu grecesc care înseamnă *Fals tratat de vînătoare* (se cheamă că făcea numai o prefață la un tratat de vînătoare al unui prieten). Față de spiritualul și mișcătorul Hasdeu, Odobescu e elegant, ales și împodobit (n.a.).

² *Tesaur de monumente istorice*, o publicație model (n.a.).

* *Călătoria la Londra* a fost publicată în „Convorbiri literare“ din 1915 și 1934 și republicată în 1965 (n.ed.).

norocire această revistă, care era o urmare, ca formă și ca spirit, a „României literare“, n-a avut dăinuire.

B. P. Hasdeu era urmaș al familiei de boieri Hîjdău înrudită și cu Ștefan Vodă Petriceicu (de aceea și-a zis el Bogdan Petriceicu-Hasdeu). Familia se mutase în Polonia, unde pierdu un timp conștiința românească și chiar după ce o recîștigă, bunicul și tatăl său au scris polonește și rusește. Bogdan Hasdeu a învățat dreptul în Rusia, a fost ofițer și apoi a trecut, încă foarte tînăr, la Iași. Aici începu a tipări, în trecătoare reviste întemeiate de dînsul, studii de istorie și filologie, care se deosebesc prin cunoașterea adîncă a subiectului, prin simțul critic fin, dar și prin imaginația poetică. După 1866 numai, el alcătuiește lucrările lui cele mai mari: *Archiva istorică a României*, culegere de documente slavone și în alte limbi, *Cuvinte den bătrîni*, texte de limbă veche românească și la urmă *Etymologicum Magnum*, dicționarul al graiului nostru, pe care el îl înțelese larg, ca o enciclopedie națională aproape. El a dat românilor și mai multe reviste, de cuprins, amestecat: „Traian“, „Columna lui Traian“, și la urmă, prin anii 1890, „Revista nouă“. A murit la 1907, în orașul Cîmpina.

LII

ROMÂNIA SUPT CAROL I CA PRINCIPE

1. Supt noul domn, țara și-a desăvîrșit organizația supt raportul *administrativ și economic*¹. S-au făcut noi mijloace de comunicație², introducîndu-se

¹ Prefecții și subprefecții sunt încă din vremea lui Cuza (n.a.).

² Cele dintii șosele — și din cele mai bune — le-a făcut Mihai Sturza (marea linie a Siretiului, pînă la Mihăileni, noua trecătoare spre Bucovina, întemeiată de el și numită după dînsul) și Vodă Știrbei (n.a.).

căile ferate¹, care, lucrate de companii străine, au trecut apoi în stăpinirea statului, fiind întregite de dinsul.

Statul român a avut mari greutăți din cauza necinstei cu care a lucrat întreprinderea de căi ferate Strousberg și din cauza pretențiilor, tirziu răscumpărate, ale companiei galițiene „Lemberg-Czernowitz-Jassy“. Rețeaua căilor ferate a fost ieftin și bine complectată de inginerii români (Școala de Poduri și Șosele din București a dat pe cei mai buni din ei).

Statul avea în 1916 și o linie de *serviciu maritim*, care ne lega și cu Alexandria în Egipt.

Cele dintii *tratate de comerț* se încheiară îndată după venirea în domnie a lui Carol I, începînd cu *Austria*, și comerțul românesc a căpătat mare dezvoltare (cel mai însemnat era însă, înaintea războiului, celui mare, comerțul cu Germania, care în toate voia să ne lege de dînsa). Convenția cu Austria, în 1875, deși dezavantagioasă pentru noi, era o necesitate politică, pentru că Austria, fie și pe preț bun, recunoștea drepul nostru de a încheia astfel de tratate.

Învățămintul rural a fost întemeiat însă cu adevărat numai de la 1900, și cu ajutorul iubitor al ministrului *Spiru Haret*; numărul școlilor din sate s-a înmulțit neconținut, pregătind generații de țărani știutori de carte și în stare a se ocupa, măcar în oarecare măsură, de afacerile publice.

Universitățile, întemeiate pe vremea lui Cuza, ca o dezvoltare a Academiei Mihăilene și a Colegiului Sf. Sava, au ajuns să fie adevărați factori de înaltă cultură și valoarea științii românești este acum recunoscută în Europa.

Numărul analfabeților era însă o primejdie națională și lipsei de cunoștinți despre ordinea de stat

¹ Intîia propunere a lor s-a făcut de Ion Ghica la 1847; intîiul proiect e de pe vremea lui Vodă Știrbei (n.a.).

i se datoriră, ca și motivelor de ordine economică, — exploatarea țăranilor de regimul arendășiei storcătoare, exercitată mai mult de străini —, grozavele răscoale țăărănești din 1907, după care guvernul prezidat de I. I. C. Brătianu (fiul lui Ion Brătianu) a încercat o *reformă agrară*, care a fost însă mai mult o nouă lege de tocmeli agricole ; se făcuse și o Casă Rurală, ca să cumpere moșii și să le vîndă la țărani, dar fiind amestecate și interese ale acționarilor (căci era și capital particular), ea n-a adus folosul ce se aștepta.

Universitatea din Iași e opera lui Kogălniceanu : ea s-a deschis în vremea cînd ideile de exclusiv naționalism ale lui *Simion Bărnuț*, marele cuvîntător din Cîmpul Libertății la 1848, stăpîneau spiritul tineretului. Era menită să continue mișcarea de idei pe care Kogălniceanu o începuse, hrănind cultura și deci viața noastră națională din izvoarele ei adînci și veșnice.

LIII

LITERATURA ÎN DOMNIA LUI CAROL I : MIȘCAREA REALISTĂ ȘI POPULARĂ

1. Cele dintîi timpuri din domnia lui Carol I au fost deosebit de grele, din cauza lipsei unor *partide* bine constituite și avînd în vedere numai *interesul public*, ca și din cauza neexistenței *moravurilor politice*. Kogălniceanu, oropsit pentru *lovitura de stat*, fără de care nu s-ar fi împroprietărit niciodată țăranii, n-avu nici o parte în cîrmuirea țării. I. C. Brătianu, care jucase un rol în numirea noului domn, ajunsese în opoziție, nu numai față de guvern, dar și față de persoana stăpînitorului. Și B. P. Hasdeu duse cea mai înviersunată campanie împotriva domnului. Un avocat din Ploiești, fost ofițer, unit cu alte persoane, între care un ofițer în activitate, se lăsară înșelați de zvonurile de biruință franceză în războiul franco-german și cercară a smomi trupele pentru proclamarea republicii la

Ploiești; o satisfacție cuvenită n-a căpătat-o domnul așa de greu jignit. Când, la 1871, colonia germană din București serba în chip indiscret și provocător, date fiind sentimentele de iubire pentru Franța ale tuturor, biruința asupra francezilor, se făcură demonstrații de stradă violente, izgonindu-se cei ce luau parte la banchet. Atunci Carol I, care se credea vizat prin aceasta, se gândi să abdice, Ion Ghica fiind președinte al Consiliului de Miniștri. Asigurările șefului conservator *Lascăr Catargiu*, om fără cultură, dar de o soliditate de caracter ca a vechilor boieri de țară, împiedecară săvârșirea unui act politic dezastros.

2. O mișcare de *înnoire literară* era însă de nevoie; înriurirea *literaturii franceze* 'ajunsesse prea cotropitoare, ea strica pînă și limba, așa încît poeților li era îngăduit să întrebuințeze orice cuvînt ce se afla în limba luată drept model. Cei mai mulți dintre scriitorii acestui timp nici nu se mai pot ceti; talentul lui *Bolintineanu*, care se exprimase frumos în *baladele* lui istorice, era în decădere; el se amestecă în lupta politică și răpede obosit, înnebuni, sfîrșindu-și zilele în ospiciul Pantelimon. *Alecsandri* ca și *Kogălniceanu* nu mai scriau.

3. Talentele sunt prinse din ce în ce mai mult de politică. Temperamente de oratori ca *V. Boerescu* (profesor de Universitate, legist), de ziariști (*Rosetti*) ies la iveală. „Românul“ „roșilor“ (revoluționari și în fond republicani) are o colosală *înriurare asupra opiniei publice*.

4. Înnoirea culturală a venit din *Iasi*, unde se formase un grup de tineri întorși de curînd de prin universitățile apusene. Ei n-aveau cunoștinți istorice întemeiate și nu puteau să lege mișcarea lor cu tradiția literară românească, așa de veche; învățaseră însă, în acele școli ale Germaniei cinstite și idealiste de atunci, ce e măsura și răspunderea pe care trebuie să le aibă un adevărat scriitor.

Începură a tipări, la 1867, supt titlul modest de „Convorbiri literare“, o revistă care asigură în cu-

rînd lumii românești, nu numai păstrarea limbii sănătoase, potrivită după graiul poporului, așa cum o alcătuiseră Eliad, Kogălniceanu, Alecsandri și Odobescu, nu numai o *ortografie mai cuminte* (față de a lui Cipariu), dar și un *șir întreg de glorioși scriitori*.

Îndrumătorul revistei era Titu Maiorescu (1840—1917), foarte însemnat și ca orator¹, ale cărui *Critice* cuprind răspingerea literaturii artificiale și dau principiile filosofice după care s-ar putea îndrepta literatura și cultura noastră; iubirea pentru artă, care ar fi mai presus de zbuciumul zădarnic al vieții, însuflețește aceste pagini deosebit de limpezi. Între povestitori se înseamnă prin limpeziciunea scrisului său și alegerea curată a subiectelor, *N. Gane*; prin adîncă pătrundere a sufletului țărănesc, *Ioan Slavici*, născut în Ungaria², în lumea țaranului de peste munți, și, prin putința de a înfățișa sufletul celui din Moldova, învățătorul și apoi diaconul *Ion Creangă*³.

Alecsandri, chemat la o nouă viață literară, scrie atunci *Pastelele*, scene din natură; apoi începe și o nouă *operă de teatru*, culegînd subiecte din trecutul românesc, ca *Despot Vodă*, sau din viața romană (*Fîntîna Blanduziei*, *Ovidiu*).

¹ Tatăl său, *Ion Maiorescu*, a fost, printre profesorii ardeleni veniți la noi, cel mai socotit în părerile despre limbă, despre cultură și despre viitorul național. Dezinteresat, de viață simplă, harnic, iubitor călduros al năamului său, dușman al relelor curente străine și al intrigilor politice și literare, el e în trecutul nostru școlar o însemnată *figură morală*, ceea ce e mai rar decît cel mai strălucit talent (n.a.).

² Ioan Slavici s-a născut în Șiria lângă Arad (n.ed.).

³ El a scris minunate povești și amintiri, țesute tocmai cum le-ar fi țesut un țaran mucalit (n.a.).

5. În fruntea scriitorilor celor noi stă *Mihai Eminescu*. Născut la 1850, dintr-o familie boierească modestă, în părțile de sus ale Moldovei, cetitor al literaturilor mari ale lumii, inițiat la Viena în filosofia germană contemporană, cunoscător, prin multe călătorii ce făcuse, al vieții românilor de pretutindeni, înțelegător al comorilor ce se cuprind în sufletul poporului, Mihai Eminescu a creat, în *lirică* sau cîntecul de iubire, ca și în *satiră*, un gen nou al poeziei, de o adîncime și putere de emoție care nu se mai întîlniseră pînă atunci. El a trăit în împrejurări grele, silit să-și cheltuiască puterile la redactarea unui ziar politic, „*Timpul*“, care nu ogîndea măcar întru toate convingerile lui, și la urmă muri doborît de nebunie. Eminescu e cel dinții care arată o deosebită iubire trecutului „boieresc“, pe care generația din 1848 îl combătuse.

6. Cel mai însemnat din poeții români după Eminescu, în același gen al liricei intime, este *Alexandru Vlahuță*.

Mișcarea literară începută, prin „Convorbiri literare“, de societatea „*Junimea*“, s-a urmat și mai departe ; ea stăpîni viața literară pînă în ultimii ani, cînd *elementul popular* și cel *istoric* s-au întărit și mai mult într-o literatură nouă, al cărei reprezentant mai desăvîrșit era ardeleanul *Gheorghe Coșbuc* († 1918). Generația de scriitori care înflorea în anii 1880 și 1890 a dat pe agerul observator de moravuri *Ioan Luca Caragiale* (mort la Berlin, unde se retrăsese), întemeietorul unui *teatru realist* și pe delicatul stilist *Barbu Delavrancea* († la Iași în 1918).

De la Coșbuc avem o întinsă operă lirică (afară de puține povestiri pentru popor). Ea se deosebește printr-o mare stăpînire a graiului, prin scurtimea energică a rostirii și prin felurimea metrului, dar e inferioară ca dulceată și adîncime operei lui Vlahuță (care a scris și povestiri și a

înriurit și spiritul moral și național prin predicăție de-a dreptul)¹. Caragiale, dintr-o familie de actori, a făcut satira, care nu se va uita, a societății noastre de la orașe, mai mult împoțonată cu împrumuturi străine decât în adevăr cultă. *Noaptea furtunoasă* și *Scrisoarea pierdută* sunt de o sobrietate expresivă fără păreche în literatura noastră. Drama *Năpasta*, din lumea țăranilor, zguduie, adînc. A scris și nuvele, din care cele mai multe-și bat joc de aceleași defecte ca și comediile, dar unele, ca *O făclie de Paște*, sunt drame adînc impresionante. Delavrancea, născut în marginea Bucureștilor, din părinți țărani, a scris mai bine decât oricine — și decât povestașul bucureștean *Petre Ispirescu*, — în limba bogată a săteanului din Muntenia. Încă de la vestita lui nuvelă, *Sultânica*, el a vrăjit pe contemporanii săi. În curînd, după ce fusese și ziarist, se vădi un mare meșter al cuvîntului, luînd loc ca orator îndată după Maiorescu, care era mai bogat în idei, mai logic și mergea sigur spre ținta lui. În ultimii lui zece ani el a dat și teatrului trei poeme dramatice din trecutul nostru, în care nu redă măreția lui, ci mai mult viața obișnuită, patriarhalismul din casă, petrecerile, glumele, hărtele. Cea mai însemnată prezintă pe Ștefan cel Mare bătrîn (*Apus de soare*).

7. Pe la 1900 se credea că literatura românească nu se mai poate dezvolta față de împrejurările cele nouă de viață, ceea ce ar fi fost un păcat de moarte, căci *singura literatură vie e aceea care urmează același drum cu societatea, primind înriuriri de la dînsa și prefăcîndu-le în influență proprie asupra societății*.

Atunci, la revista „Sămănătorul“, se începu o mișcare nouă, apropiînd scrisul iarăși de veșnicele lui izvoare : *viața adevărată de azi*, mai ales în stratele unde e mai puternică și vie (la noi, în cele țăărănești) și *trecutul național*, cu *tradiția* lui, ca și cu *figurile și stările de lucruri de odinioară*.

Dintre cei cari nu mai trăiesc astăzi, la „Sămănătorul“ au scris și poeții *Șt. O. Iosif*, *Dimitrie Anghel* și *Panait Cerna*, iar ca povestitor *Emil Gârleanu*.

¹ Desigur această comparație poate fi discutată (n.ed.).

În Revista „Convorbiri literare“, unde publicase nuvele și versuri și *Duiliu Zamfirescu*, dar și în „Sămănătorul“, a scris duiosul nuvelist *Ioan Brătescu-Voinești*.

Cuceritoare a fost intrarea în literatură a poetului ardelean, întâi cu o caldă notă de acasă, *Octavian Goga*.

Iosif, fiul unui profesor brașovean, și el însuși adânc cunoscător al literaturii germane, a fost cel mai senin dintre cîntăreții noștri: versul lui e de o simplitate aparentă neîntrecută, care ascunde cea mai cinstită muncă. Opera lui de traduceri e foarte întinsă. *Anghel*, ucenic al poetilor celor mai noi din Franța, a cîntat florile și a dovedit că nici o taină a versului nu-i e străină, dar mai ales s-a arătat un povestitor de un colorit cum nu mai e altul în proza noastră. *Cerna* s-a dovedit și poet al gîndului înalt și delicat cîntăreț al iubirii. *Gârleanu*, fost ofițer, a dat nuvele, în care sufletul lui gingaș și simțitor a găsit de la sine, prin sinceritatea creatoare, arta pe care alții o aduc din teorii. *Brătescu-Voinești* e un adânc străbătător de suflețe și un spirit filosofic original.

M. Sadoveanu a adus în nuvelele sale (mai ales *Știma lacului*) și în romanele care li-au urmat o bogăție de creațiune incomparabilă și totdeauna, în stil, o misterioasă armonie cuceritoare. Cu deosebită putere a descris viața țăranilor brăileni mai ales *C. Sandu-Aldea* († 1928).

În ultimele timpuri și știința numără oameni de o reputație universală. Ca istorici și-au însemnat numele, după *Gr. Tocilescu*, elev al lui Hasdeu (și patriotul romantic V. A. Urechia are lucrări istorice): *I. Bogdan*, creatorul slavisticii la noi († 1919), și *D. Onciul* († 1923), adînc cunoscător al istoriei mai vechi. Apoi *Șt. Orășanu*, *N. Dobrescu*, *C. Giurescu*, morți tineri, și cunoscătorul clasicismului în fapte și în gîndire, *V. Pârvan* († 1927). Studiile geografice sunt reprezentate de *Stmion Mehedintzi* și *G. Vâlsan*. După *P. Poni* († 1925) și dr. *C. Istrati* († la Paris în 1918), chimiști, după d-rii *Brândză* și *Grecescu*, botaniști, după *Bacaloglu*, fizician, științele despre natură și medicină au avut pe geologii *Mrazec* și *Murgoci* († 1924), pe bacteriologul *V. Babeș* († 1928), pe neurologul *Marinescu*, pe *I. Simionescu*, care e și un popularizator fericit al științei. Cele mai bune studii de geografia României le-a făcut francezul de *Martonne*.

În pictură, dacă *Teodor Aman*, a fost numit un imitator harnic și cinstit, *Nicolae Grigorescu*, prinzînd original natura românească, s-a așezat între pictorii mari ai lumii.

LIV

LEGĂTURILE CU STRĂINĂTATEA : AUSTRO-UNGARIA ȘI ROMÂNII DE SUPT COROANA SFÎNTULUI ȘTEFAN. „CHESTIA NAȚIONALĂ“

1. Legăturile cu puterile străine au fost întii nesigure și primejdioase ; era întemeiată frica unei înlăturări a domnului celui nou sau a unei îngustări a drepturilor României, dacă în războiul din 1866, dintre Austria și Prusia, cea dintii ar fi fost biruitoare. Chiar după ce Austria ieși zdrobită și trebui să se preschimbe în statul cu două cîrmuiri al Austro-Ungariei, neînțelegeri erau să se ivească din cauza dezvoltării culturale și politice a românilor din Ardeal.

Aceștia-și aveau acum solida lor organizație bisericească-politică ; mitropolitul *Andrei Șaguna* creă și *sinoade anuale*, la care luau parte, pe lîngă clerici, și delegați ai deosebitelor provincii bisericesti ale Mitropoliei.

Lui Șaguna i se datorește *tipografia* din Sibiu, foaia bisericească, dar și culturală și politică, „*Telegraful Român*“, reorganizarea *Seminarului*, prefăcut acum în nouă școală de preoție, și înzestrarea Bisericii ortodoxe din Ardeal și Ungaria cu *cărți de slujbă*, revăzute și foarte frumos tipărite. Tot de

la el pornesc și începuturile unei *literaturi bisericești* la ortodocșii de peste munți, cărți prelucrate mai ales din sîrbește. După multă luptă spornică și multe suferinți din partea celor fără recunoștință, marele arhiereu 'a răposat în anul 1873. E înmormîntat la Rășinari, lîngă Sibiu, aproape de căsuța unde stătuseră umilii săi înaintași din veacul al XVIII-lea. Serbările pentru centenariul nașterii sale, în 1909, ca și cele din 1923 (cincizeci de ani de la moarte), 'au avut o deosebită însemnătate prin aceea că mitropolitul Andrei a fost *comemorat de toată românimea*.

Cu gînduri curate, cu mult simț pentru unitatea românească mai presus de orice deosebiri confesionale, cu mult tact și multă demnitate, a lucrat pentru interesele noastre naționale mitropolitul din Blaj, contemporan cu Șaguna, *Alexandru Sterca Suluț*.

2. O bucată de vreme, românii avură *reprezentanții lor în Parlamentul din Pesta* încercînd în zădar să impuie acolo punctul lor de vedere, care consista în aceea că națiunea românească, fără să ceară a se dezlipi de Ungaria, înțelege să i se respecte limba și să fie administrată prin funcționari români, sau cari să înțeleagă limba românească. Apoi urmară mai mulți ani în cari românii, jigniți, renunțară la orice activitate politică : este așa-numita eră de *pasivitate*.

La 1892, însă, un *Memorand* fu înaintat împăratului Francisc Iosif din partea românilor. Aceasta aduse urmărirea celor cari-l redactaseră și judecarea lor în vestitul proces de la Cluj, care a scos la iveală figura de tribun a preotului din Șișești, *Vasile Lucaci* († 1922), care a intrat în temniță, cu ceilalți — în frunte fiind *dr. I. Rațiu*, — pentru neamul lor. Pentru apărarea intereselor generale românești se

alcătuiuse atunci la București *Liga Culturală* (1891). În urma procesului Memorandului, înflăcărarea pentru politică a românilor ardeleni a crescut neconținut, găsind tot mai multe simpatii în Regat. De la pasivitate s-a trecut la *reluarea activității*, și astfel un număr de deputați români se găsiră iarăși în Parlamentul din Pesta, chiar după cruntele alegeri de prigonire maghiară din 1910.

Între ei s-au distins: *Gheorghe Pop de Băsești* și *Teodor Mihali*, președinte al Partidului Național Român, prin prudența și măsura lor, *Alexandru Vaida-Voievod*, prin energie și avânt, *Șt. Cicio Pop*, prin puterea nezguduită a convingerilor sale și prin curajul său, iar, prin unirea calităților care pot face pe un om politic simpatic și adversarilor, *Iuliu Maniu*, merit a fi șef al guvernului ardelean.

3. Foaia românească „Tribuna“, care apărea în Sibiu, și fu înlocuită apoi prin altă foaie cu același nume care ieșea în Arad, a adus servicii esențiale cauzei românilor din Ungaria. Dar legea Apponyi a pus școlilor românești, care erau în legătură cu cele două Biserici, condiții așa de grele, încât trebuia jertfe mari pentru a le păstra.¹ S-a încercat 'a se introduce cu sila limba maghiară și în *învățămîntul religios*. Femei au fost osîndite la temniță pentru iubirea arătată limbii românești ori pentru nevinovata purtare a tricolorului.

Soarta românilor neliberi și legăturile pe care în chip firesc trebuiau să le aibă mai strîns cu noi, fiind cu toții un singur neam și avînd amintiri, multe și unele foarte recente, de viață politică împreună, alcătuiră astfel cea mai mare întrebare pentru români: chestia națională.

¹ Școli superioare, gimnazii aveau românii de-acolo la Brașov, Blaj, Beiuș, Brad, seminarii în toate centrele episcopale (n.a.).

Dar, cu toate greutățile ce rezultau din această luptă care se purta de neamul nostru în regatul Ungariei, primejdia unei cotropiri din partea Rusiei hotărî alipirea românilor din Regat la *Tripla Alianță*, alcătuită din Germania, Austro-Ungaria și Italia ; acestei politice i-a rămas România credincioasă, cu jertfe foarte mari și împotriva curentelor către o politică mai liberă, și pînă în ajunul războiului din 1916, de care se va vorbi la urmă.

LV

LEGĂTURILE CU STRĂINĂTATEA (Urmare) RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI

1. *Rusia îngăduise* numai pe principele Carol, iar Turcia se gîdea, în cele dintîi luni de domnie ale acestuia, să intervie în Principate cu putere armată. Greutățile însă fură înlăturate cu dibăcie, și ele se iviră din nou numai atunci cînd Austria întii, apoi Rusia puseră la cale în deosebitele provincii turcești din Balcani răscoale ale *creștinilor de semînție slavă*. Tulburările din *Bosnia, Herțegovina* și cele din *Bulgaria* ocupară mai mulți ani de zile luarea-amin-te a Europei. Puterile apusene cercară în zădar să stingă focul, pe care amîndouă puterile interesate îl hrăneau prin diplomația lor, ca și prin trimeterea de arme și de bani. La urmă, după ce *sîrbii* atacară, fără noroc, în peninsulă, pe turci, în 1876, trebui să se ajungă la un nou război între cei doi vechi dușmani, Rusul și Turcul, dintre cari creștinul cre-

dea că va putea răpune cu totul pe păgin, gonindu-l din Europa.

2. Noul domn al României vedea că în aceste împrejurări o singură politică e cu putință : a se da de partea Rusiei pentru a smulge prin arme Turciei *neatîrnarea*. O împotrivire față de puterile rusești era cu neputință, chiar dacă știam, cum am știut în adevăr, că Rusia ține numaidecît la reluarea județelor basarabene de miazăzi, *Cahul*, *Bolgrad* și *Izmail*, pe care le dăduse Moldovei tratatul de la Paris.

În aceste județe, România, ocupată cu alte probleme, n-a putut lua acele măsuri care să lase poporației de acolo, alcătuită și din străini — *Cahulul* era mai românesc —, o stare de spirit mai mult legată de a noastră.

Era deci mai bine să avem, a ne descurca apoi cu un aliat, fie și cu unul nerecunoscător, decît să primim condițiile de la un învingător, fiind apărați, pe lîngă aceasta, de un învins așa de puțin în măsură de a-și arăta recunoștința, cum trebuiau să fie turcii.

3. Deci ministrul-președinte de atunci al lui Carol I., Ioan Brătianu, care reprezinta partidul *revoluționar* de odinioară ce-și zicea acum *Partid Liberal*, merse la *Livadia*, în Crimeea, pentru a vorbi cu miniștrii țarului. De acolo se întoarse cu dureroasa siguranță că ni se va smulge Basarabia. Totuși trebui să se încheie o *Convenție de trecere* cu rușii, fiindcă altfel ei ar fi trecut și fără convenție.

De alminterea rușii nici nu așteptară ratificarea de Corpurile Legiuitoare a convenției și intrară în țară, îndreptîndu-se prin proclamații către „locuitori”, ca și cum s-ar fi intrat în cine știe ce provincie asiatică, în cine știe ce colț de Turchestan fără organizație, fără guvern, fără suveran legitim.

Dar, cu toate greutățile ce rezultau din această luptă care se purta de neamul nostru în regatul Ungariei, primejdia unei cotropiri din partea Rusiei hotărî alipirea românilor din Regat la *Tripla Alianță*, alcătuită din Germania, Austro-Ungaria și Italia ; acestei politice i-a rămas România credincioasă, cu jertfe foarte mari și împotriva curentelor către o politică mai liberă, și pînă în ajunul războiului din 1916, de care se va vorbi la urmă.

LV

LEGĂTURILE CU STRĂINĂTATEA (Urmare) RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI

1. *Rusia îngăduise* numai pe principele Carol, iar Turcia se gîdea, în cele dintîi luni de domnie ale acestuia, să intervie în Principate cu putere armată. Greutățile însă fură înlăturate cu dibăcie, și ele se iviră din nou numai atunci cînd Austria întii, apoi Rusia puseră la cale în deosebitele provincii turcești din Balcani răscoale ale *creștinilor de semînție slavă*. Tulburările din *Bosnia, Herțegovina* și cele din *Bulgaria* ocupară mai mulți ani de zile luarea-amine a Europei. Puterile apusene cercară în zădar să stingă focul, pe care amîndouă puterile interesate îl hrăneau prin diplomația lor, ca și prin trimeterea de arme și de bani. La urmă, după ce *sîrbii* atacară, fără noroc, în peninsulă, pe turci, în 1876, trebui să se ajungă la un nou război între cei doi vechi dușmani, Rusul și Turcul, dintre cari creștinul cre-

dea că va putea răpune cu totul pe păgin, gonindu-l din Europa.

2. Noul domn al României vedea că în aceste împrejurări o singură politică e cu putință : a se da de partea Rusiei pentru a smulge prin arme Turciei *neatîrnarea*. O împotrivire față de puterile rusești era cu neputință, chiar dacă știam, cum am știut în adevăr, că Rusia ține numaidecît la reluarea județelor basarabene de miazăzi, *Cahul*, *Bolgrad* și *Izmail*, pe care le dăduse Moldovei tratatul de la Paris.

În aceste județe, România, ocupată cu alte probleme, n-a putut lua acele măsuri care să lase poporației de acolo, alcătuită și din străini — *Cahulul* era mai românesc —, o stare de spirit mai mult legată de a noastră.

Era deci mai bine să avem, a ne descurca apoi cu un aliat, fie și cu unul nerecunoscător, decît să primim condițiile de la un învingător, fiind apărați, pe lîngă aceasta, de un învins așa de puțin în măsură de a-și arăta recunoștința, cum trebuiau să fie turcii.

3. Deci ministrul-președinte de atunci al lui Carol I., Ioan Brătianu, care reprezinta partidul *revoluționar* de odinioară ce-și zicea acum *Partid Liberal*, merse la *Livadia*, în Crimeea, pentru a vorbi cu miniștrii țarului. De acolo se întoarse cu dureroasa siguranță că ni se va smulge Basarabia. Totuși trebui să se încheie o *Convenție de trecere* cu rușii, fiindcă altfel ei ar fi trecut și fără convenție.

De alminterea rușii nici nu așteptară ratificarea de Corpurile Legiuitoare a convenției și intrară în țară, îndreptîndu-se prin proclamații către „locuitori”, ca și cum s-ar fi intrat în cine știe ce provincie asiatică, în cine știe ce colț de Turchestan fără organizație, fără guvern, fără suveran legitim.

6. În schimbul Basarabiei, ni se oferi *Dobrogea*, țară pe atunci foarte puțin cultivată și ale cărei foloase pentru economia națională nu le puteam bănuși încă.

Avem drepturi asupra ei, pentru că în Dobrogea erau, pe malul drept al Dunării, *sate românești* înfloritoare și pentru că, odinioară, cetățile care stăpînesc Dobrogea: *Silistra* la sud și *Chilia* la nord, fuseseră ale noastre. Ea era legată cu noi pe vremea lui Mircea cel Bătrîn. Biserica ei fusese atîrnătoare mai mult de vlădica din Brăila. Bîlcușul ei cel mare era la Piua Petrei. *Mocanii* ardeleni aveau cele mai multe turme. Și ea ni era numaidecît necesară, fiindcă țările nu mai pot trăi astăzi fără un țărm de mare.

Rușii ținură să nu fim asigurați în Dobrogea prin stăpînirea cetății Silistra. Cînd oștile românești, în timpul discuției despre hotar, ocupară *Arab Tabia*, lîngă cetate, rușii amenințară formal cu un război, și astfel furăm siliți a ne retrage. Ce s-a făcut în urmă cu acest hotar, se arată în ultimul capitol.

Nu o dată ni s-a pus în perspectivă prelungirea ocupației României, și nici o jignire n-a fost cruțată statului, oștirii și particularilor.

Ni se cerea, în același timp, să împămîntenim pe toți evreii, cari se așezaseră în ultimul timp în număr foarte mare (pînă la 500 000) la noi. Cu toată greutatea împrejurărilor, guvernul românesc și Camerele știură să procedă cu demnitate; noi n-am cedat Basarabia, ci am retras numai pe *ostașii* și *funcționarii* noștri de acolo fără să iscălim nici un act, iar Dobrogea a fost luată în stăpînire militărească, ca *pradă de război*. Cît privește pe evrei, Camerele s-au oprit la hotărîrea dreaptă de a *împămînteni* pe fiecare evreu, ca pe orice străin, printr-un *act deosebit* din partea Corpurilor legiuitoare. Aceasta a fost, față de caracterul și sentimentele străine ale majorității evreilor vorbind un dialect german, soluția noastră de atunci a „chestiei evreiești” politice, rămînînd ca în domeniul economic, pe care l-am pierdut în mare parte, să asigurăm

nației noastre (prin cooperative, bănci populare, care au acum 100 de milioane capital, prin sprijinul statului) predominarea covârșitoare la care ea are dreptul, după număr ca și după dreptul istoric.

LVI

REGATUL ROMÂNIEI

1. O urmare firească a războiului și a *Neatir-nării*, proclamate solemn de Camerele românești la 10/22 mai ¹ 1877, trebuia să fie înălțarea situației stăpînitorului țării. Fără deosebire de partid Corpurile legiuitoare se îndreptară, în *mart* 1881, către domnul României, cerîndu-i a lua titlul de *rege*. În urma actului de la 14/26 *mart* s-a pregătit ceremonia strălucită a *încoronării*, care s-a făcut în ziua de serbare națională, 10/22 *mai* din același an. Regele a fost încununat cu o coroană făcută din oțelul tunurilor luate de la Plevna; pentru regina Elisaveta s-a lucrat o cunună de aur.

În război suveranul nostru arătase cele mai înalte dovezi de virtuți militare, împărțind viața de lagăr și de luptă a ostașilor și întărind astfel simțul de datorie al celorlalți.

2. Printr-un act din 1880, moștenirea tronului s-a hotărît în persoana fiului al doilea al principelui Leopold de Hohenzollern, fratele noului rege, *principele Ferdinand*, care purta numele de „*principe de România*“. Moștenitorul a fost crescut în țară și a înaintat în oaste, luînd gradele pe rînd pînă la acel de general; el s-a căsătorit cu *Maria*, nepoata de fiu a reginei Victoria a Angliei, care era,

¹ În realitate 9/21 mai 1877; (v. nota 1 de la p. 142) (n.ed.).

în același timp, și vara țarului Nicolae al II-lea. Fiii lor au fost ; prințul Carol apoi retras din țară, prințul Nicolae, apoi regent ¹, princesele Elisaveta, apoi regină a Greciei, Mărioara, regină a iugoslavilor, și Ileana (prințul Mircea s-a stins în 1916).

Regele Carol dădu, pînă la moartea lui, în septembrie 1914, în cele mai grele împrejurări pentru soarta țării ca și pentru conștiința sa de bătrîn care-și aduce aminte și de originea sa, un înalt exemplu de muncă și conștiință în îndeplinirea datoriei de suveran ; viața sa poate fi o lecție de morală pentru oricine. Iar *regina Elisaveta* (din Casa de Wied), care peste un an l-a urmat în mormîntul de la Argeș, a îmbogățit cu scrierile ei poetice literatura germană ; unele din aceste scrieri sunt traduse și în românește.

3. După război, o muncă spornică s-a cheltuit pentru *organizarea României* supt toate raporturile, lăsîndu-se la o parte însă *chestiile mari sociale*, ceea ce a adus urmări rele. Pentru alcătuirea Băncii Naționale a creditelor, a unei clase capitaliste s-a cheltuit o superioară energie patriotică de I. C. Brătianu, pe care l-a răpus, după o îndelungată guvernare, coaliția partidelor de opoziție, care au cerut și darea lui în judecată. El însuși suprimase aproape partidele în cursul muncii lui încordate, așa încît această activitate constructivă a lui aparține *întregii națiuni*, și ea poate recunoaște în monumentul lui din București, care a precedat *Monumentul Independenței*, neîndeplinit pînă acum, un meritat omagiu național.

Brătianu a fost astfel, pînă la 1888, prim-ministru atotputernic al țării. Fiu de boierinaș din Argeș, el fusese, scurt timp, în oaste și trecuse la Paris

1. Vezi lista domnilor la sfîrșitul volumului (n.ed.).

pentru studii pe care le întrerupse revoluția de la 1848. Era un om isteț și vioi, foarte bun patriot și înzestrat cu un deosebit simț al împrejurărilor.

4. De la 1878, Dobrogea s-a împodobit printr-un *pod peste Dunăre*¹ construcție măreață, și prin *portul Constanța*, pe unde trece spre Marea Neagră și de aici în Apus, bogăția noastră de *grîne*, și de la o bucată de vreme, producția *petrolului* din părțile Prahovei, unde s-a descoperit o comoară uriașă. Tindeam, cînd s-a început greul război din urmă, a o smulge din mîinile străine care au fost acaparat-o și a întipări și în această ramură a economiei naționale caracterul stăruitor al energiei noastre.

LVII

VECINII NOȘTRI ȘI FRAȚII NOȘTRI ATUNCI NELIBERI, PÎNĂ LA 1911

1. Peste Dunăre, prin tratatul de la Berlin, căpătasem un vecin nou, pe *bulgari*, organizați în Principat vasal al Porții. Ei s-au întărit mai ales după unirea bulgarilor din Principat cu aceia din Rume-
lia Orientală, creată ca provincie autonomă la 1878. Cel dintîi principe al bulgarilor, *Alexandru de Battemberg*, o frumoasă figură cavaleriească, a trăit în legături aproape frățești cu domnul României. Scos printr-o revoluție a unor nerecunoscători și izgonit, după întoarcere, printr-o poruncă a țarului, Alexandru I a murit în străinătate. Supt principele *Ferdinand de Coburg*, venit în locul lui, legăturile de

¹ Podul peste Dunăre „Anghel Saligny” a fost construit între anii 1890—1895 (n.ed.).

bună vecinătate au fost tulburate mai mult decât o dată.

2. Bulgarii visau și un mare regat, o împărăție chiar a lor, asemenea cu împărăția medievală pe care au avut-o strămoșii lor. În acest înțeles au proclamat ei la 1908 independența Bulgariei și au dat stăpînitorului lor titlul de țar al bulgarilor. În această împărăție ei vroiau să cuprindă Macedonia, de care românii se interesează, fiindcă acolo sunt măcar 2—300 000 de *români*, dintre cari mulți simt românește și țin la biserica și școala românească, întemeiate cu jertfele noastre — un rol însemnat l-a avut în aceasta deșteptul și practicul *Apostol Mărgărit*, care a lucrat și în legătură cu călugării francezi —, și chiar *Dobrogea*, pe care o revendică ca pămînt bulgăresc întrebuițind toate mijloacele, nu numai pentru a păstra caracterul bulgăresc al locuitorilor din neamul lor ce se află într-însa, lucru la care au firește tot dreptul, dar pentru a-i ațîța contra noastră. Cu cîtiva ani în urmă, un omor săvîrșit în legătură cu politica macedoneană, în mijlocul Bucureștilor, și descoperirea unui complot contra Siguranței statului român erau să provoace între români și bulgari un război nenorocit, din care n-am fi avut nimic să folosim. Românii, în schimb, doreau tot binele statului nou-întemeiat dincolo de Dunăre, cu condiția neapărată ca acesta să-și amintească de sprijinul din trecut și, după cuviință, de bunăvoința statornică ce arătasem. Unele semne de prietenie în ultimul timp din partea regelui bulgar și a națiunii bulgărești păreau că arată o îndreptare în acest sens. Cu atît mai puternic era să izbucnească ura la cel dintîi prilej.

3. Cît pentru *Serbia*, de multe ori zguduită de revoluții interioare, ea nu trezea aceleași îngrijorări.

Într-un scurt război cu Bulgaria, ea a fost învinsă, și afacerile ei interne nu i-au lăsat, pînă la așezarea pe tron a lui Petru Caragheorghevici, vreme să-și reorganizeze armata, așa încît să poată ținea piept rivalilor naturali ai sîrbilor în Macedonia, bulgarii.

Aveam numai interese comune cu sîrbii și cînd în chestia Bosniei și Hertegovinei, anexate definitiv la monarhia Habsburgilor, relațiile cu aceasta păreau că se vor rupe, vecinii noștri ni-au arătat toată dragostea, la care s-a înțeles din partea noastră că e o datorie să răspundem. Întîmplările de după 1912 au schimbat multe și în această parte, cum se va vedea îndată.

4. În sfîrșit, politica *rusească*, fără să ajungă vreodată cu adevărat prietenoasă față de noi, se îmblinzise simțitor de la vizita pe care regele Carol a făcut-o în Rusia, unde tovarășii lui de arme de la Plevna, între alții și bătrînul general Dragomirov, l-au primit cu înduioșarea cu care un vechi ostaș întîmpină pe acela cu care împreună a înfruntat primejdia morții. Marile înfrîngerii rusești în războiul cu Japonia, ca și adîncile tulburări revoluționare ce urmară, opriră un timp poftetele încălcătoare ale țarismului.

Provincia românească supusă Rusiei, *Basarabia*, s-a folosit din mișcarea democratică și din slăbirea guvernului central, deși numai *momentan*. Basarabienii, alcătuiți însă în cea mai mare parte din țărani, nu erau încă în stare să prețuiască nici foloasele școlii românești, nici însemnătatea votului cu care trimeteau reprezentanți în Duma împărătească. La noile alegeri pentru această adunare, ei votară, fără nici o deosebire, străini, și dintre aceia cari n-aveau nici o legătură cu noi. În ceea ce privește conștiința. Basarabia ocupa ultimul loc între provinciile ro-

mânești înstrăinate. Și totuși trăiau acolo două milioane de țărani români, cari-și ziceau *moldoveni*, vorbeau moldovenește și n-au părăsit nimic din tradițiile trecutului, și în clasa intelectuală, de la bătrîni, ca *Gavriliță*, pînă la tineri, ca *Pelivan*, *Pantelimon Halipa*, *Inculeț* și *Ciugureanu*, răsăreau, în jurul noilor ziare în românește, conducătorii lor fi-rești.

Dar pe la 1910 legăturile culturale cu România au fost cu totul oprite, și noul mitropolit basarabean ¹ își dădea toate silințele pentru a îndepărta pe cărturarii noștri și a rusifica pe țărani. Mulți dintre aceștia au fost momiți cu făgăduieli de pămînturi pînă la rîul siberian Amur și periră cu miile în cale.

5. Chiar față de *Ardeal* și *părțile ungurești*, încălzite de lupta națională, *Bucovina*, care ni-a dat un poet ca *Dimitrie Petrino*, un istoric ca *Hurmuzachi* și un șir de scriitori mai noi, ca istoricul critic *D. Onciul* († 1923), mutat apoi la București, ca *Iancu Nistor*, istoric din generația mai tînă, *Gh. Tofan* († 1920), ș. a., arăta de un timp o vioaie simțire românească. Partidele vrăjmașe se împăcaseră în vederea scopurilor mari ale neamului. Evlavia pentru trecutul național creștea în țara vechilor noastre monumente. Se lucra tot mai mult la cultivarea poporului pe care activitatea unui *Gheorghe Popovici* l-a fost trezit la conștiința politică. La Universitatea cea nouă germană din Cernăuți ², ca și

¹ La Chișinău mai ieșea numai revista bisericească „Luminătorul” și tipărirea de cărți bisericești în românește fusese oprită (n.a.).

² Intemeiată la 1875, ca să amintească o sută de ani de la răpirea Bucovinei; noi am răspuns înălțînd la Iași un bust lui Grigore Ghica, domnul din acea vreme al Moldovei (n.a.).

în alte locuri, viața românească se manifesta limpede exclusivistă. Alipirea românilor la Partidul Creștin-Social din Austria îi ajută totuși și ea un timp împotriva cotorpirii străine. Legăturile cu cei din Regat se făceau tot mai strînse.

6. În *Macedonia*, prin orașe, inteligența românească simțea potrivit cu idealul nostru. De cînd căzuse, în 1908, *vechiul regim turcesc*, și se deschisese o nouă eră constituțională, românii de acolo avuseră reprezentanții lor în Camera și Senatul otoman, ca scriitorul *Nicolae Batzaria*, intrat și în Ministeriul Junilor turci.¹ În deplină înțelegere cu turcii, cari vizitau Regatul și căutau alianța lui, ei lucrau la o *nouă organizare*, potrivită cu nevoile lor locale.

LVIII

RĂZBOIUL BALCANIC ȘI ÎMPĂRTĂȘIREA ROMÂNIEI. PREGĂTIREA RĂZBOIULUI PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ

1. Lumea părea așezată pe o liniște îndelungată : două legături de state aflîndu-se, cu același scop al păcii, una în fața celeilalte, cînd, la 1911, *chestia balcanică*, la rezolvirea căreia, prin toată tradiția ei istorică și prin atîtea din interesele ei de astăzi, era

¹ *Junii turci* au fost o grupare politică din Turcia care urmărea modernizarea Imperiului. În 1908 sultanul Abdul Hamid a fost răsturnat și s-a început introducerea unui vast program de reforme. Acțiunea lor a fost oprită după primul război mondial de generalul Kemal Atatürk, care a instaurat în Turcia o dictatură personală (n.ed.).

interesată și România, fu deschisă prin atacul îndreptat de Italia contra Imperiului Otoman pentru stăpânirea provinciei turcești Tripolitania de la nordul Africei.

De mult se știa că ocuparea Tripolitaniei face parte din programul de viitor al Italiei, care-și aducea aminte de rosturile Genovei medievale în aceste ape și care rivnise și la Tunis, luat supt ochii ei de Franța. Se putea crede încă că e o chestie pentru un viitor mai îndepărtat. Acuma însă, când Turcia pretindea să se fi refăcut în sens liber, european și să fie capabilă de a juca un rol la care de mult părea să fi renunțat, rezolvirea pretențiilor italiene la Tripoli se păru guvernului din Roma un lucru care nu putea suferi întârziere. Fără a se fi luat o înțelegere deplină cu membrii Triplei Alianțe, din care Italia făcea parte, se dădu lovitura, care, firește, izbuti.

În cursul războiului care a urmat, italienii fură aduși să apară în apele Albaniei, de mult în răscoală, unde aveau de gând să încerce o debarcare, în legătură poate și cu vechiul plan, îndeplinit numai în mică parte, de a se așeza pe această altă coastă a Mării Adriatice și pe de altă parte, flota italiană se înfățișă și în fața *Dardanelor*, amenințînd Constantinopolul.

2. Prin aceasta însă, prin îndemnul către toți dușmanii Turciei de a-i sări în spate în această clipă, cea mai potrivită pentru a i se smulge recunoașterea drepturilor naționale pe care alții la aveau asupra ținuturilor stăpînite de dînsa, se ajunsese la pregătirea unui *război al tuturor în Peninsula Balcanică*. O alianță fu încheiată deci, în taină, la 13 mart 1912, între sîrbi, muntenegreni, greci și bulgari pentru ca prin luptă să se ajungă la dezlegarea problemei balcanice, așa de vechi, prin acțiunea singură a statelor creștine din peninsulă.

Tratatul a fost pus la cale de sîrbi, înțelegi în această privință cu Rusia. Aceasta voia, după ce Germania o silise la retragere în 1908, pe chestia Bosniei și Herțegovinei, — luate definitiv de Austro-Ungaria, care le primise în ad-

ministrație, cu mandat european, la 1878 —, să restabilească prestigiul ei în Balcani.

La alcătuirea acestei legături partea cea mai mare o avu deci primul-ministru sîrb Milovanovici și apoi noul conducător al politicei grecești, un om înzestrat cu însușiri deosebite, Elefterie Venizelos.

În tratatul sîrbo-bulgar nu se vorbea de România decît ca și de Austro-Ungaria, prevăzîndu-se măsuri împotriva ei, dacă și ea ar voi să se amestece în război pentru a împiedica pe creștinii din Balcani, sprijinind pe turci.

3. În septembrie 1912 se ajunge la izbucnirea conflictului, pe care Puterile cele mari din Apus încercară în zădar să-l potolească, după vechile datine. De la Sofia ca și de la Belgrad și de la Atena li se răspunse că e prea tîrziu. Și peste cîteva săptămîni numai se află că sîrbii au răzbit la Cumanovo și au pătruns în Macedonia, iar bulgarii, după marile lupte cîștigate la Chirchilise (Lozengrad) și la Liule-Burgas, sunt pe calca spre Constantinopol. Asediul Adrianopolului era să înceapă cu puteri unite. Dar, din partea lor, grecii înaintau în districtele turcești vecine, întîmpinînd o rezistență destul de slabă, căci soarta războiului se hotăra aiurea.

România declarase la început că ea n-are rost să se decidă pentru unii sau pentru alții. Cînd s-a văzut însă cît de răpede merg lucrurile, pe care nici un mijloc omenesc nu le mai putea opri în cumplita lor rostogolire, se ajunsese la părerea că nu se poate stabili noua situație balcanică fără ca ea, România, să capete *un mai bun hotar din partea Dobrogii*. Amintindu-și de ceea ce ni se făgăduise formal la 1878 și de ce am fi avut fără intervenția porunci-toare de atunci a Rusiei, se ridicară pretenții mai ales asupra Silistrei.

Regele Carol nu dorea să se ajungă la vreo ciocnire cu aliații balcanici. În octombrie 1912 el spunea la o audiență că n-a luptat în tinereță pentru dezrobirea creștinilor din Balcani ca să ajungă la bătrîneță a lupta împotriva lor. Totuși se încercau neconținute înțetiri din partea Austriei ca să facem ceva pentru a smulge sîrbilor cîștigul de război.

4. Biruitorii din Balcani, ajunși la Ceatalgea, în fața Constantinopolului, primiră armistițiul cerut de Turcia, care printr-o revoluție condusă de căpetenia așa-numiților Juni turci (revoluționarii de la 1907), Enver, îl rupse după cîteva săptămîni, fără ca războiul să poată porni din nou cu aceeași aprindere. Negociațiile urmau între Puterile mari la Londra asupra soartei Balcanilor.

O conferință adunată la Petersburg recunoscuseră în sfîrșit României dreptul de a se așeza în *Silistra*, cu trei kilometri împrejur.

În unele dintre partide, care au fost nenorocirea vieții noastre în timpurile din urmă, se găsi că atîta e prea puțin și dezbaterile dinlăuntru urmau și mai furioase, slăbind acțiunea României în afară. Contra guvernului condus de T. Maiorescu cu ajutorul lui *Take Ionescu* († 1922), se ridică o altă parte din Partidul Conservator, cu *N. Filipescu* († 1916), un suflet cald pentru binele și cinstea țării, Partidul Liberal, condus de I. I. C. Brătianu, fiul cel mai mare al lui Ion Brătianu, credea și el că s-a ajuns la un rezultat neîndestulător. S-a zis atunci în cercurile opoziționiste că *Silistra* e doar destul de mare pentru „a se îngropa într-însa demnitatea națională”.

5. Dar balcanicii învingători se luară la ceartă, ca altă dată în evul mediu, pentru împărșirea prăzii, și anume a Macedoniei. Rușii, firește, luară partea sîrbilor contra bulgarilor, tot mai mult îndreptați spre o politică austriacă. Se ajunsese, cu toate că mai era vorba de o mijlocire rusească, la ruperea trădătoare a alianței și a păcii din partea celor din

urmă, cari atacară pe frații și camarazii lor, sîrbii. *Alt război se aprindea astfel în Balcani.*

Toate interesele României îi porunceau să împiedice zdrobirea sîrbilor și a grecilor. Astfel, în iulie 1913, oștile românești, conduse de *prințul moștenitor*, avînd pe lîngă sine ca orînduitor al campaniei pe *generalul Alexandru Averescu*, trecură Dunărea la Corabia.

Ele putură ocupa aproape fără rezistență, — soldații dușmani predîndu-se în masă —, teritoriul bulgar pînă la porțile Sofiei, în același timp cînd alte trupe luau Silistra și pătrundeau adînc în așa-numitul *Cadrilater*.

Regele bulgăresc Ferdinand, care se văzuse o clipă întrînd împărătește în Sfînta Sofia, trebui să se îndrepte către Carol I, cerînd *să-i fie cruțată Capitala de umîlînța unei ocupații*. Cum între însușirile românilor omenia nu este cea din urmă și nu ni-a plăcut niciodată a lovi în acei cari nu mai sunt în stare a lupta, cererea a fost primită.

Negocierile de pace începură la București și, luîndu-se aici hotărîrile asupra Macedoniei, — din partea noastră *aveam dreptul de a numi episcopi pentru români* —, ni se recunosc nevoia unei frontiere strategice dobrogene, cuprinzînd Turtucaia la apus și mergînd la sud-est pînă în apropierea Varnei.

Cei mai mulți dintre locuitorii acestui ținut frumos și bogat erau musulmani, turci și tătari, colonizați cu cinci sute de ani în urmă, de sultanii de pe vremuri. Bulgarii se aruncaseră asupra acestor locuri spornice după 1878 numai, luînd cu hapca ce puteau și izgonind pe locuitorii cei vechi, cari n-aveau nici un sprijin. De aceea stăpînirea românească a fost primită cu adîncă muțămire de această majoritate a populației.

Tratatul din București nu prevedea nici despăgubiri de război, nici dezarmarea Bulgariei. A doua zi după iscălirea lui, regele Ferdinand punea în vedere oștirilor sale ceasul răzbunării, cînd se vor desface din nou steagurile. Și de atunci o clipă n-au încetat întehrile austriace pentru

a ridica din nou pe bulgari contra învingătorilor din 1913 și a strica astfel strălucita situație pe care cu frățescul, grabnicul și dezinteresatul nostru ajutor — căci o întindere la sud nu era în programul nostru național, scris în conștiința fiecăruia, — îl căpătase Serbia. Și aceasta i-a fost cu atât mai ușor diplomației vieneze, cu cât bulgarii fremătau de furie, privind părăsirea unei largi părți din Macedonia în folosul sîrbilor și a grecilor ca o „sfîșiere a patriei” și fierbeau de nerăbdarea întrării din nou în luptă pentru „realizarea idealului național”.

6. La noi s-a crezut, poate prea ușor, că ne putem liniști de acuma, în ce privește greutățile din afară. Pentru succesul ei România primise și felicitările împăratului german; numai Austria căutase a aduce o revizuire europeană a tratatului din București, care însă i s-a refuzat. Legăturile cu Rusia se făcuseră foarte bune, și, cu toate că în Basarabia apăsarea continua, afirmîndu-se din nou drepturile rusești asupra acestei „provincii liberate de la turci”, venirea la *Constanța* — dar tocmai în ajunul unor serbări la Chișinău — a țarului Nicolae al II-lea, căruia regele Carol îi înfățișă cu mîndrie oastea sa, a fost un moment în care s-au uitat multe lucruri rele din trecut și s-au înfiripat frumoase speranțe în viitor.

Dușmanii păcii, cari erau mai ales la Pesta și la Viena, unelteau însă. Li trebuia întoarcerea înapoi a Balcanilor la robie, aducerea României îndărăt la o situație de vasalitate aurită.

Ca și cum s-ar fi voit a provoca spiritul public, încălzit de atîtea succese ale sîrbilor, care răzbișeră și în Albania (organizată acum, ca un Principat deosebit, avînd în fruntea lui pe un nepot al reginei Elisaveta, Wilhelm de Wied), moștenitorul austriac, Francisc-Ferdinand, merse, într-o zi care era ca un hram național sîrbesc, la Saraievo, că să a-firme hotărîrea Monarhiei de a rămînea acolo. Un

băiețaș, Princhip, trase asupra-i și-l omorî ; lângă arhiduce căzu și soția lui, care-l întovărășea.

Îndată diplomația austriacă făcu pe sîrbii din regat răspunzători pentru această crimă. Ea se trudi să caute în ce chip ar putea, în același timp, să încătușeze Serbia și s-o umilească.

Se ceru, nu numai căutarea de poliția austro-ungară a vinovaților, nu numai închiderea societăților naționale, care, ca *Liga Culturală* la noi, lucrau, fiecare cu mijloacele ei, la îndeplinirea unității naționale, dar și vestirea înaintea ostașilor că patria lor este un cuib de ucigași nemernici care făgăduiește a se pocăi.

Serbia cedă mai mult decît se aștepta, dar Austria voia războiul, și-l avu.

Germania, pregătită de mult pentru o nouă luptă contra Franciei unite cu împărăția rusească, ținu neapărat partea aliatei sale, deși, într-un anume moment, ea apleca vădit către o potolire a flacării ce se aprinsese. Rusia nu putea să refuze ajutor Serbiei, care-l cerea cu deznădejde. La Berlin se credea totuși că Anglia, care propusese o conferință europeană, nu va intra în luptă și că Italia va rămînea pînă la capăt o aliată, plătită doar cu ceva bucăți de teritorii austriece vecine. Astfel anume uneltitori, între care și *contele Tisza*, prim-ministru unguresc care de fapt era stăpîn în monarhie, putură să-și facă voia — în credința lor nebună că astfel naționalitățile nemulțămite vor fi din nou legate prin luptă și prin împuținate — de a pune foc civilizației.

LIX

RAZBOIUL PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ

1. La vestea că Serbia a fost batjocurită ca nici un alt stat independent vreodată și că, fără a ținea seamă că ea primește mai toate jignirile, i se va face totuși război, cucerindu-i-se Capitala, s-a produs la noi o adîncă mișcare de revoltă sufletească ; parcă vedeam ce ni se pregătește, mîni, nouă înși-

ne. Ni-ar fi părut bine dacă am fi fost așa de pregătiți și de asigurați prin alianțele necesare ca să putem spune cuvântul nostru, luînd apărarea unui vecin cu care aveam, în prezent și în viitor, atîtea lucruri asemenea.

În ultimele timpuri se produsese în adevăr o apropiere de Serbia, înțelegîndu-se că ar putea veni momentul cînd românii și sîrbii ar cădea asupra Ungariei pentru a-și scăpa de robie frații cari sufereau deopotrivă în această mare temniță a „naționalităților“. Învățații din cele două țări aveau legături între dinșii și se ocupau de punctele comune din istoria celor două neamuri. O delegație românească merse la Belgrad în toamna anului 1913 ca să aducă regelui Petru clopotul găsit la o biserică din Craiova, pe care bunicul său, Caragheorghe, și-l menise satului de naștere, Topola, unde e îngropat, și primirea a fost foarte călduroasă.

De mult românii de dincolo, în apărarea lor contra încălcărilor ungurești, legaseră prietenie cu aceia dintre reprezentanții sîrbilor cari duceau o politică radicală în folosul neamului lor.

Mulți însă, mai puternici în viața statului, erau de părere să nu se treacă dincolo de „*politica tradițională*“, a prieteniei cu Puterile Centrale și ei scoteau înainte exemplul Italiei, pe care o credeau că va fi momită pînă la sfîrșit ca să rămîie în această alianță. În fruntea acestor apărători ai politicei trecutului său, stăteau într-o cîtva însuși bătrînul nostru rege.

De fapt, „*politica tradițională*“ era cu totul nouă. Și unul dintre cei mai statornici apărători ai ei, chiar dincolo de acele datorii pe care nimeni, în nici o împrejurare, n-ar trebui să le uite, căci călcarea lor este mortală, P. P. Carp († 1919), bărbat de mare valoare și care nu o dată vorbise cu mîndrie în numele României, dar pe care-l pierdea lipsa de încredere în popor și lipsa de stimă pentru prieteni ca și pentru dușmani, se rostise călduros în 1871 pentru Franța, arătînd că locul nostru este unde flutură steagul ei. Apoi, această „*politică tradițională*“ nu ni adusese mai nici un folos : *fusesem doar atrași în-*

tr-însa ca să ușurăm pe unguri de grija că românii din Regat ar putea să susție în lupta lor pe românii de peste munți. Și apoi, atîtea se schimbaseră în Europa, încît fiecare era în căutarea unei noi direcții, mai priincioase în-tereselor sale.

Regele Carol el însuși nu o dată spusese că-i stă la inimă soarta românilor neliberi și în convorbirile cu oamenii de stat din Ungaria declarase limpede că noi nu ne putem dezinteresa de soarta lor. Dar el mai credea, în 1914, că germanii vor învinge cu siguranță, știind pre-gătirea lor tehnică admirabilă și neștiind samă îndeajuns *dă popoarele, care sunt ființe sufletești, pot birui numai cu sufletul, iar sufletul slăbește cînd nu e pus, cu oricîtă disciplină și oricît devotament, în serviciul ideilor de dreptate și libertate, fără de care omenirea s-ar întoarce în halul bestiiilor sălbatice.*

2. Ceea ce a zguduit pe toți românii cu simțire au fost și suferințele *Belgiei cîmpite împotriva tratatelor și ale Franciei năpădite cu o furie fără păreche*, germanii căutînd inima ei, Parisul, pentru o lovitură de moarte. Lipsa de cruțare pentru monumentele strălucite (ca la Reims, cu vestita catedrală de încoronare a vechilor regi) și setea de omor față de populațiile nevinovate treziră la poporul nostru blînd un sentiment de strașnică minie, deocamdată neputincioasă, împotriva distrugătorilor și asasinilor. Faima de cultură a Germaniei se întune-ca astfel zi de zi.

Grosolănia cu care se ceru apoi sprijinul nostru, nerușinarea cu care se făceau afaceri scanda-loase de cumpărături exportate prin contrabandă, ispitindu-se elementele slabe ori stricate din societatea noastră, trebuiau să umple de dezgust pe fiecare.

În sfîrșit o durere cum n-o mai simțiseră cuprin-se pe toți cînd aflară cu cîtă lipsă de omenie sunt tratați *românii din Ardeal*, siliți brutal să meargă la război ; nu numai fără un interes al lor, dar con-

tra celui mai firesc interes, căci era sigur că după biruință se vor lua toate măsurile pentru a-i scoate și din ceea ce aveau în patria lor, stăpînită de dușmani.

Frații noștri erau puși în cele dintii rînduri ale osti-riilor ce luptau contra rușilor — și uneori acești „ruși” erau români din Basarabia, cari li vorbeau în graiul lor! Mii de oameni se topeau în focul cel cumplit, cum s-au topit pe urmă alte mii (și din Bucovina) în fața înspăimîntătoare a artileriei italiene, în Apus. Și în acest timp se pre-parau legi pentru a se cumpăra de la văduve și orfani moșiile celor morți și a se da la unguri, de-a lungul graniței noastre, ca să nu ni mai putem întinde mîinile. Episcopii, fruntașii politici erau puși să facă declarații umilitoare de credință față de nația dominantă, și puțini au fost aceia cari au avut tăria să reziste. Pentru cea mai mică bănuială era făcut cineva trădător și închis în lagăre de internare. În Bucovina un ordin scris al călăilor austrieci, între cari s-a deosebit colonelul Fischer, iertat apoi de ai noștri, dădea voie să se execute pe loc orice român împotriva căruia s-ar fi găsit o plîngere că ține cu dușmanul.

3. Încă de la început, cînd lumea aștepta cu o chinuitoare neliniște hotărîrea, se adunase, în iulie 1914, un *Consiliu de Coroană* (în care, pe lîngă miniștri, iau parte și foștii președinți de Consiliu și dacă suveranul găsește cu cale, și alte persoane) și, după lungi discuții, se ajunsese la afirmarea *neutralității românești*.

Aceasta însemna, de fapt, așteptarea împrejurărilor, și ar fi trebuit să însemne și grăbirea pregătirilor. Fiindcă *neutralitatea nu se poate face decît atunci cînd și sufletul unui neam e neutru*. Dar el nu poate fi neutru cînd în războiul ce se desfășoară sunt în joc interesele lui cele mai mari și prin desfășurarea luptelor se trezesc zilnic cele mai puternice sentimente. Și cu atît mai puțin cînd, nu fără temei, domnește părerea că împrejurări ca acelea pe care le-a adus norocul, — cauza națională proprie fiind în legătură nedespărțită cu scopurile pentru care luptau cele mai puternice și mai luminate nații —, nu se vor mai putea întoarce.

Sunt oameni cari desprețuiesc *sentimentele poporului*. Li se pare că politica se poate face și fără dinsele, ba chiar contra lor, ceea ce este adevărat numai în ce privește convingeri greșite sau iluzii momentane. Dar politica unui stat nu se face în condițiunile unui joc de cărți sau unei alergări de cai.

4. Regele Carol, răscolit în toată ființa sa de lucrurile grozave pe care le vedea și sfîșiat între dorința de a fi alături de poporul său și între credințe pe care dezvoltarea războiului nu le-a adevărit, închise ochii săi obosiți, încă din septembrie 1914. O clipă, nația uită și de marea ei grijă neconținută, pentru a se pleca, adînc recunoscătoare, înaintea rămașițelor aceleia care ridicase așa de sus prestigiul coroanei sale și pînă în clipa din urmă avuse cultul religios al datoriei sale de rege.

Urmașul lui, regele Ferdinand, menit a fi al tuturor românilor, începu declarînd înaintea Parlamentului că el înțelege a fi „bun român”. Suveranul căruia prietenii apuseni erau să-i spuie „Ferdinand cel loial” avu extraordinara tărie de suflet care-i trebuie cuiva pentru a rupe cu tot ce a fost pînă atunci viața lui, pentru a-și părăsi cele mai scumpe legături și a-și înăbuși în inimă cele mai dragi amintiri, făcînd jertfa întreagă a ființei sale pentru țară și neam.

Unui tînăr diplomat german, care avusese necuviința de a-i aminti că s-a născut prinț german, noul rege i-a răspuns: „tocmai de aceea știu că mă datoresc întreg poporului meu”.

În luarea grelei hotărîri, Ferdinand I a fost ajutat totuși cu cea mai delicată ținare în samă a greutăților pe care trebuia să le biruie, de *regina Maria*. În cursul războiului, ea trebuia să arăte o hotărîre nezguduită, mai tare și decît sentințele, care păreau definitive, ale soartei, o superioară inteligență a im-

prejurărilor, așa de învălmășite, și o iubire de soră, o milă de mamă pentru oricine suferea apărînd steagul țării ori împărtășind durerile ei.

Cine vrea să vadă ce s-a mișcat atunci în inima reginei Maria să citească minunata carte *Țara Mea*, care s-a tipărit românește la Iași, în 1917, pentru răniți, și mai ales partea a doua, care nu poate lăsa pe nimeni fără o adîncă înduioșare pentru cele spuse și un sentiment de recunoscător respect pentru cine le spune.

5. *Din ce în ce se vedea mai bine că trebuia să intrăm și noi în război.*

Primul-ministru I. I. C. Brătianu avuse dibăcia de a căpăta, și în caz cînd am păstra neutralitatea, asigurarea din partea Aliatilor (*Înțelegerea, Entente*) că *se va ținea samă, de o întîmplătoare împărțire a Monarhiei austro-ungare, de drepturile noastre naționale, care se rostiseră limpede, întregi, în cel dintîi act diplomatic care a ținut vreodată samă de dinsele.*

Preparația noastră era însă, din nenorocire, cu totul neîndestulătoare și neavînd arsenale, n-o puteam înnoi. Încercările din trecut ne făceau, cu dreptate, să n-avem încredere în ajutorul ce ni l-ar fi putut da rușii — cari, cum s-a văzut pe urmă, ne-au înșelat fără sfială, dînd contingente slabe, tîrzii și nevroind să le amestece serios în luptă, ca unii cari se înțeleseseră, la un moment, pentru împărțirea României între ei și proprii lor dușmani. Apoi însăși prezența rușilor în număr mai mare pe pămîntul nostru putea să pară o primejdie. Și, în sfîrșit, ceea ce se aștepta în război de la ruși nu s-a întîmplat : ei au fost siliți să se retragă pînă în adîncul țării lor, pierzîndu-și Polonia întreagă, pentru că, în urmă, cînd se vor întoarce, cu generalul Brusilov, biruitori asupra dușmanului, să se oprească pe loc în nenorocita *Bucovină* și în *Galiția* pustiită, fără

a putea merge mai departe, ori pentru a pierde sute de mil de oameni în Carpații Păduroși deasupra *Maramurășului*, unde, într-o clipă plină de speranțe pentru noi, și pătrunseseră.

S-au încercat mișcări de stradă pentru a grăbi „întrarea noastră în acțiune”, pentru a prinde unul din „momentele” ce se păreau că sosesc. Așa cum au fost făcute, amestecându-se dorința de a se înlocui partidele unul pe altul la cîrma statului, nu se poate zice dacă n-au făcut uneori mai mult rău decît bine. Oricum, ele au stat împotriva mișcării de subminare a celor cari voiau să ne aducă în luptă alături de germani și de unguri, la cari se adăuseseră turcii.

În toamna anului 1915, Germania se hotărî să desființeze pe sîrbi, cari cîștigaseră o mare biruință asupra austriecilor și acuma, de mai multe luni, se odihneau. Bulgarii fură aruncați asupra vecinilor pe cari pentru lucrurile din 1913 nu-i puteau ierta. Serbia a fost călcată în picioare; prin cele mai mari primejdii, flămîndă și înghețată, cîtă oaste sîrbească mai rămăsese a plecat, peste munții Albaniei, în lume; atîția dintre fugari s-au stins apoi de o moarte înecată, în insula Corfu.

A fost o mare durere pentru poporul nostru că nu s-a putut interveni atunci ca să ajutăm pe sîrbi. Dar unele ființi ticăloase puneau în geamul redacțiilor iustrațiile care înfățișau pe regele Petru tirîndu-se în car cu boi către exil. Înțelegeau adecă să prevestească astfel regelui lor ce ar fi cu dînsul dacă ar „îndrăzni” să lupte contra Centralilor.

6. A venit însă o clipă cînd n-am mai putut zăbovi. Aliații, cu cari se negocia un nou tratat, statornicind granițele pe care trebuia să le aibă *România Mare*, cereau să facem jertfa noastră pentru a mîntui cauza tuturor.

Fără a sta pe gînduri, la 14 august 1916, după doi ani de zbuciumată și obositoare neutralitate, cu oastea trudită, fără măcar să aibă emoțiile îndemna-toare ale luptelor, cu opinia publică dezbinată de o propagandă mizerabilă, care n-a cruțat nimic pentru a ne otrăvi, cu partidele politice în stare de în-

vierșunată dușmănie și fără tunurile grele, aeroplanele și munițiile neapărate care se aflau încă în Rusia, am făcut această jertfă.

Dorobanții noștri au intrat în Ardeal, unde atîta vreme erau așteptați cu lacrimile pe obraz și cu pînea caldă în vatră.

Înainte lor puținele trupe ungurești s-au retras ori au fost izgonite. De cînd e neamul românesc n-a fost bucurie ca aceea cu care s-au prins în acele văi de robie milenară cele dintii hori de frăție între liberatori și liberați. *A fost un ceas sfînt și pe veci nouitate din istoria noastră.*

Un francez scrie astfel despre situația războiului în momentul cînd ne-am prins în danțul lui ucigaș, știind bine că *nu putem fi ajutați după făgăduială și dacă ni se cere o sforțare mai lungă, mergem spre o sigură catastrofă :*

„Bătălia de pe Somme, urmînd după aceea de la Verdun, nu izbutise încă a sfărîma sistemul de apărare stabilit de germani pe frontul francez ; silința Italiei nu avuse nici ea rezultate decisive și frumoasa ofensivă rusească a lui Brusilov, după ce fusese oprită, amenința să se prefacă în eșec ; în sfîrșit, frontul din Salonic era paralizat de boli. Totuși cea mai mare parte din rezervele germane părea fixată de bătălia generală și se putea spera că intrarea în foc a României făcîndu-se cu hotărîre pe un sector al frontului aproape degarnisit, ar căpăta rezultate răpezi, însemnate și care ar putea să se menție“.

7. *Tratatul din august prevedea că, o dată cu intrarea noastră în Ardeal, Brusilov, din Galiția, va porni pe la Vatra Dornei o puternică ofensivă contra austriecilor și că trupele franco-engleze ale generalului Sarrail, care, după neizbînda de la Galipole a acțiunii contra Constantinopolului, se aflau pe frontul balcanic, avînd baza la Salonic, vor lua drumul prin Monastir, spre Dunăre.*

Dar Sarrail n-a putut și Brusilov n-a vrut. Iar germanii au desfăcut, supt un comandant de va-

loarea lui Falkenhayn, o întreagă armată, înzestrată cu toate mijloacele tehnice, pentru a o arunca în contra ostașilor noștri, *ale căror coloane nu se putuseră încă reuni formînd un front de rezistență.*

Și, pentru a rechema forțele din Ardeal, se înjgheba o armată bulgărească, — bulgarii părușeră a făgădui că nu se vor mișca —, comandată de mareșalul Mackensen și cu material german, și o făcură să răsară prin surprindere înaintea Turtucaiei, ale cărei fortificații nu fuseseră, din nenorocire, isprăvite și care era apărată de trupe numeroase, ce e drept, dar inferioare prin pregătirea lor. După o împotrivire eroică, o parte din populația bulgărească ajutînd pe asasinii în uniformă, orașul a fost luat, și biruitorii se grăbiră a înfățișa această surprindere izbutită ca un rezultat militar de mîna întîia. Apoi, luîndu-se și Silistra, insuficient apărată, se năvăli în Dobrogea, pe care n-am cedat-o decît pas cu pas, reușindu-se chiar, la începutul lui septembrie, cînd generalul Averescu comanda aici, să se respingă armata lui Mackensen. Cu slabul ajutor nesincer al rușilor, însă, rodul unor lupte îngrozitoare fu pierdut și retragerea, neapărată, atinse linia *Cernavoda-Constanța*. Cu o nespusă durere se află ocuparea de dușman a frumosului port în crearea căruia pusesem atîta muncă, atîția bani și atîta dragoste, cum în podul de la Cernavodă, pe care trebuia să-l distrugem în parte, închideam atîta mîndrie. Flota rusească nu ajutase apărarea Constanței.

Peste puțin, la apariția germanilor, în octombrie, luptele de *lingă Sibiu*, de *lingă Făgăraș* și din *Brașov* ne siliră, după pierderile cele mai simțitoare, să părăsim pămîntul stropit cu sînge al Ardealului, în care, pe lingă vechii morți ai răzcoalelor înăbușite și ai năvălirilor de mult răspinse, zeci de mii

dintre ai noștri se coborîseră, așteptînd întoarcerea răsplătitoare a camarazilor lor.

O încercare de a strămuta războiul în țara dușmanului, trecîndu-se Dunărea la *Flămînda*, nu putuse continua și din cauza situației în Ardeal, generalul Averescu fusese rechemat.

8. Toată armata germană din Răsărit era acum liberă să înceapă cucerirea României înseși, care trebuia să-i deie petrol, grîu, bogățiile adunate prin muncă atîtor generații și, totodată, ceea ce dorea Berlinul, care nu mai credea în marea victorie strivitoare asupra Înțelegerii, faima unei noi țări năvălite, unei Capitale ocupate, unei oștiri distruse.

Același apreciator francez scrie : „Stoarcerea forțelor franco-engleze pe frontul Sommei și apropierea iernii în Rusia dădeau toată libertatea de acțiune austro-germanilor ca să încerce a sfîrșit cu mica Românie. Aceasta, totuși, ar fi putut să scape de dezastru, dacă măcar comandamentul rus, făcînd să alunece la rîndul său spre sud rezervele enorme de care dispunea, le-ar fi întrebuintat cu putere pe acest nou teatru de operații.“

Apărarea trecătorilor noastre, în octombrie 1916, de soldați fără arme care să poată răspunde armatelor dușmane, va rămînea una din faptele mari ale istoriei morale a omenirii. La Olt, la Jiu, la Cîmpulung, la Predealul scaldat de sînge, în pădurile muntelui la Bratocea, ca și la pasurile Vrancei, la Oituzul glorios, la toate drumurile prin Carpații moldoveni, pînă la Dornele prinse de austrieci supt ochii nepăsători ai rușilor, s-au dat lupte de care cei mai mari dintre strămoșii noștri ar fi putut să se mîndrească.

Aceia pe cari comunicatele germane îi înfățișau „apărînd îndărătnic pămîntul patriei“ trebuiau să facă loc pe încetul apăsării. Totuși numai la Jiu, și aceasta după *nimicirea unei întregi divizii bavareze*, care crezuse că poate înainta în siguranță, se

putu răzbi ; înclăștarea în munții acoperiți cu zăpadă costă pe dușman multe pierderi, între care a unui general și a unui prinț dintr-o dinastie domnitoare (pe altul l-am înmormîntat în Dobrogea).

Eram la capătul sfortărilor noastre. *Năvălitorii se răpeziră la Tîrgu Jiului, la Craiova, la vadul Oltului, pe cînd Mackensen, după o lungă pipăire a terenului, îndrăznea în sfîrșit să-și strecoare ostașii germani și bandele de bulgari, cărora li era întru nimica averea, cinstea și viața sătenilor noștri, pe la Zimnicea, spre Alexandria.*

Afară de sfaturile, așa de prețioase, ale Misiunii Franceze, în frunte cu *generalul Berthelot*, de care nedespărțită va rămînea inima noastră recunoscătoare, nimic nu venise în sprijinul României martirizate. Chemați cu desperare, rușii, foarte numeroși, stăteau la spatele Bucureștilor fără nici o voință de a lupta, pe cînd frații lor *evacuau liniștit Dobrogea, unde singură divizia sirbească a făcut, frățește, alături de noi isprăvi ca acelea din legenda lor națională, perind aproape întreagă.*

9. Totuși regele Ferdinand, urmînd și îndemnul venit de la *generalul Berthelot*, se hotărî să apere Bucureștii, într-o *ultimă luptă pentru onoarea națională.*

Această mare bătălie de pe Argeș, supt vechile ruine de la Comana, părea că va aduce izbăvirea. Sfortarea supremă a ostașilor noștri sfărîmați de oboseală răzbi pe bulgari și pe turci. Puțin, și o linie de apărare se fixa dincolo de București. Dar *planurile luptei fuseseră prinse de dușman*, din întîmplare se zice, și el își schimbase așezarea potrivită cu intenții pe care le cunoștea acum deplin. Într-un punct, nepriceperea comandai cedă. Bătălia era pierdută. Rușii nu luaseră parte la dînsa decît ca privitori.

Dușmanul intră în Bucureștii părăsiți în acea zi de 3 decembrie st. n., care ar trebui păstrată ca o zi de doliu, chemînd neamul întreg la tristele amintiri prin care se întăresc și se înviersunează puterile de rezistență ale națiunilor. La Berlin sunară toate clopotele a biruință ca să se știe că totuși *Forța brută* poate răpune *Dreptul*.

10. *Dar nu-l răpune pentru totdeauna, căci, izvorul de unde Dreptul își trage puterea e fără sfîrșit.*

După o retragere grozavă, — căci iarna care zăbovise, pare că ar fi vrut să ajute pe dușman, cădea acum așa de greu asupra fiilor înșiși ai țării —, retragere care aduse bolile fără număr, de care periră și sute de mii din populația civilă, *primăvara găsi, mulțămită silinților conduse și de francezi, ale tuturora, o nouă oaste românească dincolo de Siretiu*. Cu lăcrămile în ochi, regele și regina o treceau în revistă în cea mai duioasă zi de Zece Mai pe care o cunoscuse inima noastră. Era ca minunea unei învieri din morți.

Cine a văzut aceste lucruri poate spune cu ce nerăbdare se aștepta de la o asemenea oaste minunată răzbunarea, pedeapsa acelor cari făcuseră din România ocupată un loc de jaf zilnic, de petrecere infamă, de bătaie și batjocurare, de stoarcere pînă la moarte a învinsului, tratat deopotrivă cu indigenii Americii la intrarea „cuceritorilor“ spanioli din veacul al XVI-lea. Cu cît dor se aștepta întoarcerea acasă a pibegilor, așezarea din nou în Scaunul de stăpînire a domnului țării, a tovarăsei sale și copiilor lor, cari se ofileau în biete locuinți improvizate, regala mamă vărsînd în taină lacrimi pentru copilul mort în vremea catastrofei înseși și părăsit supt lespede de la Cotroceni.

Un uriaș avînt, soldații țărani luptînd în cămăși, supt soarele nemilos de iulie, dădu, supt comanda generalului Averescu, biruința de la Mărăști, în Putna (25 iulie 1917). În același timp cînd *armata a II-a* izbea fulgerător *armata I-a*, după o puternică pregătire de artilerie, sta să treacă Siretiul.

În această clipă, veșnica piază rea a rușilor, cari, din februar, răsturnînd Monarhia, erau în stare de Republică socialistă anarhică, încercînd să infecteze și pe ai noștri, soldați și populație și amenințînd, în april, pe regele însuși în palatul lui, fugeau din Galiția, unde fuseseră siliți la o ultimă ofensivă. *Mișcarea întreagă se opri.*

Atunci Mackensen *veni cu unsprezece divizii să caute la Mărășești și drumul Iașului și drumul Odesei.* Era sigur să le aibă pe amîndouă. După o împotrivire în care zecile de mii ale ostașilor noștri muriră zi de zi bucuroși că-și pot da viața pentru ca această ultimă fărîmă de Românie liberă să nu fie pîngărită și ea, el se dădu învins. Armata lui fusese redusă pe jumătate, Siretul era o graniță de netrecut a energiei românești. Lupta condusă de generalul Cristescu, apoi cu o hotărîre fără exemplu, de generalul Ieremia Grigorescu († 1919), ținuse două săptămîni.

11. Toamna acestui an văzu lichidarea oștirii rușești din România, prefăcută în cete de tilhari cari-și vindeau ori își părăseau armele și alene se îndreptau spre Basarabia. La Folticeni și la Galați cîte un regiment de-al nostru a ținut piept biruitor la o divizie întreagă, lacomă de prada orașelor noastre mult încercate.

Basarabia însăși era în plină anarhie. Socialiștii de cea mai „înaintată” speță, *maximaliștii* sau *bolșevicii* ajunseră stăpîni și aici. Cum noi aveam provizii cumpărate peste Prut, trimeserăm soldați pentru

a le păzi. Se ajunsese apoi la asigurarea liniei ferate. Și iată că, altă minune, românii basarabeni, cu In-culeț, Ciuhureanu, Halipa în frunte, întemeiară, pen-tru a se apăra de turbarea străinului desmățat, o *republică moldovenească*, avînd ca Parlament *un Sfat al țării*, strîns cum s-a putut în grabă. Peste cîteva luni, la 24 ianuar st. v. 1918, acest Sfat era să aibă cînstea de a proclama unirea Basarabiei cu România ¹.

12. Rămăsesem singuri, cu o Rusie dușmană, care ni declarase război și trimetea neconținut bandele ei peste Nistru (la Bender-Tighina a fost o adevă-rată luptă cu bolșevicii furișați), fără legătură cu Aliații. Ni se impusese, cînd rușii hotărau încă pe frontul român, un armistițiu. Iar, cînd Rusia apu-seană, desfăcută ca Ucraina din fostul imperiu, apoi Rusia moscovită ajunseră la păcile de la *Brest-Li-tovsc*, trebui să bem și amărăciunea acestui pahar. Guvernul Brătianu-Take Ionescu se retrase și nego-cierile, începute cu generalul Averescu, duseră la capăt numai supt Ministeriul lui *Alexandru Mar-ghiloman* († 1924), privit cu mai multă favoare de germani.

Tratatul din București ni lua toată marginea munților, toată Dobrogea, din care partea de jos era predată pe loc bulgarilor, asupra celeilalte tre-buind să se facă felurite tîrguieli între cuceritorii înșiși. Ni se smulgea, în forme viclene, toată averea în grîne, în alte producții, în petrol. Ni se interzi-cea să mai vorbim de frații noștri. Ni se impunea demobilizarea armatei. *Istoria n-a cunoscut o așa de meșteșugită și de crudă tilhărie.*

¹ În realitate, la 24 ianuarie 1918, Basarabia și-a pro-clamat independența, iar unirea cu România s-a săvîrșit la 27 martie același an (n.ed.).

13. *Pedeapsa însă era aproape, căci se umplu-se vistieriul răutăților. Nu trecu decît o jumătate de an și frontul din Macedonia era rupt prin înfrîngerea bulgarilor. În același timp generalul Foch, zdrobind ultima cutezătoare lovitură germană contra Parisului, bombardat de la o distanță enormă în chiar Săptămîna Patimilor, urmărea pe năvălitori, fără a li lăsa o clipă de odihnă, îi scotea, cu turma nimicitoare a uriașelor tancuri din tainițile lor de supt pămînt și, amenințînd Rinul, silea Germania la o rușinoasă capitulare.*

Peste cîteva zile francezii treceau Dunărea și generalul Berthelot comanda în Bucureștii liberați.

14. *Austro-Ungaria luase înaintea ocrotitoareii sale. Vechea criză austriacă, așa de dibaci prelungită de o jumătate de veac, se isprăvisese cu catastrofa fatală. Austria se desfăcea, în „state“ naționale.*

Cît despre Ungaria, ea rezistă cu turbare la ideea de a se smulge o bucată măcar din vechea pradă a Arpadienilor. Dar soarta trebuia s-o ajungă și pe dînsa. Generalul Franchet d'Esperey, comandant al armatei de Orient, îi impunea un armistițiu care însemna începutul dezmembrării.

15. *La trecere de cîteva zile se întimplară trei evenimente, care vor străluci din fundul vremilor cît va trăi neamul românesc.*

Regele Ferdinand, regina Maria, copiii lor intrau în Capitala curățită de dușmani și nebună de bucurie că vede din nou trecînd supt steaguri oastea României restabilite (1 Decembre st. n. 1918).

Supt conducerea energică a lui Iancu Flondor, un Sfat național adunat în Cernăuți reunea Bucovina întreagă, necondiționat, cu această Românie (28 no-vembre st. n. 1918).

Și la Alba Iulia alt Sfat al neamului făcea, cu Ciceo-Pop, Iuliu Maniu, V. Goldiș în frunte, din

Ardeal, Crișana, Maramureșul de Jos și Banat o singură țară cu Vechiul Regat (1 Decembrie st. n. 1918).

16. Mult timp s-a așteptat rostirea definitivă a Conferinței de pace din Versailles pentru a consfinți *hotărîrea*, luată potrivit cu noile principii de drept ce s-au rostit de președintele Americii, Wilson, a *poporului român întreg de a trăi de sine și pentru sine*.

Erau în discuție numai hotarul în Banat, unde s-a dat sîrbilor Torontalul (comitatul apusean de lingă Tisa), și anume îndatoriri ce căutau 'a ni se impune în schimbul acestei recunoașteri. *Această discuție n-a slăbit însă întru nimic datoria de recunoștință față de toți aliații și în rîndul întii de Franța. Pe baza stabilită prin conlucrarea în război trebuia să se dezvolte viitorul României Mari ca politică externă.*

Deocamdată, românii, ajunși în dreapta stăpînire a Ardealului, fură atacați 'acolo de unguri, cari, ca să scape hotarele smulse prin silă ale țării lor, trecuseră de la Monarhie la Republică și dăduseră acesteia forma bolșevică rusească a lui Lenin și Troțchi, supt dictatura aventurierului Bela Kún. Atacul dîrz fu răspins cu o liniștită hotărîre de generalul Mărdărescu și ajutorii săi și într-un minunat avînt, mîntuind în cale atîtea mii de români martirizați de tiranii roșii, oștile noastre ajunseră *la Budapesta*, ocupînd-o, cu cea mai mare parte a Ungariei, luni de zile. Deși nesprijiniți în aceasta de nișmenii, am adus astfel Aliaților noștri ca și *ordinii europene* înseși cel mai mare serviciu și *am grăbit esențial pacea cu Ungaria*.

După primirea de guvernul Alexandru Vaida-Voievod (în decembrie 1919) a păcii cu Austria, care pe nedrept ne înfățișa și pe noi ca pe **un popor**

față de care Aliții trebuie să garanteze viața națională a minorităților, se ajunsese în sfârșit la încheierea, în 1920, a păcii cu Ungaria, — unde, întorcându-se vechea clasă dominantă, sub regentul, amiralul Horthy, se strângea oaste cu amenințări nouă contra noastră. Nu se știrbea nimic din ce câștigasem. Tratatul cu această țară, cu Austria, cu Bulgaria și cu Germania, întărite întâi numai de rege, au fost primite, în vara anului 1920, și de al doilea Parlament al României unite (cel dintii, dizolvat în martie, votase *unirea națională*). Basarabia ni-a fost recunoscută, supt anume condiții, acum îndeplinite, de Aliți, prin silințele lui Vaida și Incuț. Aveam astfel *baza internațională a României întregite*.

Ca politică internă, baza trebuia să fie libertatea economică a țaranului, stabilită prin hotărâri speciale în Ardeal, iar în Regat printr-un decret-lege, corespunzând votului din 1917 al Camerelor din Iași, care a fixat principiul exproprierii moșilor mari spre a se vinde sătenilor, vechilor proprietari, zari le lucrează cu sudoarea lor și sunt legați cu inima de pământul lor.

Prin isprăvile legendare pe care le-au îndeplinit în tot războiul, prin apărarea Basarabiei de bolșevicii ruși și prin respingerea neconținută a incursiunilor făcute de comuniștii unguri, aciuăți la Budapesta — până la acea luptă mare din iulie 1919 care a adus capitularea armatei roșii ungurești și intrarea noastră în Capitala anarhică, — sătenii români au dovedit atita credință și vitejie, încit nu este pe lume o răsplată îndestulătoare pentru fapta lor, glorificată pretutindeni.

Impămîntenirea țărănimii ajunsese scopul de căpetenie al vieții noastre interne, mai presus chiar decît unificarea administrativă a deosebitelor ținu-

turi, cu întreaga respectare a altor vieți naționale ¹, decît noua *organizație economică și refacerea democratică a așezămintelor noastre*. Pe căi deosebite acest scop suprem a fost urmărit de două parlamente și două ministere cu caracter constituțional: al lui Vaida Voievod (noiembrie 1919 — mart 1920), reprezentînd *blocul partidelor democratice naționale* și al d-lui general Averescu, reprezentînd noul *Partid al poporului*, unit cu organizația lui Take Ionescu. Un nou guvern I. Brătianu (ianuar 1922 — mart 1926) luă și sarcina împrumutării. *Grăbirea unei executări depline și generoase a legii era o condiție a existenței statului român prin fapta națiunii întregi*. Noile Camere dădură țării o *Constituție* și ele au încercat să rezolve *greutățile financiare*.

Al treilea guvern Averescu ținu pînă în momentul cînd boala regelui punea în fața tuturor cele mai grele probleme, cu atît mai mult cu cît moștenitorul Tronului ajunsese a trebui să declare că nu mai înțelege a-și păstra drepturile.

La căpătiul suveranului muribund se făcu un nou ministeriu I. I. Brătianu și peste cîteva săptămîni, în *iulie 1927*, moartea punea capăt suferințelor regelului bolnav. Fiul prințului Carol și al nobilei princese *Elena de Grecia*, botezat *Mihai*, în amintirea Viteazului, fu proclamat rege ² (puterea regală era să fie exercitată de o *regentă*, în care, alături de prințul *Nicolae*, stătea *Patriarhul Miron Cristea* — Patriarhia s-a făcut acum cîțiva ani ³ — și fostul *președinte al Curții de Casație, Gh. Buzdugan*), în

¹ Evreii din Vechiul Regat au căpătat, și prin noua Constituție din 1923, deplina cetățenie pe care o aveau co-naționalii lor din provinciile alipite. Mulți dintre dinșii au luat parte la războiul pentru unitatea națională (n.a.).

² Vezi lista domnilor la sfîrșitul volumului (n. ed.).

³ Patriarhia română s-a înființat în 1925 (n. ed.).

emoția adîncă a tuturor sufletelor simțitoare. Peste cîteva luni și primul-ministru, supt care și în mare parte prin care se făcuse unitatea națională, pleca dintre cei vii ; fratele său, Vintilă, lua conducerea unui guvern care mai dăinui zece luni. Un nou partid, format din unirea ardelenilor cu „țărăniștii“ din Vechiul Regat luă puterea sub conducerea lui *Iuliu Maniu*, în noiembrie 1928, și începu un șir de reforme a căror înfăptuire era acum isprăvită, cînd prințul Carol, întorcîndu-se din lunga ședere între străini, veni, în iunie 1930, să-și valorifice drepturile. Parlamentul îl recunoscă ca rege 'al României supt numele de *Carol al II-lea*. Ministeriul Maniu demisionă și noul rege încercă să alcătuiască o unire a tuturor oamenilor politici pentru scoaterea țării din marile greutăți în care au adus-o vremurile. Nepuțindu-se face Ministeriul *generalului Prezan*, a fost însărcinat tot d. Maniu cu formarea unui nou guvern, al cărui președinte a devenit, în septembrie, *Gh. Mironescu*. Acesta demisionînd în april 1931, regele a încercat din nou un Ministeriu de coaliție, însărcinînd pe *N. Titulescu*, ministru la Londra, iar acesta refuzînd s-a încredințat cîrmuirea țării unui guvern de specialiști avînd în frunte pe profesorul *N. Iorga*.

Să știm face veșnică fapta Unirii și în ce privește sufletele ! Ea se sprijină pe umerii fiecăruia dintre noi, pînă și ai celui mai mic, care încă își are puterea lui în greaua datorie obștească.

ÎNCHEIERE

Scopul firesc al vieții românilor, *acum uniți*, trebuie să fie astfel, cum și-a arătat, de la început, do-

rința și regele, dezvoltarea culturii lor, în formele ei adânci ca și în formele ei mai înalte și întemeierea unei gospodării naționale care să aducă bogăția pe care se razimă binele neamurilor din vremea noastră. Toate acestea nu se pot atinge decît prin cultura idealului curat și prin buna înțelegere. *Partidele* pot să însemne într-un popor deosebiri de vederi ale frunțașilor în ceea ce privește calea pe care se aduce binele tuturor; nici într-un chip însă ele nu pot însemna organizații care să puie interesele lor mai presus de interesele patriei. În clasa de sus și cea de jos trebuie să existe, după reformele unora și altora, legături de încredere răzimate pe dreptate. Cea mai strictă grijă de moralitate publică și privată este astăzi și o datorie de înalt patriotism; destrăbălarea care a atins o parte din tineret, risipa banului cîștigat necinstit ori din ușor, aducîndu-se anarhia prețurilor crescute în dauna săracului, sînt nu numai o rușine individuală, dar și o crimă față de trăinicia țării și de onoarea nației. Pe temelia dreptății și moralității s-a sprijinit mărirea neamurilor care reprezintă în timpurile noastre cele mai înalte forme de viață ale omenirii. Pe această cale se poate ajunge oriunde, căci — spuneam acum cincisprezece ani în ediția de atunci a cărții de față, și sînt fericit să văd îndeplinirea prevestirii de atunci — dacă formele politice sînt schimbătoare, *un popor care dispune de bogăție și cultură este în stare, oriunde, să hotărască soarta sa așa cum voiește, potrivit legilor firești ale ființării neamurilor.*

REPERE ISTORICE (1927—1944)

1927

- 24 noiembrie Vintilă I. C. Brătianu devine președintele Partidului Național Liberal și al guvernului, în urma morții fratelui său Ionel I. C. Brătianu.
- 22 decembrie Se înființează Societatea Română de Radio-difuziune.

1928

- 12 martie Se semnează la Geneva pactul de neagresiune româno-grec.
- 13 aprilie Legea pentru protecția muncii minorilor și a femeilor.
- 22 aprilie Legea pentru garantarea exercitării libere a oricărei religii.
- 12 iulie Codul cooperației.
- 20 iulie România ratifică convenția internațională de la Berna cu privire la căile ferate.
- 28 iulie România contractează în străinătate un împrumut de 258 milioane de dolari pentru stabilizarea monetară.
- 4 septembrie România aderă la pactul Kellogg-Briand privind interzicerea războiului ca instrument al politicii internaționale.

- 10 noiembrie Se formează guvernul P.N.T. Iuliu Maniu.
La alegerile din același an, P.N.T. obține 78% din voturi.
Femeile capătă în mod real drept de vot (prevedere din Constituția din 1923).

1929

- 2 februarie Se contractează un nou împrumut în străinătate de 100 740 750 dolari pentru stabilizarea economică.
7 februarie Legea de stabilizare monetară.
14 februarie Se întemeiază Camerele de Comerț și Industrie.
21 martie Tratatul de arbitraj și conciliere româno-american, semnat la Washington.
24 martie Legea pentru organizarea jandarmeriei.
28 martie Legea pentru exploatarea minelor.
5 aprilie Legea pentru contractele de muncă.
20—22 mai Conferința Micii Înțelegeri la Belgrad, (din care făceau parte România, Iugoslavia și Cehoslovacia).
11 iunie Convenția româno-turcă pentru comerț și navigație, semnată la Ankara.
1 iulie Crearea Regiei autonome C.F.R.
21 iulie Legea de reorganizare a poliției.
1 august Se adoptă un nou tarif vamal care prevede reduceri de taxe.
2 august Se întemeiază Academia de Înalte Studii Agronomice.
5 august Se înființează Uniunea Federațiilor Sportive din România (U.F.S.R.).
august—ianuarie 1930 Conferința internațională de la Haga dispune reducerea datoriilor României față de Fran-

- ta și Italia și menținerea cotei din reparațiile datorate de Ungaria și Bulgaria României.
- 20 august Legea de organizare a Creditului funciar; legea pentru reglementarea circulației pământului dobândit în urma împroprietăririi.
- 24 octombrie Tratatul de conciliere româno-polon, semnat la București.
- Marele crah de la Bursa din New York, care marchează începutul crizei economice mondiale (1929—1930) ce avea să afecteze și România.

1930

- 22 ianuarie Tratatul de conciliere româno-olandez, semnat la Haga.
- 25 februarie Tratatul de comerț și navigație româno-italian, semnat la Roma.
- 17 martie Contractul cu firma cehoslovacă „Skoda”, pentru furnituri militare către România în valoare de 6,750 miliarde lei.
- aprilie Formarea Partidului Țărănesc Democrat.
- 6/7 iunie Revenirea în țară a prințului Carol; încetarea Regenței.
- 7 iunie Formarea guvernului național-țărănist G.G. Mironescu.
- 8 iunie Prințul Carol e proclamat rege al României sub numele de Carol al II-lea. Mihai este declarat principe moștenitor cu titlul de „Mare Voievod de Alba Iulia”.
- 13 iunie Formarea guvernului național-țărănist Iuliu Maniu.
- 21 iunie Convenția de comerț româno-norvegiană, semnată la București.
- 25—27 iunie Conferința a Micii Înțelegeri la Strbské Plešo (Cehoslovacia). Tot acolo se semnează tratatul de comerț româno-ceh.

- 7 iulie Legea pentru protecția monumentelor naturii.
- 8 iulie Tratatul de conciliere româno-belgian, semnat la București.
- 27 iulie Concesionarea exploatării telefoanelor concernului american I.T.T., în schimbul unui împrumut de 8 milioane dolari.
- 6 august Tratatul de comerț și navigație româno-englez, semnat la Londra.
- 8 august Convenția de comerț și navigație româno-franceză, semnată la Paris.
- 10 septembrie Nicolae Titulescu devine președintele celei de a XI-a sesiuni a Adunării Societății Națiunilor.
- 10 octombrie Se formează guvernul G. G. Mironescu.

1931

- Se formează Societatea „Petroșani” de exploatare miniere, cu un capital de 1,4 miliarde lei.
- Apare „Revista istorică română”, scoasă de C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și Gheorghe Brătianu.
- 10 martie Se contractează în străinătate un „împrumut de dezvoltare” de 53 milioane de dolari.
- 4 aprilie Se întemeiază Banca Agriculturii Românești.
- 18 aprilie Se formează guvernul Nicolae Iorga
- 17 iulie Legea autonomiei universitare.
- 12 august Convenția de comerț româno-ungară, semnată la Sinaia.
- 7 septembrie Nicolae Titulescu e ales președintele celei de a XII-a sesiuni a Adunării Societății Națiunilor.
- 7 octombrie Convenția comercială româno-suedeză, semnată la București.
- 20—26 octombrie A doua conferință balcanică.
- 26—27 noiembrie Conferința pentru dezarmare de la Paris, unde participă și România.
- 16 decembrie Acordul de comerț româno-brazilian, semnat la Rio de Janeiro.

- 2 februarie—11 iunie 1934 Conferința internațională pentru dezarmare, la Geneva, unde participă și România.
- 10 aprilie Se formează Partidul Național Agrar, condus de Octavian Goga.
- 14 aprilie Legea pentru organizarea bibliotecilor.
- 19 aprilie Legea pentru asanarea datoriilor agricole.
- 22 aprilie Legea pentru organizarea învățământului universitar.
- 6 iunie Se formează guvernul național-tărănesc Al. Vaida Voievod.
- 25 iunie La Geneva se adoptă „Memorandumul Pella“, prezentat de România, privind adaptarea legislațiilor naționale la cerințele vieții internaționale.
- iulie Alegeri parlamentare; P.N.Ț. obține 40,38% din voturi.
- 27—31 august Conferința internațională împotriva războiului, la Amsterdam, unde participă și România.
- octombrie Are loc la București Congresul internațional de istoria medicinei; președinte al Societății internaționale de istoria medicinei este ales dr. Victor Gomoiu. La București se creează Uniunea medicală balcanică.
- 20 octombrie Se formează guvernul Iuliu Maniu cu Nicolae Titulescu la Ministerul Afacerilor Externe.
- 22—28 octombrie A treia conferință balcanică; se discută principiul neagresiunii și al ajutorului reciproc.
- 26 octombrie Noua lege de conversiune a datoriilor agricole.
- 18—19 decembrie Conferință a Miciei Înțelegeri la Belgrad.

Henri Coandă experimentează modele de aerodine folosind „efectul“ care-i poartă numele.
Se construiesc Palatul Telefoanelor și Uzinele „Ma-

laxa"; începe ridicarea Facultății de Drept (terminată în 1936).

14 ianuarie Se formează un guvern Al. Vaida Voievod.

28 ianuarie Guvernul român semnează Acordul de la Geneva garantînd împrumuturile externe.

ianuarie-februarie Greve ale petroliștilor și ceferiștilor.

martie Izbucnește „afacerea Skoda” privind unele fraude legate de achiziționarea de armament din Cehoslovacia. Iuliu Maniu demisionează de la conducerea P.N.Ț.

14 aprilie Legea pentru reglementarea datoriilor agricole și urbane. Legea pentru crearea Fundațiilor Culturale Regale ale României.

30 mai—1 iunie Prima sesiune a Micii Înțelegeri la Praga.

3—5 iulie România semnează la Londra Convenția pentru definirea agresorului.

14 octombrie Germania părăsește Liga Națiunilor.

17 octombrie Tratatul de prietenie româno-turc, semnat la Ankara.

5—11 noiembrie A patra conferință balcanică, la Salonic.

14 noiembrie Se formează guvernul liberal I. G. Duca.

21 noiembrie I. Mihalache devine președintele P.N.Ț.

decembrie Alegeri parlamentare câștigate de liberali cu 51% din voturi.

10 decembrie Organizația fascistă Garda de Fier e desființată.

29 decembrie Primul ministru I. G. Duca e asasinat de legionari la Sinaia.

30 decembrie Se instituie starea de urgență; dr. C. Angelescu e numit prim-ministru.

1934

Ion Basgan inventează „forajul sonic”, brevetat și în S.U.A.; Henri Coandă brevetează în Franța un pro-

- cedeu privind devierea fluidelor ; matematicianul Dan Barbilian introduce noțiunea „spațiilor” ce-i poartă numele.
- ianuarie* Își începe apariția „Revistă Fundațiilor Regale”.
- 5 ianuarie* Se formează guvernul Gh. Tătărăscu.
- 9 februarie* La Atena, reprezentanții României, Iugoslaviei, Greciei și Turciei semnează Pactul Înțelegerii Balcanice, prin care aceste țări își garantau reciproc frontierele.
- 7 aprilie* Legea pentru apărarea ordinii de stat.
- 8 mai* Legea pentru organizarea comerțului de bancă.
- 9 iunie* Se reiau relațiile diplomatice cu U.R.S.S.
- iulie* Legea pentru crearea Fondului național al cinematografiei.
- 25 noiembrie* Ministerul de Interne interzice activitatea unor organizații comuniste.

1935

- Începe construirea Arcului de Triumf de pe Șoseaua Kiseleff.
- 7 februarie* Primul film sonor românesc (*Bing-Bang* cu Stroe și Vasilache).
- 20 martie* Se creează organizația fascistă „Totul pentru țară”, condusă de gl. Gheorghe Cantacuzino Grănicerul.
- 23 martie* Tratatul de comerț româno-german, semnat la București.
- 1 iulie* Se înființează Academia de Medicină din România.
- 14 iulie* Se înființează Partidul Național Creștin de orientare fascistă (întemeietori : A. C. Cuza și O. Goga).
- 17 septembrie* România e aleasă membru permanent în Consiliul Ligii Națiunilor.

- Rezultate de prestigiu ale școlii matematice românești (M. Nicolescu, Gh. Vrânceanu, N. Teodorescu). Se întemeiază Muzeul Satului la inițiativa lui Dim. Gusti. Începe construirea localului Bibliotecii Academiei. Începe construirea uzinelor de țevi nesudate.
- 29 februarie Se înființează Oficiul Național de Turism.
- 13 martie Premiera operei *Oedip* de George Enescu la Opera Mare din Paris.
- 17 martie Se promulgă Codul penal și Codul de procedură penală.
- 6—8 mai A X-a sesiune a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri (Belgrad).
- 22 iunie—21 iulie Convenția de la Montreux, privind dreptul de liberă navigație prin Bosfor și Dardanele a navelor comerciale. În același loc se încheie un acord de principiu privind un pact de asistență mutuală româno-rus (între N. Titulescu și M. Litvinov).
- 1 august Decret-lege pentru instituirea monopolului producției pentru întreprinderile producătoare de bunuri nefabricate pînă atunci în țară.
- 14 august Tratatul de comerț româno-argentinian.
- 10 noiembrie Întîlnirea șefilor de stat major ai statelor participante la Mica Înțelegere (București).

- Își începe activitatea Banca întreprinderilor aurifere și miniere (capital 200 de milioane de lei). Începe construirea Palatului Președenției Consiliului de Miniștri.
- 23 februarie Remanierea guvernului Gh. Tătăărăscu. Se iau măsuri împotriva organizațiilor legionare.
- 24 martie Legea minelor.

- 16 aprilie Legea învățămîntului industrial.
 iunie Apar primele jurnale de actualități realizate de O.N.T.
 8 octombrie Se înființează organizația de tineret Straja
 Tării, cu caracter paramilitar.
 28 decembrie Formarea unui guvern O. Goga — A. C. Cuza.

1938

- Se inaugurează la Tîrgu Jiu monumentele *Poarta sărutului*, *Masa tăcerii*, *Coloana fără sfîrșit* de Brîncuși.
 Începe publicarea *Enciclopediei României* (4 volume, apărute între 1938 și 1943) sub conducerea lui Dim. Gusti.
- 10 februarie Se instalează dictatura regală. Președinte al guvernului e numit patriarhul Miron Cristea.
- 20 februarie Se decretează o nouă Constituție care legitimează dictatura regală.
- 31 martie Se desființează toate partidele politice și se înființează Consiliul de Coroană, cu valoare de organism consultativ, format din consilieri regali.
- 16 aprilie Sînt arestate căpeteniile legionare, în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu (împușcați apoi la 29/30 noiembrie).
- 1 iunie Legea pentru organizarea Consiliului Superior Economic.
- 14 august Decret-lege pentru împărțirea țării în ținuturi, conduse de rezidenți regali.
- 18 august Acord între România, Franța și Anglia, la care se asociază Germania și Italia privind controlul traficului între Brăila și Mare în exclusivitate de România (Sinaia).
- 23 august Acord româno-yugoslavo-ungar privind o declarație reciprocă de neagresiune (Bled, Jugoslavia).
- 29—30 septembrie Acordul de la Munchen, prin care Cehoslovacia e silită să cedeze Germaniei regiunea sudetă.

- 24 noiembrie Întilnire Hitler — Carol al II-lea (la Berghof), unde dictatorul german cere regelui ruperea legăturilor cu Franța și Anglia și chemarea la putere a Gărzii de Fier.
- 5 decembrie Legea pentru înființarea Băncii de industrializare și valorificare a producției agricole.
- 16 decembrie Înființarea Frontului Renașterii Naționale, singurul partid politic autorizat de rege a funcționa în țară.

1939

- 1 martie Germania este primită în Comisia Europeană a Dunării.
- 7 martie Se formează guvernul Armand Călinescu.
- 15 martie Germania invadează Cehoslovacia. În aceeași zi se decretează mobilizarea parțială a armatei române.
- 23 martie Acordul economic româno-german.
- 31 martie Acordul economic româno-francez.
- 13 aprilie Franța și Anglia dau garanții unilaterale României privind frontierele ei.
- 9 mai O nouă lege electorală care abrogă votul universal.
- 11 mai Acord economic româno-englez.
- septembrie Prima participare internațională a României la bienala de pictură de la Veneția.
- 1 septembrie Germania invadează Polonia. Începe al doilea război mondial.
- 3 septembrie Anglia și Franța declară război Germaniei.
- 7 septembrie România se declară neutră.
- 17 septembrie Guvernul polonez se refugiază pe teritoriul României
- 21 septembrie Primul ministru Armand Călinescu este asasinat de legionari.
- 28 septembrie Se formează un guvern C. Argetoianu.

- 1 octombrie Decret-lege prin care plățile internaționale se fac numai prin Oficiul schimburilor cu străinătatea.
 24 noiembrie Se formează guvernul Gh. Tătărașcu.

1940

- 2—4 februarie Conferință a Micii Înțelegeri (la Belgrad) care prelungește pe șapte ani aranjamentele celor patru membri (România, Jugoslavia, Grecia și Turcia).
 mai Militarizarea economiei.
 27 mai „Pactul petrolului” cu Germania.
 22 iunie Se crează Partidul Națiunii în locul Frontului Renașterii Naționale.
 26 iunie U.R.S.S. adresează României un ultimatum privind anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Consiliul de Coroană convocat în aceeași zi acceptă ultimatumul.
 4 iulie Se formează guvernul Ion Gigîrtu, în care intră și Horia Sima, reprezentant al Gărzii de Fier.
 11 iulie România se retrage din Liga Națiunilor.
 24 iulie Decret-lege de interzicere a grevelor.
 26 iulie Întrevedere I. Gigîrtu — M. Manoilescu (ministru de Externe) — A. Hitler, J. v. Ribbentrop (ministru de Externe) la Salzburg prin care România e somată să accepte revendicările teritoriale ale Ungariei asupra Transilvaniei.
 8 august Un nou acord economic româno-german.
 16—24 august Tratatative româno-ungare eşuate, la Turnu Severin, cu privire la pretențiile teritoriale maghiare.
 29—30 august Consiliul de Coroană acceptă cu 19 voturi pentru, 10 împotrivă și o abținere arbitrajul italo-german în problema Transilvaniei.
 30 august Se semnează diktatul prin care România pierde în favoarea Ungariei 43.492 km² și 2.667.000 locuitori.

- 4 septembrie Generalul Ion Antonescu e numit Președinte al Consiliului de Miniștri.
- 5 septembrie Constituția din februarie 1938 e suspendată. Generalul Ion Antonescu preia toate prerogativele puterii.
- 6 septembrie Regele Carol al II-lea abdică.
- 7 septembrie România e silită să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.
- 11 septembrie Partidul Națiunii e dizolvat.
- 14 septembrie România e proclamată „stat național legionar”. Ion Antonescu devine „conducător” al statului, iar Horia Sima e vicepreședinte al Consiliului de Miniștri.
- 29 septembrie România părăsește Înțelegerea Balcanică.
- 12 octombrie Misiunea militară germană începe stabilirea unor unități militare în puncte strategice ale României, între care București și Ploiești.
- 9/10 noiembrie Cutremurul în urma căruia se prăbușește, la București, blocul Carlton.
- 23 noiembrie România aderă, la Berlin, prin semnătura lui Ion Antonescu, la pactul tripartit Germania — Italia — Japonia.
- 26/27 noiembrie La Jilava are loc masacrarea demnitarilor întemnițați și potrivnici mișcării legionare.
- 4 decembrie Nou acord economic româno-german.

1941

Se înființează o serie de *oficii* menite să concentreze producția industrială.

- 21—23 ianuarie Rebeliunea legionară. Înfrângerea ei duce la interzicerea mișcării și la preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu,
- 28 ianuarie Formarea guvernului Ion Antonescu de militari și tehnicieni.
- 10 februarie Anglia rupe relațiile diplomatice cu România.

- 18 februarie Are loc militarizarea unor întreprinderi legate de producția strategică.
- 12 iunie Întrevedere Hitler — Antonescu la München. Generalul român este pus la curent cu iminența conflictului germano-sovietic.
- 22 iunie Începe războiul împotriva U.R.S.S. România participă, alături de Germania, la „operațiunea Barbarossa”. Generalul Antonescu lansează o proclamație în care cere armatei să elibereze Basarabia și Bucovina de Nord, anexate de U.R.S.S. la 28 iunie 1940.
- 2/3 iulie Trupele române declanșează ofensiva.
- 18 iulie Iuliu Maniu, președintele P.N.T., adresează generalului Antonescu o scrisoare prin care se împotrivește continuării operațiunilor militare ale armatei române dincolo de Nistru. Alături de C. I. C. Brătianu, președintele P.N.L., acesta va trimite, în cursul războiului, mai multe scrisori generalului atrăgându-i atenția asupra consecințelor nefaste ale colaborării militare cu Germania.
- 26 iulie Trupele române încheie eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord.
- 27 iulie Hitler cere generalului Antonescu să continue operațiile militare dincolo de Nistru.
- 31 iulie Generalul Antonescu se angajează să continue operațiile militare dincolo de Nistru, fără a pune nici un fel de condiții.
- 6 august Hitler înmânează generalului Antonescu, la Berdicev (Ucraina), Crucea de cavaler, precum și Crucea de fier (clasa I și II).
- 30 august La Tighina se semnează acordul româno-german privind trecerea Transnistriei sub administrație românească.
- 16 octombrie Cucerirea Odesei.
- 25 noiembrie România aderă la Pactul Anticomintern.
- 6 decembrie Marea Britanie declară război României, în urma refuzului guvernului român de a da curs ulti-

matumului britanic din 30 noiembrie, prin care se cerea încetarea ostilităților împotriva U.R.S.S. până la 5 decembrie.

12 decembrie România declară război S.U.A., care ignoră însă această declarație.

1942

20 ianuarie Generalul Iosif Iacobici este înlocuit cu generalul Ilie Ștefleă în calitatea de șef al Marelui Stat Major, ca urmare a divergențelor sale cu generalul Antonescū în ceea ce privește trimiterea unor efective mari pe frontul de Est.

11 februarie Intrevedere Hitler—Antonescu la Rastenburg ; mareșalul este singurul șef de stat al unei țări aliate Reichului invitat la cartierul militar german în timpul luptelor din iarna 1941—1942.

6 iunie S.U.A. declară război României.

12 iunie Are loc primul atac aerian american asupra României ; zona vizată : Perimetrul petrolifer Ploiești. Au fost folosite 12 bombardiere B—24 *Liberator*. Eșecul total al acțiunii a făcut ca autoritățile americane să n-o anunțe oficial, iar cele române nu au dat nici un comunicat.

22—23 septembrie Mihai Antonescū face o vizită la cartierul militar german de la Rastenburg, unde are convorbiri cu Hitler și J. v. Ribbentrop.

octombrie Intrevedere Hitler—Antonescu la Rastenburg, unde se discută bătălia Stalingradului, în curs de desfășurare.

19 noiembrie Începe marea ofensivă rusă la Stalingrad ; armatele a 3-a și a 4-a române sînt decimate.

9 decembrie Mareșalul Antonescū adresează o scrisoare mareșalului german Erich v. Manstein prin care protestează împotriva atitudinii brutale a militarilor ger-

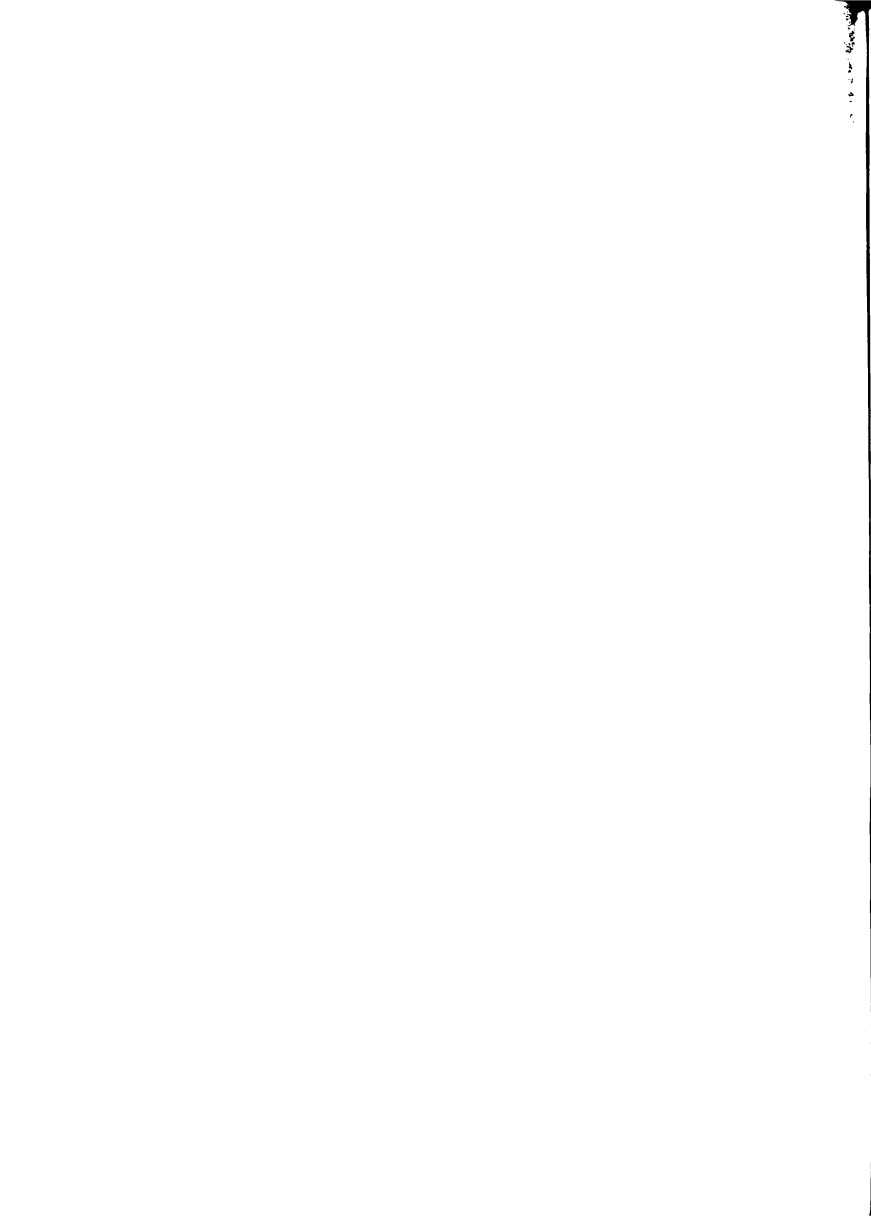
mani față de cei români în cursul bătăliei Stalin-gradului.

1943

- 10—12 ianuarie Întrevedere Hitler—Antonescu la Rastenburg asupra situației create prin ofensiva sovietică la Stalingrad. Mareșalul Antonescu e convins că Wehrmachtul va restabili situația pe front.
- 19 ianuarie Mihai Antonescu solicită lui Mussolini, prin intermediul ministrului Bova Scoppa de la București, să ia inițiativa unor sondaje de pace.
- 12—13 aprilie Întrevedere Hitler—Antonescu la castelul Klessheim. Cel dintâi critică violent sondajele de pace întreprinse de Mihai Antonescu și cere demiterea lui.
- 1 iulie Întrevedere Mussolini—Mihai Antonescu la Rocca delle Camminate, consacrată unor posibile sondaje de pace. Mussolini promite să acționeze, îndată ce situația militară va fi favorabilă.
- 1 august Bombardament masiv american asupra perimetrului petrolifer Ploiești.
- 2—3 septembrie Întrevedere Hitler — Antonescu la Rastenburg. Mareșalul capătă convingerea că Germania nu mai poate câștiga războiul.
- 30 septembrie Din ordinul mareșalului Antonescu, atașatul militar la Ankara, colonelul T. Theodorescu, contactează pe atașatul militar britanic A. C. Arnold și-l informează că șeful statului român este dispus să coopereze cu forțele anglo-americane, dacă ele vor debarca în Balcani.
- 1 noiembrie Forțele germano-române din Crimeea sînt izolate.
- 26 decembrie Încep convorbirile secrete dintre reprezentantul guvernului român (F. Nanu) și sovietici (A. Kolontai și V. Smirnov).

- 26—28 *ianuarie* Intrevedere Hitler—Antonescu la castelul Klessheim, în urma căreia Germania abandonează planul „Margarethe II” privind ocuparea României, pentru a preveni o defecțiune a acesteia.
- 17 *martie* La Cairo încep discuțiile între prințul Barbu Știrbei (căruia la 25 mai i se alătură Constantin Vișoianu) și reprezentanții S.U.A., Marelui Britanii și URSS privind ieșirea României din război.
- 23—24 *martie* Intrevedere Hitler—Antonescu la castelul Kleissheim. Cel dintâi declară că Germania nu se mai consideră semnatară a arbitrajului de la Viena, dar cere mareșalului să nu facă publică această declarație.
- 4 *aprilie* Primul bombardament american asupra Bucureștilor.
- 5 *aprilie* Bombardament american asupra Ploieștilor. Începutul unei ofensive anglo-americane aeriene asupra României.
- 12 *aprilie* Guvernul sovietic anunță condițiile de armistițiu cu România.
- 20 *aprilie* Conducerile P.N.Ț. și P.N.L. se declară de acord să ducă tratative pe baza condițiilor de armistițiu anunțate.
- 5 *mai* Prima propunere britanică privind includerea României în sfera de influență a U.R.S.S.
- 13 *mai* Încheierea evacuării trupelor române din Crimeea.
- 15 *mai* Guvernul român respinge condițiile de armistițiu.
- 31 *mai* În cursul discuțiilor purtate la Stockholm, guvernul sovietic se arată dispus să țină seama de cererile guvernului român.
- 1 *iunie* Blocarea negocierilor de la Cairo.
- 20 *iunie* Constituirea Blocului Național Democratic, alcătuit din PNȚ, PNL, PSD și PCR.

- 5—6 august Ultima întrevedere Hitler—Antonescu la Rastenburg. Mareșalul ezită să se angajeze în continuarea războiului alături de Germania.
- 19 august Într-o discuție cu C. Clodius, mareșalul Antonescu evocă posibilitatea de a-și rezerva libertatea de acțiune.
- 20 august Începe operația Iași—Chișinău.
- 22 august Mareșalul Antonescu și Mihai Antonescu iau în considerație începerea negocierilor de armistițiu. Cel dintâi stăruie pentru informarea prealabilă a lui Hitler.
- 23 august Lovitura de stat în urma căreia mareșalul Ion Antonescu și Mihai Antonescu sînt arestați. Se constituie un guvern de militari în care reprezentanții PNT, PNL, PSD și PCR dețin posturi de miniștri de stat fără portofolii.

DOMNII ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI,
VOIEVOZII, PRINCIPII
ȘI GUVERNATORII TRANSILVANIEI

ȚARA ROMÂNEASCĂ

- 1247 (înainte de ~) — 1277 sau 1279, Litovoi, voievod în dreapta Oltului
1247 (înainte și după), Seneslau, voievod în stînga Oltului, la Argeș.
1277 sau 1279 — circa 1290, Bărbat.
circa 1290 — circa 1310, Tihomir.
circa 1310 — 1352, Basarab I.
1352 — 1364 nov. 16, Nicolae Alexandru.
1364 nov. 16 — circa 1377, Vladislav I (Vlaicu Vodă).
circa 1377 — circa 1383, Radu I.
circa 1383 — 1386 în. de sept. 23, Dan I
1386 sept. 23 — 1418 ian. 31, Mircea cel Bătrîn.
1394 după oct. 10 — 1397 ian., Vlad I
1418 ian. 31 — 1420 aug., Mihail I
1420 aug. — 1421 mai, Dan al II-lea
1421 mai — nov., Radu al II-lea Prasnaglava
1421 nov. — 1423 vara, Dan al II-lea
1423 vara, Radu al II-lea Prasnaglava
1423 vara — 1424 după dec. 12, Dan al II-lea
1424 după dec. 12 — 1426 mai, Radu al II-lea Prasnaglava
1426 mai — 1427 ian., Dan al II-lea
1427 ian. — primăvara, Radu al II-lea Prasnaglava
1427 primăvara — 1431 mart., Dan al II-lea
1431 mart. — 1436 dec., Alexandru I Aldea

1436 dec. — 1442 după mart., Vlad Dracul
 1442 după mart — vara, Mircea
 1442 în. de sfârșitul lui aug. — 1443 toamna, Basarab al II-lea
 1443 toamna — 1447 nov. — dec., Vlad Dracul
 1447 dec — 1448 oct. 6, Vladislav al II-lea
 1448 oct., Vlad Țepeș
 1447 dec. — 1448 oct. 6, Vladislav al II-lea
 1456 aug. 22 — 1462 nov., Vlad Țepeș
 1462 nov. — 1473 nov., Radu cel Frumos
 1473 nov. 24 — dec. 23, Basarab (cel Bătrîn) Laiotă
 1473 dec. 23 — 1474 primăvara, Radu cel Frumos
 1474 primăvara, Basarab (cel Bătrîn) Laiotă
 1474 primăvara — în. de sept. 4, Radu cel Frumos
 1474 în. de sept. 4 — oct., Basarab (cel Bătrîn) Laiotă
 1474 oct. — 1475 ian., Radu cel Frumos
 1475 ian. — 1476 în. de nov. 8, Basarab (cel Bătrîn) Laiotă
 1476 în. de nov. 8 — dec, Vlad Țepeș
 1476 dec. — 1477 nov., Basarab (cel Bătrîn) Laiotă
 1477 nov. — 1481 sept., Basarab cel Tânăr — Țepeluș
 1481. Mircea
 1481 sept. — în. de nov. 16, Vlad Călugărul
 1481 nov. — 1482 după mart. 23, Basarab cel Tânăr — Țepeluș
 1482 după mart. 23 — 1495 sept., Vlad Călugărul
 1495 sept. între 8 și 15 — 1508 apr., Radu cel Mare
 1508 apr. — 1509 oct., Mihnea cel Rău
 1509 în. de oct. 29 — 1510 ian., Mircea
 1510 febr. — 1512 ian. 23, Vlad cel Tânăr (Vlăduț)
 1512 ian. 23 — 1521 sept 15, Neagoe Basarab
 1521 sept. 15 — oct, Teodosie
 1521 oct., Vlad (Radu Vodă) Călugărul
 1521 oct. — 1522 după ian. 7, Teodosie
 1522 în. de febr. 3 apr., sfârșitul lui iun., începutul lui aug., oct — 1523 în. de iun. 11, Radu de la Afumați

1523 în. de iun., 11 -- sfârșitul lui oct., Vladislav al III-lea
 1523 oct. — nov. — 1524 ian. 19—24, Radu Bădica
 1524 ian. 19—24 mai, Radu de la Afumați
 1524 mai — în. de sept., Vladislav al III-lea
 1524 în. de sept. — 1525 sfârșitul, Radu de la Afumați la
 Tîrgoviște
 1525 în. de 19 apr. — după aug. 18, Vladislav al III-lea
 la București
 1525 sfârșitul — 1529 ian. 2, Radu de la Afumați
 1529 după ian. 2 — 1530 în. de mai — iun., Moise
 1530 sept. 18 — 1535 iun. 10/11, Vlad Vintilă de la Slatina
 1535 iun. 12 — 1545 în. de mart. 17, Radu Paisie (Petrul
 de la Argeș)
 1545 mart. 17 — 1552 nov. 16, Mircea Ciobanul
 1552 nov. 16 — 1553 în. de mai 11, Radu Ilie (Haidăul)
 1553 în. de mai 11 — 1554 febr. 28, Mircea Ciobanul
 1554 mart. — 1557 dec 26, Pătrașcu cel Bun
 1558 ian. — 1559 sept. 21, Mircea Ciobanul
 1559 sept. 21 — 1568 după iun. 8, Petru cel Tânăr
 1568 iun. 14 — 1574 apr. 30, Alexandru al II-lea Mircea
 1574, mai, Vintilă
 1574 mai — 1577 sept. 27/28, Alexandru al II-lea Mircea
 1577 după sept. 27/28 — 1583 iul., Mihnea Turcitul
 1583 iul. — 1585 apr. 6, Petru Cercel
 1585 apr. în. de 16 — 1591 după mai 19, Mihnea Turcitul
 1591 după mai 22 — 1592 după iul. 15, Ștefan Surdul
 1592 aug. — 1593 sept., Alexandru cel Rău
 1593 sept. (oct.) — 1601 aug. 9, Mihai Viteazul
 1599 nov. — 1600 sept., Nicolae Pătrașcu
 1600 după nov. 25 — 1601 după iul. 4, Simion Movilă
 1601 sept. — 1602 mart., Radu Mihnea
 1601 nov. — 1602 iul., Simion Movilă
 1602 în. de aug. 3 — 1611 ian., Radu Șerban
 1611 ian.-mart., Ocupația principelui Transilvaniei Gabriel
 Báthory

1611 mart. — mai, Radu Mihnea
 1611 iun. — după sept. 8, Radu Șerban
 1611 sept. 12 — 1616 aug., Radu Mihnea
 1616 aug., Gavril Movilă (neconfirmat de Poartă)
 1616 sept. — 1618 mai, Alexandru Iliș
 1618 în. de iun. 2 — 1620 după iul. 22, Gavril Movilă
 1620 aug. — 1623 după aug. 14, Radu Mihnea
 1623 după aug. 14 — 1627 după nov. 3, Alexandru Coconul
 1627 după nov. 3 — 1629 în. de oct. 15, Alexandru Iliș
 1629 în. de oct. 15 — 1632 iul. 21, Leon Tomșa
 1632 după iul. 21 — sept., Radu Iliș
 1632 sept. — 1654 apr. 9, Matei Basarab
 1654 apr. 9 — 1658 mart., Constantin Șerban
 1658 mart. — 1659 nov., Mihnea al III-lea Radu
 1659 nov. 20 — 1660 sept. 1, Gheorghe Ghica
 1660 sept. 16 — 1664 după nov. 27, Grigore Ghica
 1664 în. de dec. 2 — 1669 mart. 3, Radu Leon
 1669 mart. 3 — 1672 în. de febr. 12, Antonie Vodă din
 Popești
 1672 febr. — 1673 nov., Grigore Ghica
 1673 nov. — 1678 după nov. 22, Gheorghe Duca
 1678 după nov. 22 — 1688 oct. 28, Șerban Cantacuzino
 1688 oct. 28 — 1714 mart. 24, Constantin Brâncoveanu
 1714 mart. 25 — 1715 dec. 25, Ștefan Cantacuzino
 1715 dec. 25 — 1716 nov. 14, Nicolae Mavrocordat
 1716 nov. 21 — 1719 febr. 23, Ioan Mavrocordat
 1719 mart. — 1730 sept. 3, Nicolae Mavrocordat
 1730 sept. 3 — după oct. 4, Constantin Mavrocordat
 1730 oct. — 1731 oct. 13, Mihai Racoviță
 1731 oct. 13 — 1733 apr. 5, Constantin Mavrocordat
 1733 apr. 5 — 1735 nov. 16, Grigore al II-lea Ghica
 1735 nov. 16 — 1741 în. de sept. 5, Constantin Mavrocordat
 1741 sept. — 1744 iul., Mihai Racoviță
 1744 iul. — 1748 apr., Constantin Mavrocordat
 1748 apr. — 1752 aug. 23, Grigore al III-lea Ghica
 1752 aug. 24 — 1753 iun. Matei Ghica

1753 iun. — 1756 febr. 8, Constantin Racoviță
 1756 febr. 8 — 1758 aug., Constantin Mavrocordat
 1758 aug. — 1761 iun. 5, Scarlat Ghica
 1761 in. 5 — 1763 mart. 9, Constantin Mavrocordat
 1763 mart. 9 — 1764 ian. 26, Constantin. Racoviță
 1764 ian. 26 — 1765 aug. 18, Ștefan Racoviță
 1765 aug. 18 — 1766 dec. 2, Scarlat Ghica
 1766 dec. 2 — 1768 oct. 17, Alexandru Scardat Ghica
 1768 oct. 17 — 1769 nov. 5, Grigore al III-lea Ghica
 1769 nov. 5 — 1774 iul. 10, Ocupația rusă
 1770 mai — 1771 oct., Manole (Emanuel) Giani-Ruset
 1774 sept. 15 — 1782 ian. 4, Alexandru Ipsilanti
 1782 ian. 5 — 1783 iul. 6, Nicolae Caragea
 1783 iul. 6 — 1786 în. de mart. 26, Mihai Șuțu
 1786 mart. — 1790 iun. 8, Nicolae Mavrogheni
 1789 nov. 3 — 1791 iul. 24, Ocupația austriacă
 1791 mart. — 1793 ian., Mihai Șuțu
 1793 în. de ian. 4 — 1796 aug. 17, Alexandru Moruzi
 1796 aug. 17 — 1797 nov. 22 (28), Alexandru Ipsilanti
 1797 nov. 22 (28) — 1799 febr., Constantin Hangerli
 1799 febr. 28 — 1801 oct. 8, Alexandru Moruzi
 1801 oct. 8 — 1802 mai 19, Mihai Șuțu
 1802 iun. 20 — aug. 18, Alexandru Șuțu, domnul Moldovei,
 caimacam
 1802 aug. 18 — 1806 aug. 12, Constantin Ipsilanti
 1806 aug. 12 — oct. 1, Alexandru Șuțu
 1806 oct. 3 — 1807 mai 19, Constantin Ipsilanti
 1806 nov. 17 — 1812 mai 16, Ocupația rusă
 1806 dec. 16, Alexandru Șuțu (numit, dar nu ocupă Scaunul
 domnesc)
 1807 iul. 27 — aug. 16, Constantin Ipsilanti
 1812 aug. 27 — 1818 sept. 29, Ioan Gheorghe Caragea
 1818 nov. 4 — 1821 ian. 19, Alexandru Șuțu
 1821 febr. — iun., Scarlat Callimachi (numit, dar nu ocu-
 pă Scaunul domnesc)

- 1821 mart. — mai 14, Tudor Vladimirescu, conducătorul
mişcării revoluționare de la 1821
- 1821 mai 16 — 1822 iun., Ocupația turcească
- 1822 iun 30 — 1828 apr. 29, Grigore al IV-lea Ghica
- 1828 mai — 1834 apr., Ocupația rusă
- 1834 apr. 1 — 1842 oct. 7, Alexandru Ghica
- 1842 dec. 20 (1843 ian. 5) — 1848 iun. 13/14, Gheorghe
Bibescu
- 1848 iun. 14—28, Guvernul revoluționar provizoriu
- 1848 iun. 28—30, Căimăcămia
- 1848 iun. 30 — iul. 28, Guvernul revoluționar provizoriu
- 1848 iul. 28 — sept. 13, Locotenentă domnească (Ion Heliade
Rădulescu, Nicolae Golescu și Christian Tell)
- 1848 sept. 13 — 1849 iun., Constantin Cantacuzino, cai-
macam
- 1849 iun. 16 — 1853 oct. 17, Barbu Știrbei
- 1853 oct. 17 — 1854 iul. 19, Ocupația rusă
- 1854 iul. 27 aug., Ocupația turcească
- 1854 aug. 7 — 1856 mart. 13, Ocupația austriacă
- 1854 sept. 23 — 1856 mart. 12, Barbu Știrbei
- 1856 iun. — 1858 oct., Alexandru D. Ghica, caicacam
- 1858 oct. — 1859 ian. 24, Căimăcămia de trei (Ioan Manu,
Emanoil Băleanu și Ioan Filipescu)
- 1859 ian. 24, Alexandru Ioan Cuza, ales domn și în Țara
Românească.

MOLDOVA

- circa 1352 — 1353, Dragoș
- circa 1354 — circa 1358 Sas
- 1359, Balc
- 1359 — circa 1365, Bogdan I
- circa 1366 — circa 1375, Lațcu
- circa 1375 — circa 1391, Petru I
- circa 1391 — circa 1394, Roman I

circa 1394 — 1399, Ștefan I
 1399 — 1400, Iuga
 1400 apr. 23 — 1432 ian. I, Alexandru cel Bun
 1432 ian. 1 — 1433 sept., Iliș (Ilie)
 1433 oct. — 1435 aug. 5, Ștefan
 1435 aug. 5 — 1436 mart. 8, Iliș
 1436 mart. 6 — 1442 după aug. 1, Iliș și Ștefan
 1442 după aug. 1 — 1447 iul. 13, Ștefan
 1447 iul. 13 — după sept. 15, Petru al II-lea
 1447 după sept. 15 — 1448 febr. 23, Roman al II-lea
 1448 după febr. 23 — 1449 în. de mart. 23, Petru al II-lea
 1449 iarna, Ciubăr, domnie incertă
 1449 în. de mart. 23 — oct. 12, Alexăndrel
 1449 oct. 12 — 1451 oct. 15, Bogdan al II-lea
 1451 după oct. 15 — 1452 febr., Petru Aron
 1452 febr. — 1454 (între ian. și aug. 24), Alexăndrel
 1454 în. de aug. 25 — 1455 în. de febr. 8, Petru Aron
 1455 în. de febr. 8 — mai 25, Alexăndrel
 1455 mai 25 — 1457 apr. 14, Petru Aron
 1457 apr. 14 — 1504 iul. 2, Ștefan cel Mare
 1504 iul. 2 — 1517 apr. 20, Bogdan al III-lea (cel Orb)
 1517 apr. 20 — 1527 ian. 14, Ștefăniță
 1527 după ian. 17 — 1538 sept. 18, Petru Rareș
 1538 sept. 18 — 1540 dec., Ștefan Lăcustă
 1540 dec. — 1541 febr., Alexandru Cornea
 1541 febr. — 1546 sept. 3, Petru Rareș
 1546 sept. 3 — 1551 iun. 11, Iliș
 1551 iun. 11 — 1552 sept. 1, Ștefan
 1552 sept., Ioan Joldea
 1552 sept. — 1561 nov. 18, Alexandru Lăpușneanu
 1561 nov. 18 — 1563 nov. 6, Despot Vodă (Ioan Iacob
 Heraclid)
 1563 aug. 8 sau 10 — 1564 mart., Ștefan Tomșa
 1564 mart. — 1568 mart. (între 5 și 16), Alexandru Lă-
 pușneanu (numit în 24 oct. 1563)
 1568 mart. (între 5 și 16) 1572 febr., Bogdan

1572 febr. — 1572 iun. 13 sau 14, Ioan-Vodă cel Cumplit
 1574 iun. 13 sau 14 — 1577 nov. 23, Petru Șchiopul
 1577 nov. 23 — după dec. 28, Ioan Potcoavă
 1578 ian. 1 — 1579 nov. 21, Petru Șchiopul
 1579 nov. 21 — 1582 după sept. 2, Iancu Sasul
 1582 după sept. 2 — 1591 aug. 19, Petru Șchiopul
 1591 sept. — 1592 iun., Aron Tiranul
 1592 iun., Alexandru cel Rău (nu a domnit în Moldova,
 fiind trecut pe tronul Țării Românești)
 1592 aug. — oct., Petru Cazacu
 1592 oct. 14 — 1595 apr. 24, Aron Tiranul
 1595 apr. 24. — aug., Ștefan Răzvan
 1595 aug. 25 — 1600 în. de mai 27, Ieremia Movilă
 1600 în. de mai 27 — sept., Mihai Viteazul
 1600 sept. — 1606 iun. 30, Ieremia Movilă
 1606 iun. 30 — 1607 sept. 14, Simion Movilă
 1607 sept. 14 — oct., Mihail Movilă
 1607 oct., Constantin Movilă
 1607 în. de nov. 6 — dec. 6 sau 9, Mihail Movilă
 1607 dec. 6 sau 9 — 1611 nov. 10, Constantin Movilă
 1611 nov. 11 — 1615 nov. 12, Ștefan al II-lea Tomșa
 1615 nov. 12 — iul., Alexandru Movilă
 1616 iul. — 1619 după febr. 9, Radu Mihnea
 1619 după febr. 9 — 1620 sept. 10, Gaspar Grațiani
 1620 sept. 10 — 1621 oct., Alexandru Iliș
 1621 oct. — 1623 după aug. 4, Ștefan al II-lea Tomșa
 1623 după aug. 4 — 1626 după ian. 20, Radu Mihnea
 1626 după ian. 20 — 1629 aug. 30, Miron Barnovschi —
 Movilă
 1629 aug — 1630 apr. 29, Alexandru Coconul
 1630 apr. 29 — 1631 după dec. 5, Moise Movilă
 1631 după dec. 5 — 1633 apr., Alexandru Iliș
 1633 apr. — iun. 22, Miron Barnovschi — Movilă
 1633 iun. 25 — 1634 apr., Moise Movilă
 1634 apr. — 1653 apr. 3, Vasile Lupu
 1653 apr. 3 — apr. 28, Gheorghe Ștefan

1653 apr. 28 — iul. 8, Vasile Lupu
 1653 iul. 8 — 1658 mart. 3, Gheorghe Ștefan
 1658 mart. 3 — 1659 nov. 2, Gheorghe Ghica
 1659 nov. 2 — nov. 21, Constantin Șerban Basarab
 1659 nov. 21 — 1661 ian. 17, Ștefăniță Lupu
 1661 ian. 17 — în. de febr. 17, Constantin Șerban Basarab
 1661 în. de febr. 17 — sept. 19, Ștefăniță Lupu
 1661 după sept. 19 — 1665 sept. 11, Eustratie Dabija
 1665 după sept. 11 — 1666 după mai 21, Gheorghe Duca
 1666 după mai 21 — 1668 după nov. 8, Iliș Alexandru
 1668 după nov. 8 — 1672 aug. 10, Gheorghe Duca
 1672 aug. 10 — 1673 nov., Ștefan Petriceicu
 1673 nov., Dumitrașco Cantacuzino
 1673 dec. — 1674 febr. 22, Ștefan Petriceicu
 1674 febr. — 1675 în. de nov. 10, Dumitrașco Cantacuzino
 1675 nov. 10 — 1678 nov., Antonie Ruset (Rosetti)
 1678 după nov. 28 — 1683 dec. 25, Gheorghe Duca
 1683 dec. 25 — 1684 mart., Ștefan Petriceicu
 1684 ian. 29 (numit) — 1685 iun. 15, Dumitrașco
 Cantacuzino
 1685 iun. 15 — 1693 mart., Constantin Cantemir
 1693 mart. 19 — apr. 8, Dimitrie Cantemir
 1693 apr. — 1695 dec. 8, Constantin Duca
 1695 dec. 8 — 1700 sept. 14, Antioh Cantemir
 1700 sept. 14 — 1703 iun. 15, Constantin Duca
 1703 iun. 15 — sept., logofătul Ioan Buhuș, caimacam
 1703 sept. — 1705 febr. 12, Mihai Racoviță
 1705 febr. 12 — 1707 iul. 20, Antioh Cantemir
 1707 iul. 20 — 1709 oct. 17, Mihai Racoviță
 1709 oct. 17 — 1710 ian. 25, logofătul Ioan Buhuș,
 caimacam
 1709 nov. 6 — 1710 nov. 23, Nicolae Mavrocordat
 1710 nov. 23 — 1711 iul. 16, Dimitrie Cantemir
 1711 iul. — sept. 26, caimacami: Lupu Costachi, mare vor-
 nic, Maxut, postelnic, Antioh Jora, hatman

Gheorghe Apostol, biv vel vistiernic

1711 sept. 26 — nov. 8, dragomanul Ioan Mavrocordat,
caimacam

1711 sept. 26 — 1715 dec. 25, Nicolae Mavrocordat (vine
la Iași în 8 nov.)

1715 dec. 25 — 1726 sept. 25, Mihai Racoviță

1726 sept. 26 — 1733 apr., Grigore al II-lea Ghica

1733 apr. — 1735 nov. 16, Constantin Mavrocordat

1735 nov. 16 — 1739 sept. 3, Grigore al II-lea Ghica

1739 sept. 3 — oct., Ocupația rusă

1739 oct. — 1741 sept. 13, Grigore al II-lea Ghica

1741 sept. — 1743 iul. 20, Constantin Mavrocordat

1743 iul. 20 — 1747 mai, Ioan Mavrocordat

1747 mai — 1748 apr., Grigore al II-lea Ghica

1748 apr. — 1749 aug. 20, Constantin Mavrocordat

1749 aug. 20 — dec. 7, Iordache Stavrachi, caimacam,

1749 aug. 20 — 1753 iun. 22, Constantin Racoviță

1753 iun. 22 — 1756 febr. 8, Matei Ghica

1756 febr. 8 — 1757 mart., Constantin Racoviță

1757 febr. — 1758 aug., Scarlat Ghica

1758 aug. — 1761 în. de mai 28, Ioan Teodor Callimachi
(Călmașul)

1761 în. de mai 28 — 1764 mart. 18, Grigore Callimachi

1764 mart. 18 — 1767 ian. 23, Grigore al III-lea Ghica

1767 ian. 23 — 1769 iun. 3, Grigore Callimachi

1769 iun. 8 — dec. 4, Constantin Mavrocordat

1769 sept. 27 — 1774 sept., Ocupația rusă

1774 sept. 28 — 1777 oct. 1, Grigore al III-lea Ghica

1777 sept. 30 — 1782 mai 29, Constantin Moruzi

1782 mai 28 — 1785 ian. 1, Alexandru Mavrocordat (De-
li-bei)

1785 ian. 1 — 1786 dec. 3, Alexandru Mavrocordat
(Firaris)

1786 dec. — 1788 apr. 8, Alexandru Ipsilanti

1788 iun. — 1791 iul. 24, Ocupația austriacă

1788 mai — 1789 mart., Manole (Emanuel) Giani-Ruset

1788 oct. — 1791 dec. 29, Ocupația rusă
 1792 mart. — dec. 30, Alexandru Moruzi
 1792 dec. 30 — 1795 apr. 25, Mihai Șuțu
 1795 apr. 25 — 1799 mart. 7, Alexandru Callimachi
 1799 mart. 7 — 1801 iun. 28, Constantin Ipsilanti
 1801 iun. 28 — 1802 sept. 19, Alexandru Șuțu
 1802 sept. 19 — oct. 28, logofătul Iordache Canta ș.a., cai-
 macam
 1802 sept. 19 — 1806 aug. 12, Alexandru Moruzi
 1806 aug. 12 — oct., Scarlat Calimachi
 1806 oct. 5 (data firmanului de numire) — 1807 mart. 7,
 Alexandru Moruzi
 1806 nov. 17 — 1812 mai 12, Ocupația rusă
 1807 mart. 7 — iul. 24, Alexandru Hangerli
 1807 iul. 24 — 1810 iun. 1, Scarlat Callimachi (nu a dom-
 nit efectiv)
 1806 dec. 7 — 31, Iordache Ruset-Roznovanu, caimacam
 1807 ian. 1 — 1812 iul. 26, Mitropolitul Veniamin Costache
 ș.a., caimacam
 1812 aug. 27 — 1819 iun. 20, Scarlat Callimachi
 1819 iun. 12 (data firmanului de numire) — 1821 mart. 29,
 Mihai Șuțu
 1819 iun. 20 — nov., postelnicii Manu și Rizo, caimacami
 1821 mart. 29 — mai, mitropolitul Veniamin Costache,
 caimacam
 1821 apr., Eteria lui Alexandru Ipsilanti
 1821 — toamna — 1822 iul., Ștefan Vogoride, caimacam
 (numit în febr. 1821)
 1821 mai 16 — 1822 iul., Ocupația turcească
 1822 iun. 9 — 1828 apr. 23, Ion Sandu Sturdza
 1828 apr. 26 — 1834 apr., Ocupația rusă
 1834 apr. — 1849 iun., Mihai Sturdza
 1849 oct. 2 (numit în mai) — 1853 oct. 18, Grigore Alexan-
 dru Ghica
 1853 oct. 18 — 1854 sept. 4, Ocupația rusă
 1854 oct. 2 — 1856 iun. 26, Grigore Alexandru Ghica

- 1856 iul. 3 — 10, **Gonsiliul administrativ extraordinar**
 1856 iul. 11 — 1857 febr. 17, **Teodor Balș**, caimacam
 1857 febr. 17 — 1858 oct., **Nicolae Vogoride**
 1858 oct. — 1859 ian. 5. **Căimăcămia** de trei formată din
 Ștefan Catargiu (la 20 oct. 1858 se retrage și li suc-
 cede **I. A. Cantacuzino**), **Vasile Sturdza**, **Anastasia**
 Panu
 1859 ian. 5, **Alexandru Ioan Cuza**, ales domn al Moldovei.

TRANSILVANIA

Voievozii

- 1111 — 1113, **Mercurius „principele“ Transilvaniei**
 1176, **Leustachiu (Eustachiu)**
 1199 — 1200, **Legforus**
 1200, **Eth**
 1201, **Iula (Gyula)**
 1202—1206, **Benedict**
 1206, **Smaragd**
 1202 — 1206, **Benedict**
 1209 — 1212, **Mihail**
 1212 — 1213, **Bertold de Merania**
 1213, **Nicolae**
 1214, **Iula (Gyula)**
 1215, **Simion**
 1216 — 1217, **Ipoeh (Ipolit)**
 1217 — 1218, **Rafael (Rafain. Rafoin)**
 1219 — 1221, **Neuka (Nevke)**
 1221 — 1222, **Paul**
 1227, **Pousa**
 1229 — 1231, **Iula**
 1232 — 1233, **Dionisie**
 1235, **Andrei**
 1235 — 1240, mart. 21, **Pous**
 1242 — 1252, **Laurențiu**
 1261, **Ernye**

1263 mai 3 — 1264, Ladislau și 1263 (1267) iun. 3 — 1270,
 Nicolae
 1270 iun. 13 — 1272 aug. 3, Matei
 1272 sept. — 1273 mai, Nicolae
 1273 mai, Ioan
 1273 iun. 7 — 1274 sept. 24, Nicolae
 1273 — 1275 iul. 27, Matei
 1275 (a doua jumătate), Ladislau
 1275 dec. 2 — 1276 (mijlocul), Ugrin
 1276 aug. 9 — 1277 oct. 13, Matei
 1277 nov. 10 — dec., Nicolae
 1278 nov. 6 — 1279 mart 13, Flata
 1280, Ștefan
 1282 mai 19, Roland Borșa
 1283, Apor
 1284 ian. 1 — 1285 ian. 13, Roland Borșa
 1286 în. de sept. 1, Moise (Moius)
 1288 iun. 8 — 1293 iul. 11, Roland Borșa
 1294 sau 1296 sept. — 1315, Ladislau Kán
 1315 aug. 1 — 1318, Nicolae
 (1318) iun. 12 — 1321 nov. 25, Doja de Debrețin
 1322 apr. 18 — 1342 aug. 27, Toma de Szécsény
 1342 nov. 12 — 1344 iun. 15, Nicolae
 (1344) vara — 1350 nov. 3, Ștefan Lackfi
 1351 febr. 3 — mai 9, Toma Csór
 1351 dec. 6 — 1356 mart. 21, 1367, Nicolae Kont
 1356 apr. 6 — 1359 sept. 27, Andrei Lackfi
 1359 nov. 17 — 1367 ian. 30 Dionisie Lackfi
 1367 mart. 12 — 1368 nov. 17, Nicolae Lackfi
 1369 febr. 17 — 1372 sept. 29, Emeric Lackfi
 1373 febr. 1 — 1376 apr. 9, Ștefan Lackfi
 1376 iun. 21 — 1391 dec. 2, Ladislau de Losoncz
 1392 mart. 4 — 1393 sept. 15, Emerik Bebek I
 1393 oct. 6 — 1395 sept. 14, Frank de Szécsény
 1395 oct. 9 — 1401 apr. 8, Știbor de Stiboricz
 1401 — 1403 mai 14, Nicolae Csáki și Nicolae Marezali
 1403 oct. 16 — 1409 dec. 14, Ioan Tamasi și Iacob Lackfi

- 1410 febr. 6 — 1414 ian. 10, Ștîbor de Ștîboricz
 1415 ian. 13 — 1426 în. de mai 6, Nicolae Csáki
 1426 sept. 22 — 1435 nov. 20, Ladislau Csáki
 1436 apr. 20 — 1437 apr. 16, Ladislau Csáki și Petru Cseh
 1437 — 1438, Petru Cesh
 1438 — 1440 mai 5, Desideriu de Losoncz
 1441 ian. 13, Ladislau Jakes
 1441 mart. 7 — 1446, Iancu de Hunedoara și Nicolae de Ujlak
 1446 — 1448, Emerik Bebek II
 1447 apr. 4, Emerik Bebek II și Nicolae de Ujlak
 1448 mai 2, Emerik Bebek II și Iancu de Hunedoara
 1450 — 1457, Nicolae de Ujlak și Ioan de Rozgony
 1458 — 1460, Sebastian și Ioan de Rozgony
 1460, Sebastian de Rozgony și Nicolae de Ujlak
 1460, Sebastian de Rozgony și Ladislau de Kanizsa
 1462 — 1465, Nicolae de Ujlak și Ioan Pongrácz de Dindeleag
 1465 — 1467 Sigismund și Ioan de Szentgyörgy și Berthold Ellerbach.
 1468 — 1472, Ioan Pongrácz și Nicolae Csuptor de Monoszló
 1473 — 1475, Blasiu Magyar
 1476, Ioan Pongrácz
 1478 — 1479, Petru Geréb de Vingard
 1479 — 1493, Ștefan Báthory I
 1493 — 1495, Ladislau de Losoncz și Bartolomeu Drágfi
 1495 — 1499, Bartolomeu Drágfi
 1499 — 1510 (toamna), Petru de Szentgyörgy și de Bozin
 1510 — 1526, Ioan Zápolya (rege al Ungariei, 1526 — 1540)
 1526 — 1529, Petru de Perény
 1529 — 1533, Ștefan Báthory II
 1533 — 1534, Emerik Cibak, guvernator
 1534 — 1539, Ștefan Mailat
 1539 — 1540, Ștefan Mailat și Emeric Balassa
 1541 — 1551, Ioan Sigismund și Isabella, principii
 1551 — 1556, Ferdinand de Habsburg
 1556 sept 15 — 1559, Ioan Sigismund și Isabella
 1559 — 1571 mart. 14, Ioan Sigismund

Principii

- 1571 mai 25 — 1575, Ștefan Báthory, voievod ; din 1575 până în 1583, principe
1576 — 1581 mai 27, Cristofor Báthory, voievod
1581 mai — 1597, Sigismund Báthory
1598, Comisarii împăratului Rudolf al II-lea
1598 apr. 18 — aug. 20, Maria Cristierna
1598 aug. 20 — 1599 mart. Sigismund Báthory
1599 mart. 30 — oct. 31, Andrei Báthory
1599 nov. 1 — 1600 sept., Mihai Viteazul „căpitan general și consilier loctiitor“ al împăratului Rudolf al II-lea în Transilvania
1601, Sigismund Báthory
1601 — 1601 aug., 9, G. Basta (general al lui Rudolf al II-lea) și Mihai Viteazul
1601 febr. 3 — 1602, Sigismund Báthory
1602 — 1603, generalul G. Basta și comisarii lui Rudolf al II-lea
1603 mai — iul. 27, Moise Székely
1603 — 1604. apr., generalul G. Basta și comisarii lui Rudolf al II-lea
1605 febr. 21 — 1606 dec. 29, Ștefan Bocskai
1607 febr. 8 — 1608 mart. 3, Sigismund Rákóczi
1608 mart. 5 — 1613 oct. 27, Gabriel Báthory
1613 oct. 27 — 1629 nov. 15, Gabriel Bethlen
1629 nov. 16 — 1630 sept. 28, Caterina de Brandenburg
1630, Ștefan Bethlen
1630 dec. 1 — 1648 oct. 11, Gheorghe Rákóczi I
1648 oct. 11 — 1660 iun. 7, Gheorghe Rákóczi al II-lea (ales la 19 febr. 1642).
1657 — 1658, Francisc Rhédei
1658 aug. 23 — 1660 dec. 31, Acațiu Barcsai
1661 ian. 1 — 1662 ian. 22, Ioan Kemény
1661 sept. 14 — 1690 apr. 15, Mihail Apafi I
1690 iun. 8 (sept.) — 1691, Emeric Tóköly
1704 iul. 8 — 1711, Francisc Rákóczi al II-lea

Guvernatorii

- 1691 febr. 7 — 1708 nov. 1, Gheorghe Bánffy I
1709 aug. 10 — 1710 mai 2, Ștefan Haller, președintele deputațiunii țării
1710 mai 2 — 1713 mart. 31, Ștefan Wesselényi
1713 mart. 31 — 1731 dec. 15, Sigismund Kornis
1731 — 1732, Ștefan Wesselényi
1732 iul. — 1734 iul., Francisc Anton Wallis, președintele guvernului
1734 dec. 2 — 1755 oct. 18, Ioan Haller
1755 dec. — 1758 iul. 6, Francisc Venceslav Wallis
1758 iul. 6 — 1762 mai 7, Ladislau Kemény
1762 mai 7 — 1764 mai 18, Adolf Buccow
1764 iul. 21 — 1767 oct. 20, Andrei Hadik
1767 dec. 14 — 1770 sept. 28, Carol O'Donell
1771 ian. 13 — 1774 iul. 6, Maria Iosif de Auersperg
1744 iul. 6 — 1777 iul. 16; 1777 iul. 16 — 1787 ian. 9, Samuel Brukenthal
1787 ian. 9 — 1822 iul. 5, Gheorghe Bánffy al II-lea
1822 sept. 11 — 1834 oct. 15, Ioan Jósika
1835 febr. 6 — 1837 apr. 30, Ferdinand d'Este
1838 oct. 5 — 1840 aug. 15, Ioan Kornis
1842 ian. 8 — 1848 nov. 14, Iosif Teleki
1848 nov. 14 — dec. 22, Emeric Mikó
1849 iul. 11 — 1851 febr. 24, Ludovic Wohlgemuth
1851 apr. 29 — 1858 iun. 25, Carol Schwarzenberg
1858 iul. 26 — 1861 apr. 23, Frederic de Liechtenstein
1860 dec. 10 — 1861 nov. 26, Emeric Mikó
1861 nov. 26 — 1867 apr. 2, Ludovic Folliot de Crenneville

ROMÂNIA

ȘEFII DE STAT

Suveranii

- 1859 ian. 24/febr. 5 — 1866 febr. 11/23, Alexandru Ioan Cuza, domnitor

- 1866 febr. 11/23 — apr. 8/20, Locotenența domnească formată de Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu, Nicolae Haralambie
- 1866 mai 10/22 — 1874 sept. 27/oct. 10, Carol de Hohenzollern — Sigmaringen, principe al României, iar din 14/26 mart. 1881, rege
- 1914 sept. 28/oct. 11 — 1927 iul. 20, Ferdinand I
- 1927 iul. 20 — 1930, iun. 8, Mihai I rege, sub Regență alcătuită din principele Nicolae, Patrairhul Miron Cristea și primul Președinte al Curții de Casație, Gh. Buzdugan (din 1929, Constantin Sărățeanu)
- 1930 iun. 8 — 1940 sept. 6, Carol al II-lea
- 1940 sept. 6 — 1947 dec. 30, Mihai I
La 30 dec. 1947 Mihai I a fost silit să abdice;
România se proclamă Republică

PREȘEDINȚII CONSILIULUI DE MINISTRI ȚARA ROMÂNEASCĂ

- 1859 ian. 25/febr. 6 — mart. 27/apr. 8, Ioan Alexandru Filipescu
- 1859 mart. 27/apr. 8 — sept. 6/18, Constantin Alexandru Kretzulescu
- 1859 sept. 6/18 — oct. 11/23, Nicolae Kretzulescu
- 1859 oct. 11/23 — 1860 mai 28/iun. 9, Ion Ghica
- 1860 mai 28/iun. 9 — iul. 13/25, Nicolae Golescu
- 1860 iul. 13/25 — 1861 apr. 17/29, Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
- 1861 apr. 30/mai 12 — mai 12/24, Barbu Catargiu
- 1861 mai 12/24 — iul. 11/23, Ștefan Golescu
- 1861 iul. 19/31 — dec. 11/23, Dimitrie Ghica
- La 11/23 dec. 1861 domnitorul Alexandru Ioan Cuza anunță demisia guvernului Țării Românești, dar cabinetul își continuă activitatea pînă la 22 ian./3 febr. 1862.

MOLDOVA

- 1859 ian. 17/29 — mart. 6/18, Vasile Sturdza
1859 mart. 6/18 — apr. 27/mai 9, Ion Ghica
1859 apr. 27/mai 9 — 1860 apr. 30/mai 12, Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
1860 apr. 30/mai 12 — 1861 ian. 17/29, Mihail Kogălniceanu
1861 ian. 17/29 — sept. 23/oct. 5, Anastase Panu
1861 oct. 5/17 — 1862 ian. 22/febr. 3, Alexandru C. Moruzi

ROMÂNIA

- 1862 ian. 22/febr. 3 — iun. 8/20, Barbu Catargiu
1862 iun. 8/20 — iun. 24/iul. 6, Apostol Arsache
1862 iun. 24/iul. 6 — 1863 oct. 11/23, Nicolae Kretzulescu
1863 oct. 11/23 — 1865 ian. 26/febr. 7, Mihail Kogălniceanu
1865 ian. 26/febr. 7 — iun. 14/26, Constantin Bosianu
1865 iun. 14/26 — 1866 febr. 11/23, Nicolae Kretzulescu
1866 febr. 11/23 — mai 11/23, Ion Ghica
1866 mai 11/23 — iul. 15/27, Lascăr Catargiu
1866 iul. 15/27 — 1867 mart. 1/13, Ion Ghica
1867 mart. 1/13 — aug. 5/17, Constantin Kretzulescu
1867 aug. 5/17 — 1868 mai 1/13, Ștefan Golescu
1868 mai 1/13 — nov. 16/28, general Nicolae Golescu
1868 nov. 16/28 — 1870 febr. 2/14, Dimitrie Ghica
1870 febr. 2/14 — apr. 20/mai 2, Alexandru G. Golescu
1870 apr. 20/mai 2 — dec. 18/30, Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
1870 dec. 18/30 — 1871 mart. 11/23, Ion Ghica
1871 mart. 11/23 — 1876 apr. 4/16, Lascăr Catargiu
1876 apr. 4/16 — apr. 27/mai 9, general Ion Emanuel Florescu

- 1876 apr. 27/ mai 9 — iul. 24/aug. 5 Emanuel (Manolache Costache Epureanu
- 1876 iul. 24/aug. 5 — 1881 apr. 10/22, Ion C. Brătianu
- 1881 apr. 10/22 — iun. 9/21, Dumitru C. Brătianu
- 1881 iun. 9/21 — 1888 mart. 23/apr. 4, Ion C. Brătianu
- 1888 mart. 23/apr. 4 — 1889 mart. 29/apr. 10, Theodor Rosetti
- 1889 mart. 29/apr. 10 — nov. 5/17, Lascăr Catargiu
- 1889 nov. 5/17 — 1891 febr. 21/mart. 5, general George Manu
- 1891 febr. 21/mart. 5 — nov. 27/dec. 9, generalul Ion Emanuel Florescu
- 1891 nov. 27/dec. 9 — 1895 oct. 4/16, Lascăr Catargiu
- 1895 oct. 4/16 — 1896 nov. 21/dec. 3, Dimitrie A Sturdza
- 1896 nov. 21/dec. 3 — 1897 mart. 31/apr. 12, Petre S. Aurelian
- 1897 mart. 31/apr. 12 — 1899 apr. 11/23, Dimitrie A. Sturdza
- 1899 apr. 11/23 — 1900 iul. 7/19, Gheorghe Grigore Cantacuzino
- 1900 iul. 7/19 — 1901 febr. 14/27, Petre P, Carp
- 1901 febr. 14/27 — 1904 dec. 22/1905 ian. 4, Dimitrie A. Sturdza
- 1904 dec. 22/1905 ian. 4 — 1907 mart. 12/25, Gheorghe Grigore Cantacuzino
- 1907 mart. 12/25 — 1908 dec. 27/1909 ian. 9, Dimitrie A. Sturdza
- 1908 dec. 27/1908 ian. 9 — 1910 dec. 29/1911 ian. 11, Ion I. C. Brătianu
- 1910 dec. 29/1911 ian. 11 — 1912 mart. 28/apr. 10, Petre P. Carp
- 1912 mart. 28/apr. 10 — 1914 ian. 4/17, Titu Maiorescu
- 1914 ian. 4/17 — 1918 ian. 29/febr. 11 Ion I. C. Brătianu

1918 ian. 29/febr. 11 — mart. 5/18, general Alexandru Averescu
 1918 mart. 5/18 — oct. 24/nov. 6, Alexandru Marghiloman
 1918 oct. 24/nov. 6 — nov. 29/dec. 12, general Constantin Coandă
 1918 nov. 29/dec. 12 — 1919 sept. 27, Ion I. C. Brătianu
 1919 sept. 27 — dec. 1, Arthur Văitoianu
 1919 dec. 1 — 1920 mart. 13, Alexandru Vaida Voievod
 1920 mart. 13 — 1921 dec. 17, general Alexandru Averescu
 1921 dec. 17 — 1922 ian. 19, Take Ionescu
 1922 ian. 19 — 1926 mart. 30, Ion I. C. Brătianu
 1926 mart. 30 — 1927 iun. 4, Alexandru Averescu
 1927 iun. 4 — iun. 21, Barbu Știrbei
 1927 iun. 21 — nov. 24, Ion I. C. Brătianu
 1927 nov. 24 — 1928 nov. 10, Vintilă I. C. Brătianu
 1928 nov. 10 — 1930 iun. 7, Iuliu Maniu
 1930 iun. 7 — iun. 13, George G. Mironescu
 1930 iun. 13 — oct. 10, Iuliu Maniu
 1930 oct. 10 — 1931 apr. 18, George G. Mironescu
 1931 apr. 18 — 1932 iun. 6, Nicolae Iorga
 1932 iun. 6 — oct. 20, Alexandru Vaida-Voievod
 1932 oct. 20 — 1933 ian. 14, Iuliu Maniu
 1933 ian. 14 — nov. 14, Alexandru Vaida-Voievod
 1933 nov. 14 — dec. 29, Ion G. Duca
 1933 dec. 30 — 1934 ian. 3, Constantin Angelescu
 1934 ian. 3 — 1937 dec. 28, Gheorghe Tătărăscu
 1937 dec. 28 — 1938 febr. 10, Octavian Goga
 1938 febr. 10 — 1939 mart. 6, Patriarhul Miron Cristea
 1939 mart. 7 — sept. 21, Armand Călinescu
 1939 sept. 21 — 28, general Gheorghe Argeșeanu
 1939 sept. 28 — nov. 24, Constantin Argetoianu
 1939 nov. 24 — 1940 iul. 4, Gheorghe Tătărăscu
 1940 iul. 4 — sept. 4, Ion Gigurtu
 1940 sept. 4 — 1944 aug. 23, Ion Antonescu

CUPRINS

ISTORIA ROMÂNILOR PENTRU POPORUL ROMÂNESC

* *

XXXIV. Moștenirea lui Mihai Viteazul (1601—1632)	5
XXXV. Răscoala împotriva grecilor și domniile românești ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu	17
XXXVI. Sfârșirea puterii politice și militare a țarilor noastre după Matei Basarab (1654—1678)	29
XXXVII. Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu	41
XXXVIII. Cultura românească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea	48
XXXIX. Cultura românească în veacul al XVII-lea (urmare)	59
XL. Epoca zisă a Fanarioților : caractere și figuri.	
I. Până la 1750	64
XLI. Epoca zisă a Fanarioților : caractere și figuri.	
II. După 1750	71
XLII. Ultimele vremuri fanariote până la 1821 . .	83
XLIII. Revoluții în Principate. Literatura naționalistă în Ardeal	87
XLIV. Mișcarea românească de la 1821 : „Domnul Tudor“	96
XLV. Cei dintâi domni de țară până la Regulamentul Organic	98
XLV. Epoca Regulamentului Organic (urmare) .	100

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

